

Ilustracja na odwrocie:

akwarela Měrćina Nowaka-Njechorńského *Bój z paliwaku*
(„Walka ze smokiem”);

przedruk z: Afred Krawc-Dźěwinski, *Serbscy tworjacy wuměłcy*
(„Artyści łużyccy”), Budyšin 1975, s. 63

UNIWERSYTET WARSZAWSKI
INSTYTUT SLAWISTYKI ZACHODNIEJ I POŁUDNIOWEJ

**ZESZYTY ŁUŻYCKIE
TOM 60**

**Języki mniejszościowe na mapie dialektalnej
Słowiańszczyzny**
Minority Languages on the Slavic Dialect Map

Warszawa 2024

Zespół Redakcyjny:

Iliana Genew–Puhalewa (red. nacz.), Sylwia Siedlecka (z-ca red. nacz.), Ignacy M. Doliński (sekr. red.), Patrycjusz Pająk (czł. red.), Milena Hebal–Jezierska (czł. red.)

Rada Naukowa:

Nicole Dołowy–Rybińska (Warszawa), Andreana Eftimova (Sofia), Alexandra Ioannidou (Thessaloniki), Petros Karatsareas (Westminster), Peter Káša (Prešov), Roland Marti (Saarbrücken), Holt Meyer (Erfurt), Motoki Nomachi (Sapporo), Leo Rafolt (Zagreb), Dietrich Scholze–Šořta (Budyšin/Bautzen), Dalibor Sokolović (Beograd), Grażyna Szwat–Gylybowa (Warszawa), Lyudmyla Vasylieva (Lviv), Sanja Wölke (Budyšin/Bautzen), Sanja Zlatanović (Beograd)

Redaktor tomu: Janusz Szablewski

Redakcja językowa tekstów anglojęzycznych: Jagoda Dolińska

Redakcja językowa tekstów polskojęzycznych: Redaktorzy

Skład i łamanie: Ignacy M. Doliński

Adres Redakcji:

Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego,
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00–927 Warszawa;

<https://www.journals.polon.uw.edu.pl/index.php/zl/>;

<http://www.zeszytyluzyczne.uw.edu.pl> [strona archiwalna];

e-mail: zeszyty.luzyczne.polon@uw.edu.pl

Wydanie publikacji dofinansowane przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa
Wyższego oraz Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego

ISSN: 0867-6364 (print); ISSN: 2719-9967 (online)

© Copyright by Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej
Uniwersytetu Warszawskiego & Autorzy

Spis zawartości tomu LX
Volume LX – Contents

Języki mniejszościowe na mapie dialektalnej Słowiańszczyzny
Minority Languages on the Slavic Dialect Map

From the Editors 7

Wywiad z dr. Ignacym Dolińskim [Interview with Ph.D. Ignacy Doliński
(Janusz Szablewski) 9

Artykuły / Articles

Matej Šekli (Ljubljana), *Slovene as a “minoritised language” in Austria, Italy, Hungary, and Croatia: genealogical linguistic and sociolinguistic aspects* 23

Robert Bońkowski (Katowice), *Sytuacja prawna języka czarnogórskiego jako mniejszościowego w zapisach konstytucyjnych państw byłej Jugosławii* [Constitutional and legal status of the Montenegrin language as a minority language in the states of the former Yugoslavia] 49

Milena Hebal-Jeziarska (Warszawa), *Obecná čeština – sporna neliteracka odmiana języka czeskiego* [Obecná čeština – the Controversial NonLiterary Variety of the Czech Language] 69

Josip Lasić (Zadar), **Željka Macan** (Rijeka), *Leksik Moslavačkih razglednica* [A Few Words on the Lexis and Style of *Moslavačke razglednice* (“Postcards from Moslavina”)] 85

Sorabiana

Tadeusz Lewaszkiewicz (Poznań), *Górnołużyckie wyrazy złożone z członem wulko- w „Nowej dobie” z lat 1977–1980 (na tle historii złożzeń z wulko-)* [Upper Sorbian compound words with the *wulko-* element in “Nowa doba” from 1977 to 1980 (based on the history of compounds with *wulko-*)] 103

Slavka Keremidchieva (Sofia), <i>Sorbian kinship terminology according to the data in Volume 11. "Degrees of Kinship" of the Slavic Linguistic Atlas (preliminary results)</i>	115

Varia

Zbigniew Kopociński (Żary), Krzysztof Kopociński (Żary), <i>Polemika z recenzją książki Horka – łużycka Golgota służby zdrowia 2. Armii Wojska Polskiego</i>	133

Karolina Gortych-Michalak (Poznań), <i>Life cycle of Greko. In memoriam of Domenico Nucera – Mimmo Nucera "Milinari"</i>	139

From the Editors

The 60th issue of “Zeszyty Łużyckie” is dedicated to Ignacy Doliński, PhD – accomplished researcher of Slavic linguistics at the Institute of Western and Southern Slavic Studies, University of Warsaw, member of the Polish National Committee of the Slavic Linguistic Atlas (OLA), and longtime contributor to this journal.

The focus of the present volume are minority languages in Central and Eastern Europe and their place on the dialect map of Slavic languages; however, the selection of topics covered in the presented works is much broader. The collected articles aim at showing some of the ways in which minority languages, rather than taken existing on their own, are not only constantly surrounded by the official languages of the respective countries, but also should be considered within specific linguistic backgrounds; therefore, they are often classified as transitional dialects or dialects of the official languages of other countries. Such is the case with numerous minority languages in Central and Eastern Europe that are important points on the larger map of Slavic dialects.

Considering minority languages in a dialectological perspective provides a number of research methods and tools which help better understand the particular linguistic and cultural backgrounds as well as their relationship with the official language and its users. The distribution of minority languages on the Slavic dialect map can be examined within both a synchronic and diachronic approach, as relevant to their historical and current development. Likewise, research methods from various fields such as i.a. sociolinguistics or cultural, social, and political studies, may be employed.

The issue opens with an interview with Ignacy Doliński in which he recollects his beginnings as a researcher and the following many years of work in the field of linguistics – Slavic and beyond, and describes, in fascinating detail, his numerous interests, both strictly academic and broader.

The topic of minority languages as dialects is addressed in Matej Šekli's *Slovene as a "minoritized language" in Austria, Italy, Hungary, and Croatia: genealogical linguistic and sociolinguistic aspects*, where Slovene dialects in the neighboring countries of Slovenia are studied from the point of view of linguistic genealogy as well as sociolinguistics.

The situation of Montenegrin as a minority language in post-Yugoslav states is discussed by Robert Bońkowski in his article *Constitutional and legal status of the Montenegrin language as a minority language in the states of the former Yugoslavia*.

Milena Hebal-Jeziarska describes the disputes concerning the so-called *obecná čeština*, its features, definition, distribution, and its place in the stratification of the Czech language in her paper *Obecná čeština – the Controversial Non-Literary Variety of the Czech Language*.

Josip Lasić and Željka Macan discuss the dialectical, archaic, and foreign linguistic features of Josip Badalić's travelogue in their essay *A Few Words on the Lexis and Style of Moslavačke razglednice ("Postcards from Moslavina")*.

The regular Sorabian section of the journal features two articles: Tadeusz Lewaszkiwicz analyzes Upper Sorbian compound words with the *wulko-* prefix found in the short-lived journal "Nowa doba" in his study *Upper Sorbian compound words with the wulko- element in "Nowa doba" from 1977 to 1980 (based on the history of compounds with wulko-)*, and Slavka Keremidchieva presents the findings of the research on Sorbian kinship terminology conducted for the Slavic Linguistic Atlas in her article *Sorbian kinship terminology according to the data in Volume 11. "Degrees of Kinship" of the Slavic Linguistic Atlas (preliminary results)*.

Finally, in the *Varia* section, Zbigniew and Krzysztof Kopociński respond to the review of their book *Horka – łużycka Golgota służby zdrowia 2. Armii Wojska Polskiego*, published in the 57th issue of "Zeszyty Łużyckie", and Karolina Gortych-Michalak provides an *In Memoriam* dedicated to Mimmo Nucera "Milinari", a figure of immense importance for the Greko language and culture.

Janusz Szablewski

Wywiad z dr. Ignacym Dolińskim

Janusz Szablewski: Skąd wzięło się Pańskie zainteresowanie językiem bułgarskim oraz językami słowiańskimi w ogóle i dlaczego wybrał Pan studia slawistyczne?

Ignacy Doliński: Jeszcze w bardzo zamierzchłych czasach, w szkole podstawowej, bardzo frapowało mnie coś pozornie absolutnie oczywistego, mianowicie fakt, że ludzie mówią różnymi językami. W domu mieliśmy sporą bibliotekę, w niej między innymi trochę książek rosyjskich (np. jeszcze po babci, z gimnazjum carskiego), francuskich, jakąś niemiecką encyklopedię, słowniki – wszystko to było dla mnie bardzo ciekawą lekturą. Realia szkoły podstawowej czasów PRL-u na prowincji nie dawały możliwości poznawania innych języków obcych poza rosyjskim, którego uczyłem się (może to dziwić, ale tak było) powodowany negatywną motywacją, ponieważ chciałem się zrównać kompetencjami z niezbyt lubianą nauczycielką. Późniejszy udział w olimpiadach języka rosyjskiego wiązał się z coraz większym nakładem pracy i, co za tym szło, podnoszeniem znajomości języka, poznawaniem literatury itd. Mieszkanie w pobliżu naszej wschodniej granicy dawało możliwość słuchania języka rosyjskiego przez radio, rozumiałem więc coraz więcej słów, całe frazy, wyrażenia żywego języka, zapamiętywałem piosenki, które traktowałem jako zapisane w głowie nagrania tekstu i właściwej wymowy; z czasem zaś potrzeby „olimpijskie” odeszły na dalszy plan, a zaczęło mnie głównie pociągać i bawić naśladowanie fonetyki (przy czym różnych języków – upodobanie do tej zabawy pozostało mi do dziś). W szkole średniej w Lublinie miałem już szansę zetknięcia się z kolejnymi językami, których uczyłem się dużo więcej niż trzeba było, zwłaszcza z niemieckim oraz... węgierskim. Znajomość tego ostatniego doprowadziłem do poziomu czytania prasy i rozumienia poezji, a nawet umiejętności konwersowania (niestety, okazji do tego było wtedy bardzo niewiele, poza jakimiś wakacyjnymi spotkaniami z madziarskimi turystami). Językiem rosyjskim już się nasyciłem, przestał mnie pociągać, choć właśnie przez to „okno” zacząłem dostrzegać bezkres więzi genetycznej i językowych podobieństw słowiańskich.

Takie sobie też wymarzyłem studia, już na Uniwersytecie Warszawskim, naiwnie myśląc, że będę miał szansę nauczenia się tu kilku (docełowo: wszystkich) języków słowiańskich. Literatury słowiańskie pociągały mnie dużo mniej. Tryb studiów na początku lat 80. jednak tak mocno wiązał studenta z konkretnym tokiem studiów (40 godzin tygodniowo, a każda decyzja personalna, w tym zamiary indywidualnego studiowania, wymagały zgody opiekunów naukowych), że trzeba było się poświęcić jednej, bardzo konkretnej specjalności. W roku, kiedy zdawałem maturę, nie było, niestety, naboru na coś tak interesującego, jak jugosławistyka, atrakcyjna także ze względu na wyobrażenia o kontaktach z „socjalistycznym Zachodem”, czyli Jugosławią. Wybrałem więc bułgarystkę jako coś realnego, odległego geograficznie i kulturowo, mając już pewne wyobrażenie o niezwykle oryginalnym systemie gramatycznym języka „bez przypadków”, a jednak w pełni słowiańskiego. Już po pierwszym roku studiów wysłano mnie na miesięczne seminarium wakacyjne do Wielkiego Tyrnowa, a parę miesięcy później na 4-miesięczne stypendium do Sofii. Te i kolejne późniejsze wyjazdy solidnie ugruntowały moją bułgarystyczną świadomość i związały z tą specjalnością. Na szczęście w czasie studiów przeszedłem ciernisty szlak gramatyki porównawczej języków słowiańskich, bułgarskiej gramatyki historycznej, języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, dialektologii słowiańskiej i innych przedmiotów, później samodzielnie musiałem się przygotowywać do wykładów z „Wstępu do filologii słowiańskiej” czy „Typologii języków słowiańskich” itd., co dało mi wystarczające wyobrażenie o gramatykach wszystkich języków słowiańskich. Wracając do naiwnego marzenia – jeśli nie mówię wszystkimi językami słowiańskimi, to na pewno poznałem ich dzieje i systemy gramatyczne.

Jak wspomina Pan studia i początki swojej kariery naukowej? Kogo uważa Pan za swojego mentora?

Studia upłynęły mi... zbyt szybko, nie udało mi się niczego przedłużyć – dodatkowy czas wykorzystałbym na uczenie się języków, jednak przerwa w edukacji zostałaby w tamtym okresie, rzecz jasna, zauważona przez naszą ludową armię. W czasie studiów wszystkim moim rówieśnikom dane było przeżyć euforię pierwszej „Solidarności” (proszę sobie wyobrazić naszych studentów, spacerujących dumnie po Żiwkowowskiej Sofii w t-shirtach z obelżywym w umysłach komunistów napisem „Element Antysocjalistyczny”!), strajki studenckie i wykłady na „nieprawomyślnie” tematy, później stan wojenny i groźbę rozwiązania Uniwersytetu. Motywacją dla mnie do terminowego zdawania egzaminów

na odpowiednim poziomie były m.in. semestralne nagrody za stosowne wyniki sesji egzaminacyjnej (stypendium nigdy nie otrzymywałem, ale szczęśliwie pobyt w domu akademickim i wyżywienie na stołówce były tanie). Pomyślna obrona pracy magisterskiej i ogólnie niezły wynik studiów dały mi prawo starać się o przyjęcie w drodze konkursu do pracy na stanowisku młodszego asystenta w Instytucie Filologii Słowiańskiej (tak się wtedy nazywaliśmy) – nie było wówczas studiów doktoranckich.

Praca zawodowa na pełen etat oznaczała prowadzenie kilku przedmiotów, więc była bardzo absorbująca, przy tym zawsze fatalnie opłacana – cały czas rozważaliśmy, czy mamy kiedyś szansę na osiągnięcie średniej krajowej zarobków. Dość powiedzieć, że na zakup pierwszego, najskromniejszego komputera (PC AT 286) o wartości moich pięciu (sic!) pensji, musiałem wziąć pożyczkę z banku. Pamiętam, jak w drugim czy trzecim roku pracy już od października przypadło mi prowadzić zajęcia z czterech przedmiotów, zupełnie innych niż w roku poprzednim. Kilka lat po studiach pracę na UW przerwała mi roczna służba wojskowa – było to w „ciekawym”, burzliwym politycznie czasie, którego przełomowym momentem był Okrągły Stół, później kontraktowe wybory parlamentarne i procesy demokratyzacyjne, w których pracownicy UW brali aktywny udział.

Od momentu wyboru ścieżki językoznawczej na studiach moim opiekunem był prof. dr hab. Janusz Siatkowski – główny promotor mojego magisterium (drugą opiekunką pracy była wybitna językoznawczymi o wielu zainteresowaniach naukowych, przede wszystkim onomastycznych, prof. dr hab. Ewa Rzetelska-Feleszko). Moja praca magisterska, co jest dość modne dzisiaj, była interdyscyplinarna – wymagała znajomości trzech dziedzin językoznawstwa: dialektologii bułgarskiej, onomastycznej kategorii mikrotoponimii (lądowej i wodnej) i teoretycznej problematyki wyznaczoności/określoności. Profesor Siatkowski opiekował się też cierpliwie moim bardzo rozbudowanym doktoratem ze słowotwórstwa polsko-bułgarskiego. On też, już po moim doktoracie i powrocie z rocznego pobytu na LMU w Monachium, wprowadził mnie do kolektywu polskiej komisji narodowej OLA.

Jest Pan członkiem Polskiej Komisji Narodowej Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego (OLA). Jak wygląda praca nad atlasem językowym?

Do prac Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego (skrót OLA jest właściwie rosyjski, bo w tym języku wydawane są nasze podstawowe publikacje, czyli atlasy – *Общеславянский лингвистический атлас*),

do niezwyklego grona badaczy, prawdziwej „słowiańskiej wieży Babel”, jak wspomniałem, zostałem zaproszony niedługo po obronie doktoratu. Schlebiam sobie, że rekomendacja profesorów Janusza Siatkowskiego i Jana Basary (z Instytutu Języka Polskiego PAN) była chyba dowodem mojej dojrzałości do pracy z całą problematyką słowiańską, zarówno w ramach języków literackich, jak i dialektów, gdzie koniecznie potrzebna jest znajomość diachronii.

Pierwsza praca, jakie wykonałem dla OLA, polegała na przygotowaniu indeksów z polskiego materiału językowego zebranego z naszych prawie 90 punktów terenowych i zawiezieniu ich na konferencję do Zadaru, w 2002 roku. Każdego roku spotkania odbywały się jesienią w innym kraju słowiańskim, więc miałem szczęście odwiedzić w ten sposób wiele ciekawych miejsc (choć nie we wszystkich spotkaniach mogłem uczestniczyć – nie byłem w Sarajewie i Mińsku, a z powodu aneksji Krymu nie zorganizowano posiedzenia w Kijowie). Seria posiedzeń stacjonarnych została zawieszona na czas epidemii Covid-19, a później najazdu Rosji na Ukrainę. Jak wiadomo, np. polska strona zawiesiła wszystkie kontakty z naukowcami rosyjskimi, a bez Rosjan nic w OLA wydarzyć się nie może. W czasie naszych spotkań roboczych, wymiany korespondencji, dosłownie zawsze panuje zasada, że każdy ma prawo (czasem obowiązek protokolarny) mówienia we własnym języku, a inni muszą go rozumieć, ale robią to bez trudu – pozwalają na to ich kompetencje. Przebywanie w jednym miejscu w takiej ogólnosłowiańskiej grupie wywoływało u mnie coś w rodzaju „słowiańskiego zawrotu głowy” – radosną i pełną świadomością zadziwiającej bliskości naszych języków.

Co do samej pracy nad atlasami – zebrane przez komisje narodowe materiały trafiają do osób, które zostały wyznaczone do opracowania danych map (z indeksami). Mnie już na pierwszej konferencji przydzielono do wykonania 3 mapy do tomu z serii fonetycznej o kontynuantach psł. *e. Jeszcze do tego momentu (czyli włącznie z pierwszą moją konferencją w Zadarze) metoda pracy była „papierowa” – znaki kartograficzne nanoszono, wykorzystując wojskowe linijki kartograficzne, na specjalny ogromny arkusz papierowy formatu B3+, na najbliższym kolejnym spotkaniu poprawność zapisów i interpretacji była potwierdzana podpisami przez wszystkie komisje, po czym taki arkusz przekazywano zecerowi w wydawnictwie, co stawało się zawsze początkiem serii niezwykle wyczerpujących korekt.

Każdy tom jest koordynowany i wydawany przez jedną komisję narodową, jednak dla zapewnienia zachowania ciągłości koncepcji Atlasu i ustalonych standardów każda mapa musi powstawać we

współautorstwie, czyli przy współodpowiedzialności osoby z innej komisji narodowej. Szczęśliwie do OLA trafiłem w przełomowym momencie, kiedy u wszystkich (może u mnie najbardziej, jako nowicjusza) niechęć do metody „papierowej” osiągnęła punkt krytyczny i postanowiliśmy opracować wieloczęściowy standard komputerowej metody pracy – chodziło o bezwyjątkowe używanie do pracy komputerów: edytorów, arkusza kalkulacyjnego do gromadzenia danych terenowych, profesjonalnego programu graficznego wraz z cyfrowym szablonem mapy punktów oraz kolekcji przebogatych krojów (fontów) znaków fonetycznych i kartograficznych, zaspokajających wszystkie nasze potrzeby. Pozwalało to już na elektroniczną wymianę danych bez ich przepisywania. Kolejne tomy były już tworzone „po nowemu”. Przydzielano mi opracowywanie map do kilku tomów, ale z konieczności największy wkład (22 mapy) miałem w 9. tomie słowotwórczo-leksykalnym „Człowiek. Anatomia”, wydanym przez komisję polską. Każdy członek OLA pracuje w różnych sekcjach (np. fonetycznej, leksykalnej czy komputerowej), przy czym dla mnie najciekawsza jest praca w sekcji morfologicznej, w której trzeba podejmować nie lada wyzwania – przygotować „scenariusze” wszystkich map, a każdy zapis terenowy (z ok. 830 punktów) musi zostać poddany morfonologicznej analizie uogólniającej, czyli należy ustalić jego uproszczoną jednoznaczną postać etymologiczną. Jest to odpowiedzialna praca diachroniczna na dużą skalę i w bardzo konkretnych ramach czasowych.

W każdym tomie atlasu znajduje się mało rozpropagowany, nawet wśród dialektologów, wykaz dźwięków (fonemów i ich wariantów pozycyjnych wraz z egzemplifikacjami) zarejestrowanych w zebranych z wszystkich 830 punktów materiale terenowym. „Ogólnosłowiański” trójkąt samogłoskowy, z pominięciem opozycji iloczynowych, zawiera, bagatela, 18 jednostek, spółgłosek naliczymy zaś aż 85. Daje to wyobrażenie, z jakim bogactwem mamy w OLA do czynienia i jak relatywnie ubogie fonetycznie są poszczególne języki literackie.

Jestem też członkiem polskiej komisji bardzo interesującego, ambitnego projektu – Atlasu języków Europy (ALE – Atlas Linguarum Europae), w ramach którego uczestniczyłem w kilku bardzo rozwijających intelektualnie konferencjach, bo wypowiediano się tam na tym samym poziomie kompetencji o leksyce wszystkich rodzin indoeuropejskich (do czego w pewnym stopniu byłem przyzwyczajony), a więc zarówno słowiańskiej, jak i bałtyckiej, romańskiej, germańskiej, celtyckiej, greckiej, albańskiej, ale także i nieindoeuropejskich: ugrofińskiej, turkotatarskiej, kaukaskiej, a nawet semickiej. Zestawianie tych danych na mapie całej Europy wydaje się niemożliwe, jednak wybitni językoznawcy, których tam spotykałem,

potrafią rozwiązywać te problemy. Ponieważ trudno przedstawić etymologię i morfologię słów z ponad 2600 punktów w terenie, ze wszystkich rodzin i języków (do każdej mapy należałoby dołączyć księgę komentarzy), głównymi „bohaterami” map ALE są motywacje nazwotwórcze (czyli skąd się wzięła dana nazwa i co sobą przedstawia – można sobie wyobrazić np. motywacje nazw ‘pomidora’: *solanum*, *pomodoro*, *Tomate*, *lycopersicon*, *paradajka* itd., z najłatwiejszych).

Ostatnim (pod względem czasowym) z moich zadań atlasowych w OLA, którego finalizacja przerwana została przez światową pandemię i następnie agresję rosyjską na Ukrainę, jest współudział w opracowaniu kilkunastu map do tomu serii gramatycznej *Zaimki* – nie wiem jednak, kiedy opuści on przymusową „zamrażarkę”.

W centrum Pańskich zainteresowań znajduje się też diachronia języków słowiańskich. Dlaczego, Pana zdaniem, jest to ważne zagadnienie z perspektywy współczesnej sławistyki?

Jak wcześniej wspomniałem, poznawanie języków słowiańskich dokonano się w moim przypadku głównie poprzez poznawanie ich gramatyk, także historii rozwoju. Refleksje na ten temat nieodparcie nasuwały mi wnioski, że unikatowe podobieństwo (może porównywalne tylko do tego, co obserwujemy w językach tureckich, może też semickich) naszych języków można określić (nieco emfaticznie, wiem), że właściwie są one wciąż dialektami, może usamodzielnionymi, ale wciąż dialektami jakiegoś jednego, wielkiego języka ogólnosłowiańskiego.

Ogólnie diachronia języków słowiańskich rzeczywiście jest dla mnie frapująca z dwóch głównych powodów, przy czym oba rodzaje obserwacji dla mnie oparte są na badaniach diachronicznych. Jeden z tych powodów to bliskość, podobieństwa i różnice między językami literackimi, drugi zaś to bogactwo dialektów, wobec których mam głęboki szacunek, może nawet większy niż do norm literackich, ukształtowanych w dużej mierze gabinetowo przez znawców i produkcję literacką. Zwłaszcza przyglądanie się dialektom słowiańskim wprawia mnie często w zachwyt – jak to było możliwe, że potrafiły one czasem, w sposób unikatowy, w różnych miejscach na obszarze całej Słowiańszczyzny zachować jakieś prasłowiańskie zjawisko, fonem, leksem, formę gramatyczną czy znaczenie. W czasie moich polskich spotkań „w terenie” zdarzyło mi się napotkać w spontanicznej, żywej wypowiedzi zjawiska dawno przez język literacki porzucone, jak np. dualis czy supinum. W podręcznikach przeczytać możemy, że np. w języku polskim czegoś takiego nie ma, ale najwidoczniej użytkownicy gwary nie czytali tych opracowań (byli niepiśmienni)...

Nie wiem, czy jeszcze ktoś uważa, że gwara to „popsuty” język. Wspomniałem już, że wobec „prawdziwych” gwar (w odróżnieniu od obszarów, które zmieniły się językowo w wyniku czyjejś ekspansji językowej czy politycznej) jestem pełen głębokiej pokory, ponieważ ich korzenie sięgają półtora-dwa tysiące lat w głąb, wprost do czasów prasłowiańskich. Z jednej strony w gwarach spotykamy przykłady niezwyklej trwałości faktów językowych, mnogość archaizmów. Z drugiej zaś ktoś mógł przewidzieć, że np. niektóre gwary słowiańskie, najpełniej syntetyczne, wręcz wzorcowe pod tym względem, najbliższe językowi, który nazywamy staro-cerkiewno-słowiańskim, w ciągu kilku wieków (czyli historycznie w kilka chwil) ulegną przemianie do stanu pełnego analityzmu, albo dlaczego np. archaiczny w swojej strukturze język polski (precyzyjnie: gwary lechickie) tego nie zrobił, trwając od wieków przy syntetyzmie i ulegając tylko drobnym zmianom gramatycznym?

To, o czym mówię, czyli podobieństwo zarówno gwar, jak i języków literackich nasuwa mi zawsze myśl, że w jakimś sensie język prasłowiański wciąż żyje. To może trochę naiwna refleksja, która jednak nieustannie mi ona towarzyszy i motywuje do różnych dociekań i poszukiwań.

Z „Zeszytami Łużyckimi” jest Pan związany od wielu lat. Jak wspomina Pan początki czasopisma i co zmieniło się od tamtej pory?

To prawda, że od bardzo dawna, już od pierwszych numerów, jestem w kręgu osób związanych z „Zeszytami”, wtedy o zdecydowanie prołużycim charakterze. W swojej „karierze” pełniłem nawet różne funkcje redakcyjne (członka redakcji, sekretarza czy zastępcy redaktora naczelnego), wykonywałem też inne czynności (głównie jako składacz). Byłem redaktorem prowadzącym niektórych tomów, oddałem też „Zeszytom” kilka tekstów. Wcześniej ode mnie w redagowanie i wydawanie naszego pisma włączony został dr Jerzy Molas. Jego zasługą było m.in. szybkie przerwanie wydawania zeszytów jako maszynopisu powielanego i wprowadzenie na stałe składu komputerowego otwartym, więc udoskonalanym i wzbogacanym przez bardzo kompetentnych informatyków („zecerów”) systemem `TEX` typu *open-source* (dziś korzystamy z programu InDesign). Obaj zostaliśmy wciągnięci do tych prac przez panią profesor Ewę Siatkowską, która zachęcała do pisania tekstów sporą grupę pracowników naukowych i studentów. Nie każdy stawał się potem sorabistą, dla niektórych praca w kolektywie autorów była tylko przygodą studencką, jednak kilka osób to dzisiaj kwalifikowani sorabiści, działający w Polsce i za granicą koledzy: dr Michał

Stefański, dr Tomasz Derlatka, dr Piotr Głogowski, mgr Anna Jakubowska (z d. Hejduk), dr Bożena Itoya (Makowska). Finanse na wydawanie pisma prof. Siatkowska początkowo uzyskiwała na terenie Uniwersytetu, starając się też o dotacje od innych instytucji, a nawet o wsparcie ze strony osób prywatnych. W pewnym momencie na wiele lat ustalił się tryb stawiania do konkursu o środki dziekańskie na publikację czasopism. Dziś, w nowych realiach, jesteśmy uczestnikami i beneficjentami grantów, co zasadniczo zmienia sposób finansowania naszych działań.

Misją pisma i zadaniem redakcji była wówczas w dużej mierze i przez wiele lat popularyzacja wiedzy o najbliższych nam łużyckich braciach, ich historii, kulturze, językach i literaturze, przy czym wciąż nasz instytut, mimo działań prof. Siatkowskiej (organizowała w instytucie kursy języka górnołużyckiego, wysłała też kilka osób na kursy wakacyjne do Budziszyna, wspierała starania o semestralne stypendia sorabistyczne w Lipsku, których absolwentką jest np. mgr Jakubowska) nie mógł bardziej trwale osadzić sorabistyki w swoim programie studiów (zresztą podobnie jak to było z niespełnionym marzeniem innych osób o macedonistycę).

Od samego początku redakcja przyjęła profilowanie tematyczne poszczególnych tomów, często też charakter publikowanych tekstów związany był np. z osobą naukowca, któremu dedykowaliśmy dany numer, tomy zaś miały swoich indywidualnych redaktorów prowadzących. Działania popularyzatorskie w praktyce określały „Zeszyty” przez lata jako pismo częściowo studenckie pod kompetentnym patronatem prof. Siatkowskiej. Z czasem ten tryb pracy zaczął się zmieniać i pismo zaczęło „poważnieć” – nowa redaktor naczelna, dr Elżbieta Wrocławska, ustaliła jako obowiązek naukowy wymóg recenzowania artykułów i wprowadziła „Zeszyty” na listę czasopism podlegających punktacji ministerialnej. Ten profil roboczy i stałe podwyższanie poziomu naukowego utrwaliły się jeszcze bardziej, gdy redaktorem naczelnym został na kilka lat dr Jerzy Molas. Jak zaś pismo wygląda dziś, kiedy nim kieruje prof. Iliana Genew–Puhalewa, każdy może stwierdzić i ocenić sam – przede wszystkim staliśmy się półrocznikiem, widać też wielką różnicę na okładce, na której do tej pory, od pierwszego numeru, widniała podobizna akwareli Měrćina Nowaka–Njehchorńskiego *Bój z paliwaku* (‘Walka ze smokiem’, domyślnie: germanizacji). Przez szacunek dla tradycji rycina jest obecna wciąż w nowych tomach, ale ukryta wewnątrz, na stronach przedtytułowych. Rewolucyjna zmiana charakteru pisma została uwidoczniła na okładce, w podtytule nazwy. Niegdyś zajmowaliśmy się zasadniczo problemami Łużyczan, czasem też innych Słowian, w realiach życia w mniejszości, podczas gdy teraz już interesuje nas „mniejszościowość” na całym świecie, już nie tylko wąsko słowiańska

(bo były już artykuły o Baskach, Bretończykach, Retoromanach itd.) czy europejska (bo był artykuł o sytuacji na Tajwanie), lecz też zagadnienia językowe, kulturowe, religijne, nawet socjalne. Dodam jeszcze, że, idąc za ogólnymi tendencjami wydawniczymi, zaprzestaliśmy wydawania tomów papierowych – kilka ostatnich numerów, włącznie z niniejszym, publikowanych jest już wyłącznie w postaci elektronicznej i tworzonych trybem ściśle sformalizowanej współpracy zespołowej na profesjonalnej, zewnętrznej platformie internetowej.

Jest Pan nie tylko badaczem, ale również nauczycielem. Jakie są Pańskie doświadczenia z pracy ze studentami?

Często się zastanawiałem, czy nie byłoby lepiej o miejsce do pracy naukowej ubiegać się w instytucji takiej jak np. Instytut Słowistyki (dawniej: Słowianoznawstwa) PAN i zajmować się tylko pracą w gabinecie, w domu i w bibliotekach. Po kilku latach pracy na uniwersytecie miałem już jednak pewność, że takie zajęcie się wyłącznie sobą lub współpracą z kolegami to rodzaj samoizolacji, które nie odpowiada mojemu charakterowi i temperamentowi. Wiem, że spotkania i dyskusje z kolegami, a także ze studentami w czasie zajęć dużo lepiej ożywiają moje własne myślenie. Już Rzymianie stwierdzili, że *docendo discimus* i wiem, że to jest prawda. Żeby wyłożyć jakieś informacje czy koncepcje, trzeba je sobie samemu dobrze wcześniej poukładać w głowie. Samo przygotowywanie się do zajęć jest dla mnie o wiele bardziej kreatywne niż indywidualne zgłębianie jakiegoś problemu naukowego. Pewnie trochę też wątpiłem w to, czy wyłącznie „prze-czytana” wiedza, zawarta w książkach naukowych, nawet bardzo ważnych podręcznikach skutecznie trafia do umysłów młodzieży i czy poszerza ich horyzonty poznawcze.

Możliwość przekazywania wiedzy, komentowanie wiadomości, zaciekawianie problematyką językową, pomoc w jej porządkowaniu w głowach studentów – wszystko to jest dla mnie bardziej pociągające niż wspomniane zacisze gabinetu. Wprawdzie chyba każdy nauczyciel przeżywa kryzys, kiedy widzi, że to, co mówi, nie interesuje słuchaczy albo nie trafia do ich świadomości, za to wpada w radosne uniesienie, kiedy widzi autentyczne zainteresowanie, słyszy dociekliwe pytania, a studenci czasem mają zaskakująco bogatą wiedzę z różnych dziedzin i dyskusja z takimi osobami po prostu rozwija intelektualnie. Dlatego też cenię sobie pracę ze studentami „zawsąd” w ramach ogólnouniwersyteckich kursów w czasie niedawnej kilkuletniej przygody współpracy z uniwersytecką fundacją „Babel”, popularyzującą znajomość języków biblijnych – hebrajskiego, łaciny, greckiego,

koptyjskiego, a więc i staro-cerkiewno-słowiańskiego. Lubię też zajęcia typu OGUN z scs-u, na których pojawiają się germaniści, romaniści, łacinnicy, historycy, prawnicy, był też jakiś geolog. Było zawsze z kim i o czym porozmawiać.

Przez wiele lat byłem opiekunem Koła Naukowego Słowistów – w tamtych realiach skupiałem się głównie na wspieraniu inicjatyw studenckich, ponieważ stwierdzałem rok po roku, że w tak małym instytucie trudno było połączyć większą grupę wspólnymi zainteresowaniami o charakterze naukowym. Nie chcę tu bynajmniej przedstawiać tych osiągnięć w postaci własnych zasług, więc powiem, że udało się nam wraz z najaktywniejszymi członkami Koła zorganizować takie przedsięwzięcia, jak wyprawy naukowe w różne strony (do Czech, Chorwacji, Słowenii, Bośni i Hercegowiny, Bułgarii, Macedonii czy na Łużyce). Studenci zorganizowali kilka konferencji naukowych (np. konferencje słowenistyczne, których plonem były publikacje książkowe), a także publikowali artykuły w naukowych czasopismach studenckich.

Nie potrafię policzyć, ile przedmiotów przyszło mi wykładać w czasie czterech dziesiątek lat pracy, ale było tego sporo i musiało to poszerzać horyzonty myślowe. To kolejna wielka różnica między „gabinetem” a salą wykładową. Inny wątek: jako młody asystent zostałem przez Centrum „Polonicum” zaproszony do pracy jako lektor języka polskiego, głównie w czasie kursów wakacyjnych. Ta współpraca, trochę może początkowo przypadkowa, trwała niemal 30 lat. Zajęcia z polonistami i sławistami z całego świata, konieczność wymyślania sposobów, czasem trików dydaktycznych, podpowiedzi, jak słuchacze mają pokonać problemy gramatyczne i trudności fonetyczne naszego języka, zmuszała mnie do intensywnej gimnastyki intelektualnej – zupełnie inaczej trzeba było mówić do Słowian („syntetycznych” i „analitycznych”), inaczej do Niemców, Włochów, Francuzów czy Amerykanów, przydzielanych do tej samej grupy lektoratowej. Wtedy także, ucząc, intensywnie się uczyłem. Bardzo mi się to przydało w czasie pracy przez dwa semestry na monachijskim uniwersytecie LMU.

Pewną okolicznością, która skutecznie powstrzymywała mnie przed szukaniem innych dróg życiowych (zapewne bardziej atrakcyjnych materialnie) jest coś, co odczuwam zawsze jako drogi sercu, wielki uniwersytecki komfort psychiczny. To miejsce jest w moich oczach enklawą ludzi inteligentnych i kulturalnych, zazwyczaj dobrze wychowanych i etycznych, a także szanujących język. Mimo niektórych niezbyt sympatycznych zachowań ambicjonalnych wszyscy starają się utrzymywać pewien poziom moralny. Zawsze pamiętać będę przykłady działań ideowych, altruistycznych, wspomnienie o których chwyta mnie za serce, a które może trudno

by było spotkać poza naszą bramą z orłem otoczonym pięcioma gwiazdami.

Chciałbym tu wspomnieć o faktach, które nie są wprost związane z dydaktyką, raczej ogólnie z moimi losami i dziejami naszego Instytutu jako okoliczności znamienne. Otóż w pewnym momencie postanowiłem skoordynować siły grupy kolegów (czyli stworzyć małe lobby, głównie językoznawcze, co było charakterystyczne) i doprowadzić IFS do wejścia w posiadanie pierwszego komputera. Niektóre ważne osoby odwodziły naszą „grupę inicjatywną” od tych zamiarów, dowodząc, że „przecież my, sławiści, mamy swoje maszyny do pisania, więc po cóż nam jakieś takie dziwne urządzenia”. Udało się jednak uzyskać przyzwolenie na przejście od bardziej zawansowanych komputerowo kolegów z pracowni komputerowej na naszym wydziale (co pamiętają na pewno profesorowie Magdalena Derwojedowa i Mirosław Bańko) wspaniałego PC XT z twardym dyskiem o pojemności 10 MB (sic!). Ja awansowałem na „starszego komputerowego” w IFS, kilka osób nauczyłem obsługi tej maszyny. Jako pierwszy wprowadziłem też do instytutowej pracy wydawniczej wspomniany system składu tekstów T_EX – mimo strasznej mizerności kryzysowej mogliśmy już porzucić standard maszynopisu powielonego i półprofesjonalnie wydawać książki, najpierw tomy po konferencjach prof. Dąbek–Wirgowej (serie *Obrazów* i *Kategorii*), następnie „Zeszyty Łużyckie” itd. Po jakimś czasie zdobyliśmy środki na ręczny skaner, potem drukarkę laserową i tak to poszło...

Nie mogę sobie też odmówić wzmianki o tym, że z dawnych czasów mieszkania w Domu Pracownika Naukowego przy ulicy Smyczkowej pozostała mi osobista, nawet bliska, bo sąsiedzka, znajomość z osobami, które dziś zajmują ważne stanowiska w hierarchii Uniwersytetu i nie tylko...

A co do studentów – szczęśliwie spotkałem wśród nich wiele osób kryształowych, życzliwych, o wysokiej kulturze osobistej i nienagannyh manierach. Rozmowy prywatne z nimi wzbogacały mnie duchowo. Zabiorę ze sobą kiedyś te życzliwe wspomnienia i chciałbym, żeby moi byli studenci też mnie dobrze wspominali.

Pańską drugą wielką pasją jest ogrodnictwo. Jak narodziło się Pańskie zamiłowanie do roślin?

Bardzo dziękuję za to pytanie, które dotyczy mojego hobby, mającego jednak pewien walor twórczy i praktyczny, a trochę też ideologiczny. Od dziecka miałem kontakt z pracą na roli (wakacje regularnie spędzane u rodziny na wsi i praca w polu). Od podszewki zatem mogłem poznawać ciężki, twórczy trud, dający jednak wiele satysfakcji. „Grzebaniem się w ziemi”

była też opieka nad roślinami, których zawsze w moim domu rodzinnym było wręcz za dużo. W ostatnich latach obszerny balkon własnego mieszkania pozwalał mi rozmnażać z nasion i pestek wiele roślin – daktylowce, awokado, figi, paulownie, cytrusy i wiele innych, zwłaszcza nieco egzotycznych, najchętniej ze strefy śródziemnomorskiej. W pewnym momencie zaś, dzięki wspaniałomyślności kolegi i wieloletniego przyjaciela, dr. Jerzego Molasa, zostałem szczęśliwym użytkownikiem działki ROD, którą zacząłem urządzać po swojemu, ucząc się (głównie na błędach, czyli najskuteczniej) i trochę eksperymentując. Błędy i ciężka praca fizyczna jednak nigdy mnie nie zniechęcały, raczej starałem się uważnie słuchać lekcji matki Natury – Paczamamy. Moją ambicją na działce nie były kwiaty, uwagę i siły poświęciłem głównie warzywnictwu, czyli wytwarzaniu żywności. Ktoś powiedział, że jeśli się samemu produkuje żywność, to tak jakby się samemu legalnie drukowało pieniądze. Jest w tym chyba ziarno prawdy. Moim „dogmatem” jest uprawa roślin w warunkach maksymalnej czystości ekologicznej, na naturalnie wytwarzanym podłożu kompostowym. Mogę teraz już sobie pozwolić na rozdawanie przyjaciołom nadmiaru plonów oraz najcenniejszego na świecie nawozu naturalnego, wermikompostu, prawdziwego i jedyne go czarnego złota, produkowanego „ze śmieci, resztek i odpadków”.

Wiem, że wszystko, co uda mi się wyhodować, ma absolutnie naturalny skład, kontrastujący z przesyconym chemią dzisiejszym otaczającym nas światem. I jeśli nawet bywa tak, jak to ujął przekornie ktoś w USA, kto w warunkach marazmu covidowego odkrył, że wypielęgnowany trawnik za domem można zamienić w ogródek warzywny i poznał dzięki temu prawdziwy smak samodzielnie wyhodowanej sałaty, marchewki, ogórka, może nawet pomidora: *Poświęciłem trzy najpiękniejsze miesiące roku, żeby zaoszczędzić trzy dolary i osiemnaście centów*, to wszyscy mają przeświadczenie, że warto tak robić. Praca na działce, co też potwierdza bardzo wiele osób, jest też bardzo praktycznym i przepelnionym głębokim sensem sposobem prowadzenia ćwiczeń fizycznych na świeżym powietrzu, w intensywnym aromacie bijącym od ziemi, trawy, liści i kwiatów, w scenerii koncertów żab, sójek, sikorek, dzikich gołębi, kukulek, pod przelatującymi wiosną i jesienią kluczami wędrownego ptactwa. Wyszukuję i zbieram ciekawe pomysły na takie ekologiczne ogrodnictwo, chętnie eksperymentuję i może kiedyś, niedługo, jeśli siły pozwolą, a czasu na ogrodnictwo będę miał więcej, spróbuję wszystkie swoje doświadczenia i wysiłki wykorzystać na taką praktyczną skalę, żeby zdrową żywnością móc wspierać osoby najbardziej tego potrzebujące, np. chore.

I

Artykuły / Articles

Matej Šekli¹
(Ljubljana)

Slovene as a “minoritised language” in Austria, Italy, Hungary, and Croatia: genealogical linguistic and sociolinguistic aspects

Keywords: Slovene, dialect continuum, minority language, written dialects

1. Introduction

The Slovene (or Slovenian) *language* (i.e. a geolect or a geographical, spatial linguistic phenomenon) is historically, traditionally present, i.e. autochthonous in the Slovene *linguistic area* (Slov. *slovenski jezikovni prostor*) or the Slovene *dialect continuum*.² For centuries, Slovene has cohabited with the geographical dialects of its neighbouring languages Friulian and Istriot, Bavarian High German, Hungarian, Venetian Italian, and the Kajkavian, Čakavian, and Štokavian dialects of Central South Slavic, and has enjoyed spontaneous osmotic interrelationship with them.³ However, after the establishment of the so-called nation states, beginning in the second half of the 18th century, the pressure of the dominant official standard languages, i.e. German, Italian, and Hungarian, on Slovene — at the time a language of a “non-historical nation”, became increasingly more tangible. In the present day, such unequal relationship between languages is typical of languages in minority contexts.

¹ ORCID: 0000-0002-1886-3723.

² The term *jezikovni prostor* ‘linguistic area’ (cf. the German term *Sprachraum*, e.g. *deutscher Sprachraum* ‘German linguistic area’), also *govorno območje* ‘speech territory’, etc., refers to the historical presence of a language in a given geographical area (as an objective fact) and — in contrast to terms such as *etnično/narodnostno/narodno ozemlje* ‘ethnic/national, etc. territory’ — does not imply any ethnic, national etc. self-definition of its speakers (which represents a subjective element).

³ For the contact languages of Slovene, see the volume *Slovenski jezik in njegovi sosedje* ‘Slovene language and its neighbours’ (Šekli and Režončnik 2019).

The article offers an overview of Slovene, present in its historical linguistic area alongside the national border in the neighbouring countries of present-day Slovenia (an independent state since 25 June 1991), i.e. in Austria, Italy, Hungary, and Croatia, from two different linguistic points of view, viz. the genealogical linguistic and the sociolinguistic perspective. From the viewpoint of linguistic genealogy, Slovene dialects in the enumerated four countries unambiguously form part of the Slovene *dialect continuum*. From a sociolinguistic point of view, Slovene enjoys a *de iure* legal protection as a minority language in all the neighbouring countries of Slovenia. However, not in all the regions under protection the legislation in question is also being applied *de facto*. In such contexts, Slovene has gradually become a *minoritised language* in relatively recent times, with accelerated linguistic assimilation in the last decades of the 20th century. In addition, the sociolinguistic situation which typically arises in those regions of the Slovene speech area outside Slovenia that have no public schooling in Slovene and are consequently characterised by scarce or nil presence of Standard Slovene in formal usage, is *bilingualism* or even *multilingualism* combined with *diglossia*. It is under such circumstances that the phenomenon of modern Slovene *written dialects* can be observed.

In the ensuing paragraphs, the modern written dialects of Slovene that have developed in specific minority contexts outside Slovenia will be presented. First, the individual geographical dialects will be put into the context of spatial and social varieties of Slovene, i.e. its *geolects* and *sociolects*. Second, Slovene as a minority language will be presented from the viewpoint of both its spatial diffusion and legal protection. Lastly, the individual written dialects will be described, taking into consideration their *genesis, status, and corpus*.

2. The spatial and social varieties of Slovene

One of the salient characteristic features of present-day Slovene is the high degree of spatial and social variation as mirrored in the numerous *geolects* and *sociolects*, i.e. the *diatopic* and *diastratic varieties*.⁴ However, it has to be

⁴ In terms of linguistic variation, I distinguish between a *geolect* or a *diatopic variety* (i.e. a geographical, spatial linguistic phenomenon, which is, however, not to be equated with the term “geographical/spatial dialect”, the latter being just one of the *geolects*) and a *sociolect* or a *diastratic variety* (i.e. a social linguistic phenomenon), as well as a *chronolect* or a *diachronic variety* (i.e. a chronological, temporal linguistic phenomenon), since both

emphasised that the linguistic varieties of Slovene other than the standard language reflect to a great extent the features of the individual geolects.⁵ In fact, within the linguistic varieties of Slovene, two of them can be defined as systemic, namely the *standard language* (Slov. *knjižni jezik*), i.e. the only standardised variety (occurring in its “ideal” standardised format predominantly in written form) on the one hand, and the local varieties of the *geographical dialects* (Slov. *zemljepisna narečja*), i.e. the non-standardised varieties (usually encountered in their spoken variety), on the other. Between these two rather well-defined linguistic varieties there is a wide range of non-standardised and non-systemic linguistic variants usually labelled as *colloquial language* (Slov. *pogovorni jezik*), which, depending on the formality of the situation, can either be rather close to the standard language or to the geographical dialects themselves.⁶ The colloquial variety of Slovene closest to the standard language is the so-called *knjižni pogovorni jezik* ‘the colloquial standard language’. Other colloquial varieties of Slovene reflecting features of the individual geographical dialects are called *pokrajinski pogovorni jeziki* ‘the regional colloquial languages’ and are typical of bigger urban centres. Because of the particular importance of the geographical dialects in the understanding of other non-standardised linguistic varieties of Slovene, these will now be briefly presented.

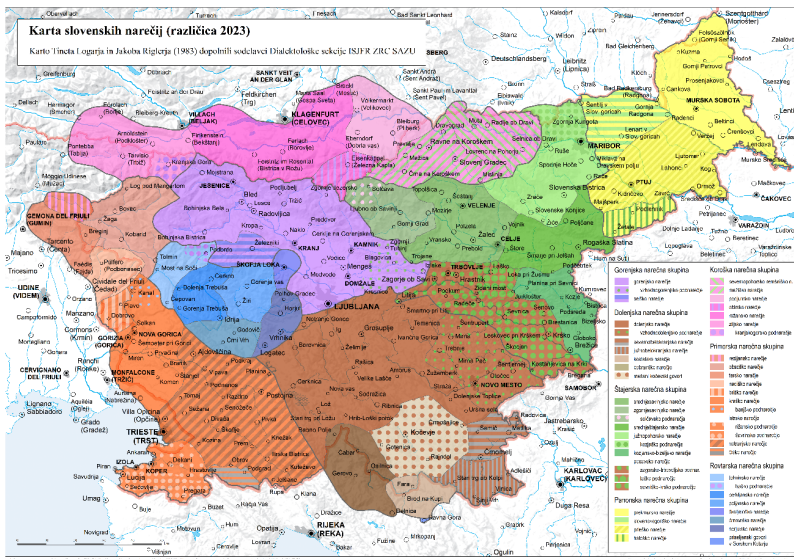
The Slovene geographical dialects are most comprehensively presented on the *Karta slovenskih narečij* ‘The Map of Slovene dialects’ (Ramovš 1935a, Logar and Rigler 1983) and in the *Slovenski lingvistični atlas* (SLA) ‘The Slovene Linguistic Atlas’.⁷ They are subdivided into seven dialect groups, viz. the Carinthian dialect group (Slov. *koroška narečna skupina*), the Littoral dialect group (Slov. *primorska narečna skupina*), the Rovte geolects and sociolects display their respective subset of various chronolects. For the term *lect* cf. Trudgill 2003: 78, for the terms *diatopic*, *diastratic* and *diachronic variety* (Italian *varietà diatopica*, *diastratica*, and *diacronica*) cf. Berruto, Cerruti 2019: 150–156.

⁵ For the linguistic varieties of Slovene, see Toporišič 2000: 13–27, SP 2001: 125–128, Smole 2004: 323–324, and the article *Jezikovne zvrsti* ‘Linguistic varieties’ available on the www.franček.si website of the Fran Ramovš Institute for the Slovenian language at the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts.

⁶ For the Slovene colloquial language of Trieste, see Gruden 1976 and for that of Maribor see Zorko 1995.

⁷ The original *Karta slovenskih narečij* (1983) by Tine Logar (1916–2002) and Jakob Rigler (1929–1985) has been enhanced by subsequent research resting on fieldwork and has been published in the *Slovenski lingvistični atlas* (SLA).

dialect group (Slov. *rovtarska narečna skupina*), the Upper Carniolan dialect group (Slov. *gorenjska narečna skupina*), the Lower Carniolan dialect group (Slov. *dolenjska narečna skupina*), the Styrian dialect group (Slov. *štajerska narečna skupina*), and the Pannonian dialect group (Slov. *panonska narečna skupina*). Within these seven dialect groups, 37 dialects and 12 subdialects can be distinguished. In addition to that, a migrational dialect has been documented in Ravna Gora (imported from the Rovte dialect area in the 18th century) in the region of Gorski Kotar. To complete the picture, the so-called *mešani kočevski govori* ‘mixed varieties of Kočevje’ must be added as well, which can be classified as Lower Carniolan varieties of Slovene that spread to the once German-speaking linguistic island of Kočevje/Gottschee after 1942.⁸

⁸ For the relocation of the German-speaking population of Kočevje/Gottschee region from the Slovene lands occupied by Italy during the Second World War into the Slovene territory occupied by Germany (following the agreement between the two occupier states dated 31 August 1941) see Ferenc 2018.

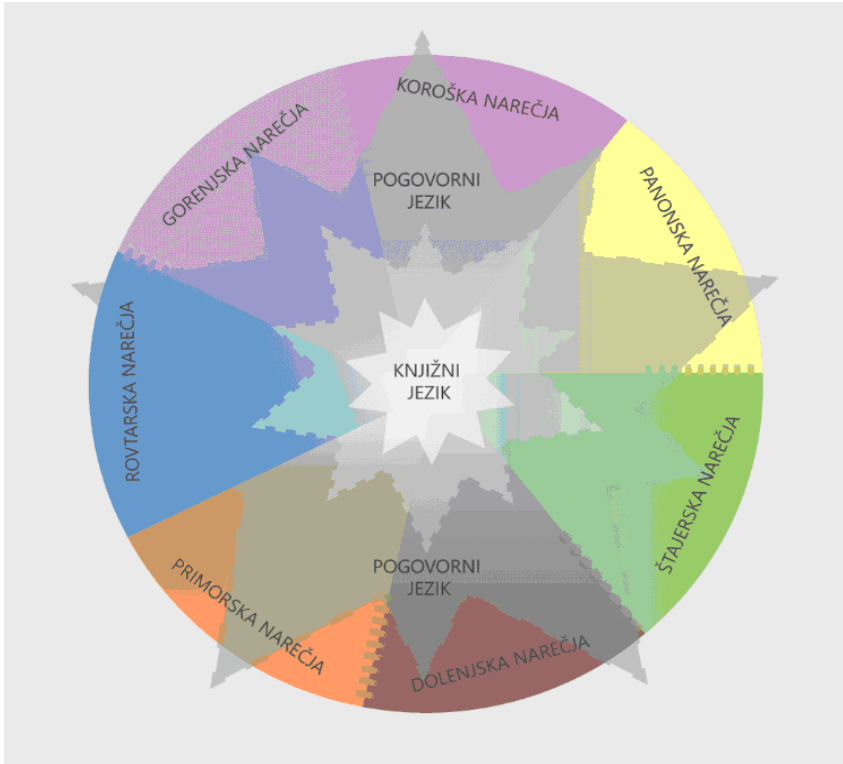

Chart of Slovene linguistic varieties (*Jezikovne zvrsti*, www.franček.si)

3. Slovene as a “minority language”

From the perspective of present-day political administrative division (national and other administrative borders), the Slovene linguistic area/dialect continuum encompasses the Republic of Slovenia and the so-called *slovensko zamejstvo* (literally ‘the area behind the border’), which represents (not only, but also) the Slovene-speaking zones along the national borders in the neighbouring countries, i.e. in Austria, Italy, Hungary, and Croatia.⁹

⁹ Contemporary definition of the concept of *slovensko zamejstvo* rests upon the political administrative division of the Slovene linguistic area / dialect continuum as it was shaped towards the end of the 20th century, i.e. following Slovenia’s independence, proclaimed on 25 June 1991. For “practical” reasons, and so as to avoid any ambiguity, the starting point for the presentation of the Slovene dialect continuum in the neighbouring countries of Slovenia will be the actual administrative organisation of the latter (country,

The following two subsections will present the spatial diffusion of Slovene outside Slovenia as well as its language protection legislation within Slovenia and in its neighbouring countries.

3.1. Spatial diffusion of Slovene in the neighbouring countries of Slovenia

In the neighbouring countries of Slovenia, the Slovene dialect continuum comprises the following regions:¹⁰

Austria: 1) state of Carinthia (Germ. Kärnten, Slov. Koroška): the lower part of the Gail/Zilja Valley (Germ. Gailtal, Slov. Ziljska dolina): the Gail/Zilja dialect (Slov. *ziljsko narečje*); Rosental/Rož and Klagenfurter Feld/Celovško polje: the Rosental/Rož dialect (Slov. *rožansko narečje*); the Vellach/Bela Valley under the Obir/Obir Mountain: the Obir/Obir dialect (Slov. *obirsko narečje*); Jauntal/Podjuna: the Jauntal/Podjuna dialect (Slov. *podjunsko narečje*); 2) state of Styria (Germ. Steiermark, Slov. Štajerska): the area to the south of the locality Soboth/Sobote (for example in Laaken/Mlake, Rothwein/Radvanje): the North Pohorje-Remšnik dialect (Slov. *severnopohorsko-remšniško narečje*); the area to the south of the locality Leutschach/Lučane (for example in Glanz/Klanci, Schloßberg/Gradišče): the Kozjak subdialect (Slov. *kozjaško podnarečje*) of the North Pohorje-Remšnik dialect; the five villages to the east of Bad Radkersburg/Radgona and to the west of the Kutschenitza/Kučnica Brook, the so-called Radkerburger Winkel / Radgonski kot where the five traditionally Slovene-speaking villages are Goritz/Gorica (until 1924 known as Windisch Goritz / Slovenska Gorica), Zelting/Zenkovci, Laafeld/Potrna, Dedenitz/Dedonci, Sieldorf/Žetinci) (Haberl–Zemljčič 2004/2012): the Prekmurje dialect (Slov. *prekmursko narečje*);

Italy: the autonomous region with special statute Friuli-Venezia Giulia (Ital. Friuli-Venezia Giulia, Slov. Furlanija – Julijska krajina, Friul. state/region/county etc.), followed by the denomination of the geographical-cultural regions and the specific Slovene dialect present in that zone. From a purely linguistic point of view, however, the order should, of course, be reversed.

¹⁰ In this section, cross-linguistic variants of geographical names are given in the following order: the denomination in the dominant official language of the country in which the geographical object is situated, Slovene denomination, historical denominations in other languages present in the region in question. In the ensuing sections, the order will be reversed with the Slovene variant followed by the denomination in the dominant official language.

Friül-Vignesie Julie, Germ. Friaul-Julisch Venetien): 1) the area to the east and northeast of Udine (Ital. Udine, Slov. Videm, dial. Viden, Friul. Udin, Germ. Udine, arch. Weiden): Val Canale / Kanalska dolina (Germ. Kanaltal, Friul. Val Cjanâl): the Gail/Zilja dialect (Slov. *ziljsko narečje*); the Resia/Rezija Valley: the Resia/Rezija dialect (Slov. *rezijansko narečje*); Slavia Friulana / Beneška Slovenija ‘Friulian Slavia’ (Slov. also (Slovenska) Benečija) which comprises two entities, viz. the Torre/Ter Valleys (Ital. Valli del Torre, Slov. Terske doline, Friul. Valadis dal Tor): the Torre/Ter dialect (Slov. *tersko narečje*) and the Natisone/Nadiža Valleys (Ital. Valli del Natisone, Slov. Nadiške doline, dial. Nediške doline, Friul. Valadis dal Nadison): the Natisone/Nadiža dialect (Slov. *nadiško narečje*); 2) Gorizia/Gorica and its surroundings: the town of Gorizia/Gorica (Friul. Gurize, dial. Guriza, Germ. Görz) with the margins of the (Goriška) Brda/Collio (Goriziano) and Karst Plateau (Slov. Kras, Ital. Carso): the Brda/Collio dialect (Slov. *briško narečje*) and the Kras/Carso dialect (Slov. *kraško narečje*); 3) Trieste/Trst and its surroundings: the town of Trieste/Trst (Friul. Triest, Germ. Triest) and the margins of Karst Plateau and Istria: the Kras/Carso dialect (Slov. *kraško narečje*), the Inner Carniolan dialect (Slov. *notranjsko narečje*), and the Istra/Istria dialect (Slov. *istrsko narečje*);

Hungary: Vas County (Hung. Vas vármegye, Slov. Železna županija, Germ. Komitat Vas, arch. Komitat Eisenburg, Croat. Željezna županija): the traditionally Slovene-speaking area along the Rába River (Slov. Raba, Hung. Rába, Germ. Raab), the so-called Slov. Slovensko Porabje / Hung. Szlovén Rábavidék (arch. Vendvidék) in the vicinity of the town of Szentgotthárd/Monošter (Germ. St. Gotthard);

Croatia: 1) the northern margins of Istria (for example in Brest, Slum): the Šavrinija subdialect (Slov. *šavrinsko podnarečje*) of the Istra/Istria dialect (Slov. *istrsko narečje*); 2) the western part of Gorski Kotar: the area along the Čabranka/Čebranka River and the upper flow of the Kupa/Kolpa River: the Čabranka/Čebranka dialect (Slov. *čebransko narečje*) and the Kostel dialect (Slov. *kostelsko narečje*); Ravna Gora (a dialect imported from the Rovte dialect area in the 18th century); 3) the zone along the Sutla/Sotla River: the Kozjansko-Bizeljsko dialect (Slov. *kozjansko-bizeljsko narečje*) (for example in Kumrovec, Dubravica, Kraljevec na Sutli/Sotli, Pristava) and the Middle Styrian dialect (Slov. *srednještajersko narečje*) (for example in Hum na Sutli/Sotli, Plavič); 4) the Međimurje/Medmurje

region: transitional varieties between the Prlekija dialect (Slov. *prleško narečje*) and the Prekmurje dialect (Slov. *prekmursko narečje*), for example in Štrigova, Banfi.

3.2. Legal protection of Slovene in Slovenia and its neighbouring countries¹¹

Within the Slovene linguistic area, Standard Slovene holds the role of a roofing language and, as a consequence, represents the default means of communication in formal situations for speakers of Slovene. This is true above all for the territory of the Republic of Slovenia, where Slovene has the status of a national and official language (alongside with Italian in the Slovene-Italian-speaking part of Istra/Istria, and alongside Hungarian in the Slovene-Hungarian-speaking municipalities of Prekmurje/Muravidék), as well as for those regions of the *slovensko zamejstvo* where Slovene is functionally protected by language protection legislation and actually used (alongside with the respective national languages) in formal contexts. However, in those parts of the traditional Slovene linguistic area outside Slovenia where Standard Slovene is — due to historical or political reasons — just partly diffused or even altogether absent, it is the national languages that dominate the official sphere of language use.

Slovene is the national language (Slov. *državni jezik*) and the official language (Slov. *uradni jezik*) in the Republic of Slovenia (Slov. *Republika Slovenija*) (after the declaration of independence on 25 June 1991) and one of the 24 official and working languages of the European Union (following the accession on 1 May 2004). In the following paragraphs the legal status of Slovene in Slovenia and the individual neighbouring nation states will be presented.

Slovenia: 1a) *Ustava Republike Slovenije* ‘The Constitution of the Republic of Slovenia’ dated 23 December 1991 (Uradni list Republike Slovenije, št. 33/92-I, 28. 12. 1991) defines the use of official languages in its Article 11: “Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območju občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina in madžarščina” ‘The official language in Slovenia is Slovene. In the territory of the municipalities inhabited by the Italian/Hungarian

¹¹ For a more detailed discussion of language legislation concerning Slovene within the Republic of Slovenia and in the neighbouring countries, see Gliha Komac and Kovač 2018.

national community the official language is also Italian/Hungarian. 1b) The Constitution also determines the special rights of the (national) communities in Slovenia, that is the rights of the *avtohtona italijanska in madžarska narodna skupnost* ‘the autochthonous Italian and Hungarian national communities’ in Articles 5 and 64, as well as those pertaining to the *romska skupnost* ‘the Romani community’ in Article 65. 2) The official use of Slovene within national borders of Slovenia is regulated by *Zakon o javni rabi slovenščine* ‘The Act of public use of Slovene’ dated 15 July 2004 (Uradni list Republike Slovenije, št. 86/04, 5. 8. 2004).

Italy: 1) *Costituzione della Repubblica Italiana* ‘The Constitution of the Italian Republic’ dated 22 December 1947 (Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana Serie Generale n. 298 del 27-12-1947), which, in Article 6, ensures the protection of linguistic minorities: “La Repubblica tutela con apposite norme le minoranze linguistiche” ‘The Republic protects with relative regulations the linguistic minorities’; 2) National law n. 482 dated 15 December 1999 *Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche* ‘Regulations on the protection of historical linguistic minorities’ (Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana Serie Generale n. 297 del 20-12-1999) which protects 12 historical linguistic minorities in Italy; 3) National law n. 38 dated 23 February 2001 *Norme per la tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli-Venezia Giulia* ‘Regulations for the protection of the Slovene linguistic minority in the Friuli-Venezia Giulia region’ (Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana Serie Generale n. 56 del 08-03-2001); 4) Regional law n. 26 dated 26 November 2007 *Norme regionali per la tutela della minoranza linguistica slovena* ‘Regional regulations for the protection of the Slovene linguistic minority’. The latter act explicitly guarantees not only the protection of Standard Slovene but also that of Resian and the Slovene dialect variants of the Torre/Ter and Natisone/Nadiža Valleys and the Val Canale / Kanalska dolina.

Austria: 1) *Staatsvertrag betreffend die Wiederherstellung eines unabhängigen und demokratischen Österreich* ‘State Treaty concerning the Restoration of an Independent and Democratic Austria’, also known as the *Österreichischer Staatsvertrag* ‘The Austrian State Treaty’, dated 15 May 1955 (Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich Nr. 152/1955), which in its Article 7 *Rechte der slowenischen und kroatischen Minderheiten* ‘Rights of the Slovene and Croat minorities’ provides for Slovenes in Carinthia and

Styria as well as Croats in Burgenland/Gradišće; 2) *Bundesgesetz über die Rechtsstellung der Volksgruppen in Österreich* ‘Federal Act on the Legal Status of Ethnic Groups in Austria’, or the *Volksgruppengesetz* ‘Ethnic Groups Act’ in short, dated 7 July 1976 (Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich Nr. 396/1976), which provides for the protection of (Carinthian and Styrian) Slovenes, (Burgenland) Croats, Hungarians, Czechs, Slovaks, and the Romani people in Austria; 3) *Bundesgesetz, mit dem das Volksgruppengesetz geändert wird* ‘Federal Act amending the Ethnic Group Act’, also known as the *Änderung des Volksgruppengesetzes* ‘Amendment of the Ethnic Groups Act’, dated 26 July 2011 (Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich Nr. 46/2011).

Hungary: 1) *Magyarország Alaptörvénye 2011. április 25.* ‘Fundamental Law dated 15 April 2011’, i.e. the Constitution of Hungary, which in the paragraph *Szabadság és felelőség* ‘Freedom and responsibility’ of Article 29 refers to minorities as *nemzetiségek* ‘nationalities’; 2) *2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól* ‘Law CLXXIX on the Rights of Nationalities from 2011’, which provides for the protection of 13 nationalities in Hungary.

Croatia: *Ustav Republike Hrvatske* ‘Constitution of the Republic of Croatia’ dated 22 December 1990 (»Narodne novine« br. 59/90): in the paragraph *I. Izvorišne osnove* ‘I. Baselines’ 22 national minorities in Croatia are enumerated, while in Article 15 the following statement is inserted: “U Republici Hrvatskoj jamči se ravnopravnost pripadnicima svih narodnih manjina” ‘In the Republic of Croatia equality between members of all national minorities is guaranteed’.

As can be seen from the above review of the five protection legislations, respective countries refer to minority communities by different denominations. Leaving aside the distinction between the concepts of *community* and *minority*, there are in essence two types of references: a *language-based* one (cf. *minoranza linguistica storica* ‘historical linguistic minority’ in Italy) and a *national-identity-based* denomination (cf. *narodna skupnost* ‘national community’ in Slovenia, *Volksgruppe* ‘national group’ in Austria, *nemzetiség* ‘nationality’ in Hungary, and *narodna manjina* ‘national minority’ in Croatia). There are also differences in the application of the two principles, namely that of autochthonousness and that of allochthonousness respectively: Slovenia, Italy, Austria, and Hungary

observe the principle of autochthonousness, i.e. the historical presence of a language in the territory of the respective country, while Croatia “jamči ravnopravnost” ‘guarantees the equality’ of both autochthonous and allochthonous languages, i.e. including recent immigrant languages.

The prerequisite for the maintenance and the development of a language in a minority condition is the availability of public education in the mother tongue and its use in all spheres of public life. In spite of its historical presence in border areas of the neighbouring countries of Slovenia and the existing legal protection, Slovene language is not present to the same extent in the above-mentioned bilingual or multilingual areas. On the basis of the presence of a minority language in public school, several degrees of functional language protection in minority contexts can be identified: 1) the minority language is used in teaching in a monolingual school: Slovene is the language of education in primary schools (Ital. *scuola primaria*, 5 years of education) as well as in lower secondary school (Ital. *scuola secondaria di primo grado*, 3 years) and upper secondary school (Ital. *scuola secondaria di secondo grado*, 5 years) in Trieste/Trst and Gorizia/Gorica and their surroundings (Italy);¹² Slovene is the language of education in only one grammar school (Germ. *Gymnasium*, 8 years) in Klagenfurt/Celovec in Carinthia (Austria);¹³ 2) the minority language is used in teaching in a bilingual school:¹⁴ Slovene is used in education in the German-Slovene bilingual primary school (Germ. *Volksschule*, 4 years of education) and two upper secondary schools (4/5 years) in Carinthia Austria),¹⁵ lower secondary education (4/5 years) being only available

¹² The same degree of protection is characteristic of Italian in Slovenia. Namely, Italian is the language of education in primary (9 years) and secondary (4 years) schools in the Slovene part of Istra/Istria.

¹³ I.e. Bundesgymnasium und Bundesrealgymnasium für Slowenen in Klagenfurt / Zvezna gimnazija in zvezna realna gimnazija za Slovence v Celovcu ‘Federal grammar school and federal real grammar school for Slovenes in Klagenfurt/Celovec’.

¹⁴ This type of protection is characteristic of Hungarian in Slovenia. Slovene and Hungarian are the languages of education in the Slovene-Hungarian bilingual primary (9 years) and secondary (4 years) schools in the Slovene-Hungarian-speaking parts of Prekmurje/Muravidék.

¹⁵ I.e. Zweisprachige Bundeshandelsakademie / Dvojezična zvezna trgovska akademija ‘Bilingual Federal Commercial College’ and Höhere Lehranstalt für wirtschaftliche Berufe St. Peter / Višja šola za gospodarske poklice Št. Peter ‘St. Peter Secondary School for Business Professions’.

through German and thus representing a gap in education in Slovene in this region; 3) the minority language is used in teaching in bilingual primary and lower secondary schools: Slovene is the language of education in the two existing Hungarian-Slovene bilingual elementary schools (*Hung. altalános iskola*, 8 years of education) in Felsőszölnök/Gornji Senik and Apátistvánfalva/Števanovci in the Szlovén Rábadvidék / Slovensko Porabje (Hungary); Slovene is used in education in the Italian-Slovene bilingual primary school (5 years) and lower secondary school (3 years) in San Pietro al Natisone/Špeter in the Natisone/Nadiža Valleys (Italy); 4) the minority language is not used in education in public schools: this is the situation in the Torre/Ter Valleys, Resia/Rezija Valley, and Val Canale / Kanalska dolina (Italy), in the region of Styria (Austria), as well as in Gorski Kotar and other parts of Slovene-speaking zones in Croatia.

4. Slovene written dialects in minority contexts

Regardless of how democratic a society is, national borders and national linguistic policies tend to influence the diffusion of national and official languages as well as determine the way legal protection of the so-called minority and regional languages is organised. The ideal situation for a minority language would be a continuous availability of the roofing language that genetically belongs to the same stock as the autochthonous dialect. The prerequisite for that is, of course, the availability of public education in the mother tongue and its use in all spheres of public life. Nevertheless, in cases where no schooling in the minority language exists, situations in which the indigenous dialect coexists with the roofing language are not, in fact, the norm. Such circumstances then typically give rise to *bilingualism* with *diglossia* (cf. Ferguson 1959, Fishman 1967, Berruto and Cerruti 2019: 84–85), characterised by code-switching between the dialect variety of the mother tongue of the speakers of a minority language for communicative situations that allow for low language register and the dominant official language, which is then routinely used in situations that require higher register.

Such is the case with speakers of what are the autochthonous Slovene dialects in the Rezija/Resia Valley, the Ter/Torre Valleys, the Austrian part of Styria, and Gorski Kotar, including other parts of Slovene speaking zones in Croatia. To a certain extent this also holds true for the individual zones

of Carinthia, e.g. the Zilja/Gail Valley, the Kanalska dolina / Val Canale, the Nadiža/Natisone Valleys and the Slovensko Porabje / Szlovén Rábavidék. The speakers of those indigenous Slovene dialects in the enumerated regions normally use Standard Italian, German, Hungarian, and Croatian as the roofing language, as they do not have the opportunity to fully acquire Standard Slovene within the compulsory public education system and use it in formal situations. The presence of Standard Slovene in public life in these zones is more of an exception than the rule. It goes without saying that the language of education not only conditions the (non-)diffusion of the roofing language used by a linguistic minority but also determines the ethnic, national etc. identity of its users. Thus, the speakers of Slovene dialects in the adduced situations were unable to develop full awareness of their dialect actually being part of a larger Slovene dialect continuum. With the knowledge of their own dialect only and no knowledge of Standard Slovene, they often retain a regional or even local linguistic identity, such as was characteristic of the Central Slovene territory before the mid-19th century when the process of unification of written Slovene and its re-standardisation began. Strongly associated with this regional “Slovene” identity is the speakers’ strong consciousness of the fact that they are part of the national state in which they live.

The described situation is partly due to the historical experience of these territories, mostly the administrative separation from the central Slovene lands throughout history. In the second half of the 19th century, the “Central” Slovene area was “unified” within the borders of Austria, the Slovene-speaking lands encompassing the erstwhile duchies of Carniola, Carinthia and Styria, as well as the Austrian Littoral, i.e. the county of Gorizia and Gradisca, the city of Trieste, and Istria. This fact became crucial in the era which saw the decline of regional Slovene literary traditions and the unification of the Slovene literary language, one which became the roofing language of Slovene dialect speakers within the borders of former Austria. The literary language unification reached its peak in the period between 1848 and 1851, when the so-called *nove oblike* ‘new forms’ were introduced into the written language, bridging the gap between the different regional literary traditions via an etymological compromise (e.g. instr. sg. m/n *z bratam* → *z bratom* ‘with the brother’, etc.). After the so-called *črkarska pravda* ‘war for the letters’, which took place in the period

1824–43, a new spelling, which remains in use today, was also adopted to represent the sibilant consonants: digraphs introduced in the second half of the 16th century were replaced by diacritics (e.g. *ſin* → *sin* ‘son’, *ſima* → *zima* ‘winter’, *zeſta* → *ceſta* ‘road’; *ſhivati* → *ſhivati* ‘to sew’, *ſhiv* → *živ* ‘alive’, *zhakati* → *čakati* ‘to wait’). The geographically marginal regions of the Slovene linguistic area remained *de facto* excluded from this cultural movement that saw the gradual diffusion of the *nova knjižna slovenščina* ‘New Literary Slovene’. This explains the very limited presence or even almost complete absence of Standard Slovene in these territories.

A factor significantly more decisive than the administrative separation of these regions from the Central Slovene area in the past, was (and in some zones still is) the lack of functional or even symbolic linguistic protection of Slovene in its autochthonous speech territory, which set in following the formation of the so-called nation states or their predecessors, i.e. Italy (1861), Hungary (1867, 1920), “new” Austria (1919), and even Croatia (after 1991). The consequence of this process was namely the linguistic homogenisation of national territories through the respective national languages. In spite of international agreements regulating the protection of “minority languages” and their consequent legal protection, the Slovene-speaking population was subjected to covert and overt assimilation policies in some areas.¹⁶ The pressure on the “alloglot” population reached its peak in the period after the First World War which saw the rise of Fascism (1922–43) in Italy and National Socialism (1933–45) in Germany and Austria, and *de facto* continued in the post-World War II period.¹⁷ Because of assimilation pressures and the gradual interruption of the intergenerational transmission of the mother tongue, Slovene

¹⁶ After the so-called *plebiscito del Veneto / beneškoslovenski plebiscit* ‘Plebiscite of Veneto’ which took place on 21 and 22 April 1866, the *Giornale di Udine* (the predecessor of the present-day *Il Messaggero Veneto*, a daily newspaper published in Udine) wrote the following on 22 November 1866, referring to the Slovene-speaking population historically present in the Rezija/Resia, Ter/Torre and Nadiža/Natisone Valleys: “Questi slavi bisogna eliminarli!” ‘These Slavs must be eliminated!’ (see Anonymous 1866). Cf. Salvi 1975, too. The presence of the Slovene-speaking population of this area was officially recognised by the Italian Republic only in 1999 and 2001.

¹⁷ Cf. the decimation of the Slovene-speaking population after the so-called *Kärntner Volksabstimmung / koroški plebiscit* ‘Carinthian Plebiscite’, which took place on 20 October 1920 (cf. Mračnikar 2022). Also consider the formation of the paramilitary formations operating in Beneška Slovenija / Slavia Friulana during the Cold War in Italy (see Qualizza, Zuanella 1996).

language continued to become “minoritised” in the historically compact Slovene-speaking regions in relatively recent times.

Due to very limited diffusion or even total absence of Standard Slovene in the public sphere, Slovene dialects appear to be the most important linguistic and cultural identity carrier in the areas adduced. In fact, they play the role, to a certain extent, of written dialects in public contexts and cover a very basic set of text genres. The Slovene written dialects in the minority condition are present in the Slovensko Porabje / Szlovén Rábavidék in Hungary, the Beneška Slovenija / Slavia Friulana, i.e. the Nadiža/Natisone and Ter/Torre Valleys, and the Rezija/Resia Valley in Italy, as well as in the western part of Gorski Kotar in Croatia.¹⁸ The precise sociolinguistic situations in which these written dialects exist differ in many aspects and depend on different factors, the most important being the presence or absence of Standard Slovene in public schooling and in different organisations of the Slovene-speaking population. The linguistic policy of the latter is mirrored in the varieties used in the territory in question, as well as in the corpus of the written dialects in question. In the following subsections the *genesis*, *status*, and *corpus* of Slovene in the above mentioned five micro-realities will be briefly presented. Special focus will be paid to the following aspects: dialect classification, political and cultural activity, linguistic varieties used in formal situations, public schooling, official town and village signs, authorial literature in Slovene (beside folk literature which is normally transmitted in a dialect form), mass media in Slovene.

4.1 Slovensko Porabje / Szlovén Rábavidék (Hungary)¹⁹

Dialect classification. In Slovensko Porabje / Szlovén Rábavidék ‘Slovene Rába Region’ (Porabje/Rábavidék in short) in Hungary, the Prekmurje dialect (Slov. *prekmursko narečje*) of Pannonian dialect group of Slovene is historically present (Ramovš 1935b: 183–193, Logar and Rigler 1983, Logar 1981a, Zorko 1998, Mukič 2005, Bajzek Lukač 2009, SLA 2023: 11). The Prekmurje dialect of Slovene is subdivided into three groups of local dialects, representing the three zones of Prekmurje, viz. Goričko,

¹⁸ For critical assessment of Duličenko’s concept of the so-called *literaturnyj mikro-jazyk* ‘literary micro-language’ (Duličenko 1981, 2003–2004) and the formation of Slovene written dialects, see Šekli 2015a.

¹⁹ For a comprehensive presentation of the Slovene-speaking population in the Slovensko Porabje / Szlovén Rábavidék region, their language and culture, see Mukič and Kozar–Mukič 1982, Just 2001, as well as Kozar–Mukič 2021.

Ravénsko, and Dólinško. The dialect varieties of Porabje represent the northern margins of the Prekmurje dialect area and are the natural continuation of those present in Goričko.

Linguistic varieties used in public situations. Alongside the dominant official language, Hungarian, Standard Slovene, and the Porabje/Rábavidek variety of the Prekmurje dialect of Slovene are used in public situations. The use of the three linguistic varieties is also reflected in the *Porabsko–knjižnoslovensko–madžarski slovar* ‘The Porabje Slovene–Standard Slovene–Hungarian dictionary’ authored by Francek Mukič (Mukič 2005).

Public schooling. Alongside with Hungarian, Standard Slovene is used in education in the two existing Hungarian–Slovene bilingual elementary schools (Hung. *altalános iskola*, 8 years of education) in Gornji Senik/Felsőszölnök and Števanovci/Apátistvánfalva. It needs to be stressed, however, that not all subjects are taught in Slovene. Secondary education is only available through Hungarian.

Official town and village signs. Entry and exit town and village signs are bilingual (in Alsószölnök/Dolnji Senik/Unterzemming trilingual), providing the name of the locality in Hungarian and Slovene (and German) (e.g. *Szentgotthárd/Monošter, Rábatótfalu/Slovenska ves, Alsószölnök/Dolnji Senik/Unterzemming*). Whenever the local dialect form differs from the standard one, the former is preferred (e.g. *Slovenska ves* and not *Slovenska vas*).

Literature in Slovene. Authors writing in the Porabje dialect as well as in Standard Slovene were/are Irena Barber / Barbér Irén (1939–2006), Francek Mukič / Mukics Ferenc (1952), Karel (Karči) Holec / Holecz Károly (1969), Dušan Mukič / Mukics Dusán (1981). Francek Mukič penned two novels in the Porabje dialect and Standard Slovene, viz. *Garaboncijaš: porabska legenda* (2005) / *Črnošolec: porabska legenda* (2007) ‘Sorcerer’s Apprentice: a legend from Porabje’ and *Vtrgnjene korenje* (2010) / *Strgane korenine* (2011) ‘Broken Roots’. Akoš Anton Dončec / Doncsecz Ákos Antal (1988) translated *The Little Prince* into the dialect (*Mali Kralič*, 2018). There is also a book series *Med Muro in Rabo* ‘Between Mura and Rába Rivers’ (1998–), specialising in literature produced in the Prekmurje dialect (including authors from Porabje) and Standard Slovene.

Mass media in Slovene. The newspaper *Porabje* (1991–) is published twice a month and includes articles in the Porabje dialect and Standard Slovene. The same linguistic varieties are characteristic of the yearly

publication *Porabski koledar* ‘The Porabje/Rábavidék Calendar’. The Hungarian National Television (MTVA) broadcasts a half-hourlong programme *Slovenski utrinki* ‘Slovene Sparks’ (1992–) twice a month. Radio Monošter (2000–) broadcasts four hours of programme daily.

4.2 Nadiške doline / Valli del Natisone (Italy)²⁰

Dialect classification. The Nadiža/Natisone dialect (Slov. *nadiško narječje*) of the Littoral dialect group of Slovene is traditionally present in the Nadiža/Natisone Valleys in Italy (Ramovš 1935b: 56–58, Logar 1981b, Logar and Rigler 1983, SLA 2023: 11).

Linguistic varieties used in public situations. Side by side with the dominant official language, Italian, Standard Slovene, and the Nadiža/Natisone dialect of Slovene are used in public situations.

Public schooling. Alongside Italian, Standard Slovene is used in education in one existing Italian–Slovene bilingual primary school (5 years) and lower secondary school (3 years) in Špeter/San Pietro al Natisone. Higher secondary education is only available through Italian.

Official town and village signs. Entry and exit town and village signs are bilingual (in Ponte San Quirino/Most/Puint trilingual), providing the name of the locality in Italian and Slovene (as well as Friulian) (e.g. *San Pietro al Natisone/Špietar, Pulfero/Podboniesac, Montefosca/Čarni Varh, Grimacco/Garmak, Savogna/Sauodnje, Ponte San Quirino/Muost/Puint*). Whenever the local dialect form differs from the standard one, the former is preferred (the Standard Slovene forms of the enumerated toponyms are *Špeter, Podbonesec, Črni Vrh, Grmek, Sovodnje, Most*).

Literature in Slovene. There are quite a number of literary authors writing in the Nadiža/Natisone dialect (predominantly poetry), for example Aldo Clodig [Klodič], Marina Cernetig [Černetič], Bruna Dorbolò, Loredana Drecogna [Drekonja], Andreina Trusgnach [Trušnjak], Lusja Battistig [Batistič], Miha Obit / Michele Obit. In Beneška Slovenija/Slavia Friulana, a festival of Slovene poetry and songs *Senjam benieške piesmi* (1971–) ‘The Fair of Venetian Slovene song’ is organised.

Mass media in Slovene. The newspaper (*Novi Matajur*) (1950–1974 *Matajur*, 1974– *Novi Matajur*) is published weekly and the newspaper *Dom* (1966–) is issued twice a month. They both include articles in the Nadiža/

²⁰ For a brief presentation of Slovene in the Nadiža/Natisone Valleys, see Zuljan Kumar 2018.

Natisone, Ter/Torre, and Rezija/Resia dialects, Standard Slovene, and Italian. The yearly publication *Trinkov koledar* (1953–) ‘The Ivan Trinko Calendar’ brings together contributions in all the three dialects and Standard Slovene. Radio Trst A, i.e. the Slovene radio channel operating within the framework of the Regional Centre of the Italian National Radio and Television (Rai) in Trieste, broadcasts a weekly half-hourlong programme *Nediški zvon* ‘The Nadiža Bell’.

4.3 Terske doline / Valli del Torre (Italy)²¹

Dialect classification. The Ter/Torre dialect (Slov. *tersko narečje*) of the Littoral dialect group of Slovene is historically present in the Ter/Torre Valleys in Italy (Ramovš 1935b: 53–55, Logar and Rigler 1983, Del Medico 2006, Spinozzi Monai 2009, Ježovnik 2022, SLA 2023: 11).

Linguistic varieties used in public situations. Alongside the dominant official language, Italian, Standard Slovene, and the Ter/Torre dialect of Slovene are occasionally used in public situations.

Public schooling. Slovene is not used in education in public school in any form.

Official town and village signs. Entry and exit town and village signs are bilingual, providing the name of the locality in Italian and Slovene (e.g. *Lusevera/Bardo*, *Villanova delle Grotte/Zavarh*, *Canebola/Čeniebola*). Whenever the local dialect form differs from the standard one, the former is preferred (the Standard Slovene forms of the enumerated toponyms are *Brdo*, *Zavrh*, *Čeniebola*).

Literature in Slovene. There were/are some authors writing in the Ter/Torre dialect (and Standard Slovene), viz. Peter Negro / Pietro Negro (1885–1971), Viljem Černo / Guglielmo Cerno (1937–2017), Bruna Balloch, Luigi Moderiano.

Mass media in Slovene. Articles in the Ter/Torre dialect are occasionally published in the newspapers *Novi Matajur* and *Dom*.

4.4 Rezija / Resia (Italy)²²

Dialect classification. The Rezija/Resia dialect (Slov. *rezijansko narečje*) of Littoral dialect group of Slovene is traditionally present in the Rezija/

²¹ For a brief presentation of Slovene in the Ter/Torre Valleys, see Ježovnik 2018.

²² For a more detailed discussion on the Rezija/Resia Valley and its language, see Šekli 2015b, 2018 and 2023.

Resia Valley in Italy (Ramovš 1928, 1935b: 30–41, Logar 1981c, Logar and Rigler 1983, Steenwijk 1992, Dapit 1995, 1998, 2008, SLA 2023: 11).

Linguistic varieties used in public situations. Side by side with the dominant official language, Italian, Rezija/Resia dialect of Slovene is used in public situations. The Resian dialect was standardised in the 1990s by the Dutch linguist Han Steenwijk (see Steenwijk 1994, 1999, 2005, 2023) and functions as the standard micro-language. The use of Standard Slovene is limited to the activities of local cultural associations operating within the Slovene minority organisations in Friuli-Venezia Giulia.

Public schooling. Slovene is not used in public schooling in any form.

Official town and village signs. Entry and exit town and village signs are bilingual, providing the name of the locality in Italian and Resian (e.g. *San Giorgio/Bila*, *Lipovaz/Lipavac*, *Gniva/Njiva*, *Oseacco/Osoanë*, *Coritis/Korito* etc.; the Standard Slovene forms are *Bela*, *Lipovec*, *Njiva*, *Osojane*, *Korito*).

Literature in Slovene. There are some authors writing in the Rezija/Resia dialect (predominantly poetry), viz. Renato Quaglia (1941), Silvana Paletti (1947), Rino Chinese (1953). Silvana Paletti recently translated *The Little Prince* into the Rezija/Resia dialect (*Te Mali Princip*, 2021).

Mass media in Slovene. The publication *Náš kolindrin* (1989–) ‘Our Calendar’ and the newspaper *Náš glas / La nostra voce* ‘Our Voice’ (2005–) are published once a year. The linguistic variants used therein are Resian and Italian. Articles in the Rezija/Resia dialect are occasionally published in the newspapers *Novi Matajur* and *Dom* as well. Radio Trst A broadcasts a weekly half-hourlong programme *Te rozajanski glas* (1979–) ‘The Voice of Rezija’.

4.5 Gorski Kotar (Croatia)

Dialect classification. The Čebranka/Čabranka dialect (Slov. *čebriansko narečje*) and the Kostel dialect (Slov. *kostelsko narečje*) of the Lower Carniolan dialect group of Slovene as well as a migrational dialect from the Rovte dialect area in Ravna Gora are historically present in Gorski Kotar in Croatia (Gostenčnik 2018 and 2023, SLA 2023: 11).

Linguistic varieties used in public situations. Alongside the dominant official language, Croatian, the Čebranka/Čabranka dialect of Slovene (more than any other), and Standard Slovene are occasionally used in public situations.

Public schooling. Slovene is not used in public schooling in any form.

Official town and village signs. Entry and exit town and village signs are monolingual and in Croatian, more precisely in their Štokavised forms (e.g. *Čabar, Tršće, Brod na Kupi*; the dialect and Standard Slovene forms are *Čeber, Trstje, Brod na Kolpi*).

Literature in Slovene. There are some authors writing in the Čebranka/Čabranka dialect, viz. Slavko Malnar, Zlatko Pochobradsky, Matija Turk, Damir Pršle.

Mass media in Slovene. No mass media are available through Slovene.

5. Conclusion

Slovene is historically present in all of the four neighbouring countries of present-day Slovenia, i.e. in Austria, Italy, Hungary, and Croatia, where it is officially recognised as a *minority language*. However, the actual level of legal protection and the “health” of Slovene in minority contexts differs not only from country to country, but also from one historical region to another. The actual state of affairs depends predominantly on the availability of public education in Slovene and, consequently, its official use in formal contexts. In the Provinces of Trieste/Trst and Gorizia/Gorica (Italy), Slovene is used as the language of education in primary school (5 years), as well as in lower secondary school (3 years) and higher secondary school (5 years). In these two regions, intergenerational transmission of Slovene as the mother tongue can be observed, with a balanced use of different linguistic varieties: the use of dialect in informal contexts and Standard Slovene (alongside Italian) in formal contexts. Standard Slovene (alongside German) is used in Carinthia (Austria) to a normal extent in the public sphere, although the intergenerational transmission of Slovene is endangered in some areas. On the contrary, in other parts of the so-called *slovensko zamejstvo* (literally ‘the area behind the border’), the situation is much more complex. It is precisely in these contexts that the so-called Slovene *written dialects* take form, performing different functions in different regions. In the territories where elementary bilingual education (8 years) exists in Standard Slovene (alongside with the dominant official language), the written dialects function as a bridge connecting the local dialect with the standard language. Such is the case of the Szlovén Rábavidék (arch. Vendvidék) / Slovensko Porabje region in Hungary and the Natisone/Nadiža Valleys in Italy. In regions where Standard Slovene is not present in the educational system, Slovene

dialects and Standard Slovene are represented by more or less occasional use. Such is the situation in the Torre/Ter Valleys in Italy and Gorski Kotar in Croatia. A special case is represented by the Resia/Rezija Valley: there the local Slovene dialect has been standardised and functions as a *standard micro-language*, although the corpus of available texts is rather limited.

Bibliography

- Anonymous. (1866). Gli Slavi in Italia. *Giornale di Udine* 1/69, 22 novembre 1866, 1.
- Bajzek Lukač, M. (2009). *Slovar Gornjega Senika: A–L*. Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezik in književnosti.
- Benacchio, R. (2002). *I dialetti sloveni del Friuli tra periferia e contatto*. Udine, Società Filologica Friulana.
- Berruto, G.; Cerruti, M. (2019). *Manuale di sociolinguistica*. Novara: De Agostini Scuola.
- Cernetig, M.; Negro, L. (2015). *Mi smo tu. Slovenska jezikovna skupnost v Videnski pokrajini: preteklost, sedanost, bodočnost / La comunità linguistica slovena della Provincia di Udine: passato, presente, futuro*. Špeter/San Pietro al Natissone: Inštitut za slovensko kulturo / Istituto per la cultura slovena.
- Dapit, R. (1995, 1998, 2008). *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo: 1. Area di Solbica/Stolvizza e Korito/Coritis, 2. Area di Osoanë/Oseacco e Učja/Uccea, 3. Area di Bila/San Giorgio, Njiva/Gniva e Ravanca/Prato*. Padova: CLEUP Editrice-Padova.
- Del Medico, D. (2006). *Naše besede. Vocabolarih po našin–italiano / Vocabolario italiano–po našin*. Lusevera/Bardo: Comune.
- Ferenc, M. (2018). *Nekdanji nemški jezikovni otok na Kočevskem / Die ehemalige deutsche Sprachinsel im Gottscheerland / Former German linguistic island of Kočevsko region*. Kočevje: Pokrajinski muzej.
- Ferguson, Ch. A. (1959). Diglossia. *Word* 15/2, 325–340.
- Fishman, J. A. (1967). Bilingualism With and Without Diglossia; Diglossia With and Without Bilingualism. *Journal of Social Issues* 23/2, 29–38.
- Fran. www.fran.si. Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Franček. www.francek.si. Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Gliha Komac, N. (2018). Slovenski jezik v Kanalski dolini. In: Žele, A.; Šekli, M. (eds.). *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 67–81.
- Gliha Komac, N.; Kovač, P. (2018). *Pravna ureditev in programski dokumenti o jezikovni rabi in praksah jezikovnih uporabnikov v Republiki Sloveniji in*

- uporabnikov slovenskega jezika v sosednjih državah in po svetu*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC.
- Gostenčnik, J. (2018). *Krajevni govori ob Čabranci in zgornji Kolpi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Gostenčnik, J. (2023). Narečna klasifikacija govora Ravne Gore v Gorskem kotarju. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 15, 39–71.
- Gostenčnik, J. (2024). Kozjansko-bizeljsko narečje vzdolž reke Sotle. *Jezikoslovni zapiski* 30/2, 123–146.
- Gruden, Ž. (1976). Prispevek k poznavanju jezikovne situacije tržaških Slovencev. *Jezik in slovstvo* 22/3, 72–79.
- Haberl–Zemljčič, A. (2004). *Die Sprache im Dorf lassen: Festhalten und Aufgeben der slowenischen Sprache in Radkersburg Umgebung*. Graz: Artikel VII–Kulturverein für Steiermark, Laafeld/Potrna: Pavelhaus/Pavlova hiša.
- Haberl–Zemljčič, A. (2012). *Pustiti jezik v vasi: ohranjanje in opuščanje slovenskega jezika v Radgonskem kotu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Ježovnik, J. (2018). Slovenski jezik v Terskih dolinah. In: Žele, A.; Šekli, M. (eds.). *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 95–107.
- Ježovnik, J. (2022). *Glasovne in naglasne značilnosti terskega narečja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Just, F. (2001). *Slovensko Porabje*. Murska Sobota: Založba Franc-Franc.
- Kozar–Mukič, M. (2021). Slovenci ob Rabi na Madžarskem. In: Šekli, M.; Rezoničnik, L. (eds.). *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 313–322.
- Logar, T. (1981a). Gornji Senik (Felsőszölnök; OLA 149). In: Ivić, P. (ed.). *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 213–218.
- Logar, T. (1981b). Ošne pri Sv. Lenartu (Osnetto; OLA 2). In: Ivić, P. (ed.). *Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 41–46.
- Logar, T. (1981c). Solbica (Stolvizza; OLA 1). In: Ivić, P. (ed.). *Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 35–40.
- Logar, T.; Rigler, J. (1983). *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Geodetski zavod Slovenije.
- Mračnikar, A. (2022). *Izginjanje/Verschwinden*. Documentary film. Coproduction of Österreichischer Rundfunk (ORF) and Radiotelevizija Slovenija (RTV Slovenija).

- Mrvič, R. (2019). Slovenski jezik na Tržaškem. In: Šekli, M.; Rezoničnik, L. (eds.). *Slovenski jezik in njegovi sosedge*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 143–152.
- Mukič, F. (2005). *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar*. Szombáthely: Zveza Slovencev na Madžarskem.
- Mukič, F.; Kozar–Mukič, M. (1982). *Slovensko Porabje*. Celje: Mohorjeva družba.
- Novak Popov, I. (2009). Razmišljanje o sodobni narečni poeziji. In: Smole, V. (ed.). *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 435–453.
- Pahor, N. (2019). Slovenski jezik na Goriškem. In: Šekli, M.; Rezoničnik, L. (eds.). *Slovenski jezik in njegovi sosedge*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 134–142.
- Qualizza, M.; Zuanella, N. (1996). *Gli anni bui della Slavia. Attività delle organizzazioni segrete nel Friuli orientale*. Cividale del Friuli: Società Cooperativa Editrice Dom.
- Ramovš, F. (1928). Karakteristika slovenskega narečja v Reziji. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 7, 107–121.
- Ramovš, F. (1935a). *Karta slovenskih narečij v priročni izdaji*. Ljubljana: Akademsko založba.
- Ramovš, F. (1935b). *Historična gramatika slovenskega jezika VII. Dialekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Salvi, S. (1975). *Le lingue tagliate. Storia delle minoranze linguistiche in Italia. Lo sconvolgente rapporto sul «genocidio bianco» che condanna 2.500.000 italiani di lingua diversa a vivere come in colonia*. Milano: Rizzoli Editore.
- SLA 3: Škofic, J. (ed.) (2023). *Slovenski lingvistični atlas 3: Kmetovanje, 3.1 Atlas*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Smole, V. (2004). Nekaj zmot in resnic o narečjih v Sloveniji danes. In: Kržišnik, E. (ed.). *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 321–330.
- SP 2001: Toporišič, J. (ed.) (2001). *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Spinuzzi Monai, L. (2009). *Il glossario del dialetto del Torre di Jan Baudouin de Courtenay*. Udine: Consorzio Universitario del Friuli, St. Petersburg Branch of the Archive of the Russian Academy of Sciences, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Steenwijk, H. (1992). *The Slovene dialect of Resia: San Giorgio*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- Steenwijk, H. (1994). *Ortografia resiana / Tò jošt rozajanskë pisanjë*. Padova: CLEUP Editrice – Padova.
- Steenwijk, H. (1999). *Grammatica pratica resiana: Il sostantivo*. Padova: CLEUP Editrice – Padova.

- Steenwijk, H. (2005). *Piccolo dizionario ortografico resiano. Mali bisidnik za tō još rozajanskē pisanjē*. Padova: CLEUP Editrice – Padova.
- Steenwijk, H. (2023). *Grammatica pratica resiana: Aggettivo, avverbio, pronome, numerale, articolo*. Padova: CLEUP Editrice – Padova.
- Šekli, M. (2015a). Slovenski knjižni mikrojeziki: opredelitev in prikaz pojava znotraj slovenščine. In: Tivadar, H. (ed.). *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 93–100.
- Šekli, M. (2015b). Rezijanščina: geneolingvistična in sociolingvistična opredelitev. *Poznańskie Studia Slawistyczne* 8, 199–213.
- Šekli, M. (2018). Slovenski jezik v Reziji. In: Žele, A.; Šekli, M. (eds.). *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 82–94.
- Šekli, M. (2023). Il dialetto sloveno di Resia: aspetti genealogici e sociolinguistici. In: Bombi, R.; Zuin, F. (eds.). *Dal Friuli al mondo. I valori identitari nello spazio linguistico globale*. Udine: Forum – Editrice Universitaria Udinese, 165–179.
- Šekli, M.; Rezoničnik, L. (eds.) (2019). *Slovenski jezik in njegovi sosedje*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- Trudgill, P. (2003). *A Glossary of Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Valentinčič, D. (2014). *Slovinci v Reziji? Pravni položaj in dejansko življenje slovenske jezikovne manjšine*. Celovec/Klagenfurt, Ljubljana, Novo mesto.
- Valentinčič, D. (2019). Slovenski jezik na Hrvaškem med zamejstvom in izseljenstvom: pravni vidik. In: Šekli, M.; Rezoničnik, L. (eds.). *Slovenski jezik in njegovi sosedje*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 153–164.
- Zorko, Z. (1995). Mariborski pogovorni jezik na stičiču treh narečnih baz. In: *Narečna podoba Dravske doline*. Maribor: Kulturni forum, 339–352.
- Zorko, Z. (1998). Prekmursko narečje v Porabju na Madžarskem. In: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo Maribor, 101–125.
- Zuljan Kumar, D. (2018). Slovenski jezik v Nadiških dolinah. In: Žele, A.; Šekli, M. (eds.). *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 108–121.
- Дуличенко, А. Д. (1981). *Славянские литературные микроязыки: вопросы формирования и развития*. Таллин: Тартуский государственный университет, Филологический факультет.
- Дуличенко, А. Д. (2003, 2004). *Славянские литературные микроязыки: образцы текстов I-II*. Таллин: Тартуский университет, Кафедра Славянской филологии.

Transliteration of references in Cyrillic script:

- Dulichenko, A. D. (1981). *Slavjānskie literaturnye mikroĭazyki: voprosy formirovaniĭa i razvitiĭa*. Tallin: Tartuskii gosudarstvennyi universitet, Filologičeskii fakul'tet.

Dulichenko, A. D. (2003, 2004). Slavjânskie literaturnye mikroîazyki: obraztsy tekstov I–II. Tallin: Tartuskîi universitet, Kafedra Slavjânskoî filologii.

Abstract

The article offers an overview of Slovene, present in its historical (also traditional or autochthonous) linguistic area alongside the national border in the neighbouring countries of present-day Slovenia (an independent state since 25 June 1991), i.e. in Austria, Italy, Hungary, and Croatia, from two different linguistic points of view, viz. the genealogical linguistic and the sociolinguistic perspective. From the viewpoint of linguistic genealogy, Slovene dialects in the enumerated four countries unambiguously form part of the Slovene *dialect continuum*. From a sociolinguistic point of view, Slovene enjoys a *de iure* legal protection as a minority language in all the neighbouring countries of Slovenia. However, not in all the regions under protection the legislation in question is also being applied *de facto*. In such contexts, Slovene has gradually become a “minoritised language” in relatively recent times, with accelerated linguistic assimilation in the last decades of the 20th century. It is under such circumstances that the phenomenon of modern Slovene *written dialects* can be observed.

Matej Šekli, graduated from the Faculty of Arts, University of Ljubljana (Comparative Slavic Linguistics, Slovene Language and Literature, 2001), where he also received his doctoral degree in linguistics in 2007. He currently teaches comparative Slavic linguistics at the Department of Slavic Studies and the Department of Slovene Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana. He is also a researcher at the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana. His research interests span a wider range of topics in comparative Slavic linguistics, Slovene historical grammar and dialectology, Slovene onomastics, as well as Slovene in contact with German and Romance varieties. He has authored three monographs: *Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici* ‘Geographical and personal names in the locality of Livek and its surrounding area’ (2008), *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: Od praindoevropsčine do praslovanščine* ‘Comparative phonology of the Slavic languages 1: From Proto-Indo-European to Proto-Slavic’ (2014), *Tipologija lingvogenез slovanskih jezikov* ‘Typology of linguogeneses of the Slavic languages’ (2018), and co-authored two linguistic atlases: *Slovenski lingvistični atlas* (SLA) ‘Slovene Linguistic Atlas’ and *Общеславянский лингвистический атлас* (OLA) ‘Slavic Linguistic Atlas’.

e-mail: matej.sekli@guest.arnes.si

Robert Bońkowski¹
(Katowice)

Sytuacja prawna języka czarnogórskiego jako mniejszościowego w zapisach konstytucyjnych państw byłej Jugosławii

Słowa kluczowe: państwa byłej Jugosławii, mniejszość czarnogórska, język czarnogórski, gwarancje prawne, konstytucja
Keywords: states of the former Yugoslavia, Montenegrin minority, Montenegrin language, legal guarantees, constitution

W czasach Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii istniał trójstopniowy podział narodowościowy, z których status konstytucyjnych posiadało początkowo pięć, a następnie sześć narodów. Pozostałe nacje należały do dwóch kategorii narodów mniejszościowych (*narodnosti*). Po rozpadzie federacji i utworzeniu niepodległych państw narodowych niektóre z tych nacji znalazły się automatycznie w innym kraju i stały się mniejszością narodową i/lub jednym z narodów konstytucyjnych (w przypadku Bośni i Hercegowiny). Artykuł dotyczy zróżnicowanego podejścia konstytucyjnego w odniesieniu do języka czarnogórskiego jako mniejszościowego w nowo powstałych organizmach państwowych, wyodrębnionych z byłych jugosłowiańskich republik (a w przypadku Republiki Kosowa – okręgu).

Uwagi wstępne

Każdy język jest dobrem ogólnoludzkim o wyjątkowym charakterze – jest nie tylko najistotniejszym środkiem komunikacji między ludźmi, którzy należą do danej:

[...] wspólnoty kulturowo-językowo-komunikacyjnej ale też i swoistą formą długoterminowego zapisu kultury tejże wspólnoty [...], jej modelu

¹ ORCID: 0000-0002-8115-3222

świata, bogactwa nagromadzonej w dłuższym przedziale czasu wiedzy o świecie, jak i ewolucyjnie rozwiniętych i preferowanych przez tę wspólnotę form komunikacji werbalnej (Puppel, Wilczyńska 2007: 9).

Najbardziej istotnym w tym zakresie dokumentem jest *Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych*, która daje gwarancje ochrony w wielorakich aspektach². *Karta...* ma za zadanie ochronę języków regionalnych lub mniejszościowych. Taka ochrona przejawia się np. w możliwości ich używania w oświacie, władzach sądowniczych, władzach administracyjnych i służbach publicznych, mediach, czy w działalności kulturalnej i jej bazie materialnej oraz w życiu ekonomicznym i społecznym. W przypadku, gdy któryś z języków regionalnych lub mniejszościowych dzieli granica państwowa, zaleca się umożliwienie współpracy transgranicznej (tak w sferze kultury, oświaty, informacji, szkolenia zawodowe-go jak i edukacji ciągłej)³.

Po rozpadzie Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii Czarnogórcy, którzy początkowo pozostali poza terytorium Federalnej Republiki Jugosławii (*Savezna Republika Jugoslavija*), przekształconej w 2003 roku w konfederację republik o nazwie Związek Państwowy Serbii i Czarnogóry (*Državna Zajednica Srbija i Crna Gora*), a od 2006 roku poza Republiką Czarnogóry, w nowo powstałych państwach postjugosłowiańskich znaleźli się w różnorodnej sytuacji polityczno-społecznej. Różnorodne były/stały się też gwarancje prawne do zachowania i pielęgnowania swojej odrębności, a zwłaszcza ich języka.

Język czarnogórski jest urzędowym językiem słowiańskim, oficjalnie potwierdzonym przez Konstytucję Republiki Czarnogóry w 2007 roku. Jest on też jednym z czterech języków, obok chorwackiego, serbskiego i bośniackiego, powstałych na bazie rozległego południowosłowiańskiego dialektu sztokawskiego. W międzynarodowym oznaczeniu ISO posiada swój kod – crn. Od roku szkolnego 2010/2011 w czarnogórskich szkołach podstawowych i średnich prowadzone są lekcje z obowiązkowego przedmiotu *Język czarnogórski i literatura* (Crnogorski jezik i književnost), do którego powstały odpowiednie podręczniki (Čirgić, Šušanj 2019a, 2019b, 2019c; Čirgić, Deletić–Milačić 2019). Wprowadzenie tego przedmiotu do szkół było ważnym krokiem w afirmacji języka i kultury czarnogórskiej (Vasiljeva 2022: 531–538). Jest on wykładany we wszystkich szkołach

² *Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych*, Strasburg, 5 XI 1992 roku, wyd. internetowe: http://www.dbg.vdg.pl/attachments/article/10/Europejska_Karta_Jezykow_Regionalnych_lub_Mniejszosciowych.pdf [17 VIII 2023].

³ *Ibidem*, art. 8–14.

podstawowych i średnich w Czarnogórze jako przedmiot obowiązkowy. Jego celem jest nabycie przez uczniów wiedzy i umiejętności z zakresu języka czarnogórskiego i literatury, a także poznanie dziedzictwa kulturowego Czarnogóry. Przedmiot ten jest wykładany w sposób umożliwiający uczniom rozwijanie swoich kompetencji językowych i komunikacyjnych, a także krytycznego myślenia i kreatywności. System kształcenia montenegrystycznego w Czarnogórze dopełnia kształcenie wyższe – język czarnogórski i literaturę można również studiować. Taki kierunek studiów oferują: samodzielna jednostka szkolnictwa wyższego – Wydział Języka i Literatury Czarnogórskiej w Cetynii (*Fakultet za Crnogorski jezik i književnost*) oraz Język czarnogórski i literatury południowosłowiańskie (*Crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti*) na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Czarnogóry w Nikšiću (*Filološki fakultet, Univerzitet Crne Gore*)⁴.

Czarnogóra jako państwo-macierz i jej ramy prawne w odniesieniu do czarnogórskich mniejszości narodowych poza jej granicami

Problem współpracy Republiki Czarnogóry ze swoją diasporą został podniesiony do rangi najwyższego priorytetu jej władzy wykonawczej i ustawodawczej. Dlatego też uznano potrzebę jej systematycznego uporządkowania. W związku z tym w dniu 26 VI 2018 roku parlament Czarnogóry przyjął Ustawę o współpracy Czarnogóry z diasporą – emigrantami (*Zakon o saradnji Crne Gore sa dijasporom – iseljenicima*). Ustawa wychodzi z założenia o potrzebie poszanowania równego statusu diaspory i emigrantów z wszystkich grup emigranckich z Czarnogóry, a także normatywnie określa stosunki między emigrantami i stowarzyszeniami emigrantów z jednej strony a instytucjami państwowymi Czarnogóry z drugiej strony⁵. Jest ona najistotniejszym dokumentem, na którym opiera się pomoc Republiki Czarnogóry w odniesieniu do czarnogórskich mniejszości narodowych poza jej granicami i określa ramy prawne oraz współpracę Czarnogóry jako państwa-macierzy z czarnogórską diasporą. Ustawa reguluje sposób nawiązywania i umacniania współpracy Czarnogóry z diasporą – emigrantami, a także inne kwestie istotne dla realizacji ich

⁴ To właśnie te dwa ośrodki, stojące na przeciwległych biegunach w odniesieniu do modelu kodyfikowanego języka czarnogórskiego, nadają obecnie ton co do kształtu standaryzowanego języka Czarnogórców. Socjolingwistyczny problem dotyczący języka czarnogórskiego jest dzisiaj bardzo złożony, o czym świadczy np. ostatnia monografia czarnogórskiej lingwistyki związanej z kręgiem nikšickim, Rajki Glušicy, pt. *Crnogorski jezik i nacionalizam* (Glušica 2020).

⁵ *Saradnja sa iseljenicima iz Crne Gore*, Skupština Crne Gore (<https://www.skupstina.me/me/saradnja-sa-iseljenicima-iz-crne-gore> [17 VIII 2023]).

praw i interesów. Zgodnie z definicją Ustawy diasporę Czarnogóry lub czarnogórską diasporę tworzą obywatele Czarnogóry i inne osoby pochodzenia czarnogórskiego, które mieszkają za granicą lub które postrzegają Czarnogórę jako swój kraj ojczysty lub jako kraj pochodzenia i dziedzictwa jako demokratyczne, niezależne, suwerenne i obywatelskie państwo⁶. W związku z tym, w myśl czarnogórskiego prawa diaspora Czarnogóry obejmuje całą emigrację pochodzącą z Czarnogóry, która jest zróżnicowana pod względem narodowościowym, religijnym i kulturowym. Ponadto Ustawa stanowi, że współpraca z diasporą jest integralną częścią polityki wewnętrznej i zagranicznej Czarnogóry. Czarnogóra zobowiązuje się do tworzenia i poprawy warunków niezbędnych do włączenia diaspor w życie społeczne, gospodarcze i polityczne Czarnogóry. Relacje pomiędzy Czarnogórą a diasporą opierają się na wzajemnym zobowiązaniu i współpracy, udzielaniu pomocy i umacnianiu wzajemnych więzi, przy jednoczesnym poszanowaniu specyfiki i potrzeb wszystkich członków diaspor. Ustawa ustanawia szereg instytucji i mechanizmów współpracy z diasporą, w tym Radę ds. Współpracy z Diasporą-Emigrantami (*Savjet za saradnju sa dijasporom – iseljenicima*) jako organem doradczym Rządu Czarnogóry w sprawach związanych ze współpracą z diasporą. Ustawa przewiduje również szereg form wsparcia finansowego i innego dla diaspor, w tym: pomoc finansową stowarzyszeniom diaspor, które prowadzą działalność promującą interesy Czarnogóry i diaspor, stypendia dla studentów z diaspor na pokrycie kosztów studiów w Czarnogórze, a także wsparcie diaspor w zakresie zachowania języka, kultury i tradycji czarnogórskich (*Zakon o saradnji...*). Z kolei 20 maja 2020 roku powstała też propozycja Strategii współpracy z diasporą i emigrantami na okres 2020–2023 oraz Plan działania w zakresie jej realizacji na okres 2020–2021 roku (*Strategija saradnje sa dijasporom – iseljenicima za period 2020 – 2023. godine sa Akcionim planom realizacije za period 2020 – 2021. godine*) (*Strategija...*). Strategia ta określa priorytetowe cele współpracy z diasporą i emigrantami, konkretne środki i działania dla realizacji tych celów, podmioty odpowiedzialne za ich realizację oraz terminy ich realizacji.

Ustawa, strategia oraz inne akty wykonawcze tworzą, zdaje się, kompleksową infrastrukturę normatywną w zakresie współpracy Czarnogóry ze swoją diasporą. Infrastruktura ta jest niezbędna do nawiązania sprzyjającego środowiska dla emigrantów z Czarnogóry i osiągnięcia znaczących wyników w tej istotnej dziedzinie.

⁶ *Saradnja sa iseljenicima iz Crne Gore...*, čl. 2.

Republika Słowenii

Według spisu ludności z 2002 roku Czarnogórcy w Słowenii stanowią najmniej liczną grupę narodowościową ze wszystkich narodów postjugosłowiańskich żyjących w tym państwie. Spis wskazywał wówczas, iż Słowenię zamieszkuje dokładnie 2667 etnicznych Czarnogórców (*Popis 2002*). Największe ich skupisko znajduje się w regionie Osrednjeslovenskim (1256) i Gorenjskim (514) (*Popis 2002*). Późniejszy spis ludności Republiki Słowenii – z 2011 roku nie uwzględniał już danych o narodowości i języku ojczystym⁷.

Czarnogórcy, podobnie jak i inne narody byłej Jugosławii, nie są w Słowenii uznani za mniejszość narodową i nie są z nazwy wskazani w słoweńskiej ustawie zasadniczej⁸. Tymi mniejszościami według słoweńskiej konstytucji są jedynie Włosi i Węgrzy (Romowie posiadają odrębny status) i im zagwarantowane są pełne prawa (w tym językowe), o czym wspomina paragraf 64 słoweńskiej konstytucji (*Ustava...* 1991). Pozostałe mniejszości z nazwy (jako nieautochtoniczne), w tym czarnogórska, zagwarantowanych praw nie posiadają (Žagar 2001: 115–116).

⁷ Problem nieuwzględniania w późniejszych słoweńskich badaniach statystycznych danych o narodowości i języku ojczystym dosyć dobrze wyjaśniła Mirella Korzeniewska-Wiszniewska. Uważa ona, iż ma to związek z przyjęciem w 2008 roku przez Parlament Europejski i Radę Unii Europejskiej regulacji dotyczących przeprowadzania spisów powszechnych, co w konsekwencji pozwala Słoweńcom opierać się o różne źródła danych z uwzględnieniem krajowych przepisów o ochronie tychże danych. W związku z tym władze słoweńskie wskazują na brak obowiązku podawania przynależności narodowej w ostatnim opublikowanym spisie z 2011 roku (Korzeniewska-Wiszniewska 2017b: 83–84). Według badaczki takie podejście może sprzyjać zaburzeniu obrazu realnej sytuacji demograficznej Słowenii, a także generować spory, czy też powodować powstawanie argumentów do twierdzeń o chęci ukrycia rzeczywistej mozaiki narodowościowej w tym państwie (Korzeniewska-Wiszniewska 2015: 172–173).

⁸ Istotnym, niedocenionym przez władze głosem mniejszości etnicznych byłej Jugosławii w Słowenii był dokument, który regulowałby problemy mniejszości postjugosłowiańskiej w tym państwie, czyli Deklaracja Republiki Słowenii o sytuacji wspólnot narodowych byłej SFRJ w Republice Słowenii [(*Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji* (DePNNS))] (*Deklaracija...* 2011: 7/11). Powstał on w 2011 roku w odpowiedzi na żądania przedstawicieli narodów byłej Jugosławii, by uregulować ich status. „Dokument ten z jednej strony potwierdzał, że na terytorium Słowenii żyły inne, oprócz mniejszości narodowych, narodowości, poświadczal ich prawo do rozwoju kulturalnego oraz tożsamościowego, jednak równocześnie nie zapewniał tym narodom żadnych praw, gwarantujących ów rozwój, definiując państwo słoweńskie jako wielokulturowe” (Korzeniewska-Wiszniewska 2017a: 265).

Słoweńscy Czarnogórcy należą zarówno do grup autochtonicznych, jak i napływowych (czyli tych, które znalazły się na terenie Słowenii w ramach państwa jugosłowiańskiego i po jego rozpadzie). Do autochtonicznych zaliczyć można np. grupę osiadłą pod koniec XVI wieku na obszarze Białej Krajiny (Bela Krajina) w południowo-wschodniej części dzisiejszej Słowenii (Miljić 2017)⁹.

Jednak, mimo iż na podstawie wewnętrznego prawa słoweńskiego Czarnogórcy w Słowenii nie posiadają statusu mniejszości narodowej, to należy zaznaczyć, iż cieszą się tymi samymi prawami, co wyszczególnione w słoweńskiej konstytucji mniejszości. Ma to związek z podpisaniem przez Republikę Słowenii dokumentów międzynarodowych, jakie odnoszą się do mniejszości narodowych, a więc obejmujących również mniejszość czarnogóorską. Tym najistotniejszym dokumentem jest wspomniana *Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych*, którą Słowenia ratyfikowała w 2011 roku.

Republika Chorwacji

Czarnogórcy są jedną z 22 uznanych przez Chorwację mniejszości narodowych, potwierdzonych w preambule konstytucji Republiki Chorwacji (*Ustav RH...* 2010)¹⁰. Według przedostatniego spisu ludności z 2011 roku w tym państwie mieszkało 4517 Czarnogórców, z czego najwięcej w Zagrzebiu (1192) oraz w Żupanii Istryjskiej¹¹ (Istarska Županija) (759) i Przymorsko-Gorańskiej (Primorsko-goranska Županija) (642). Z kolei ostatni spis z 2021 roku wykazał, iż Chorwację zamieszkuje już tylko 3127 Czarnogórców, a językiem czarnogóorskim posługują się 943 osoby (*Podaci* 2023). Ta grupa etniczna w Chorwacji posiada status mniejszości narodowej, a od 2005 roku Republika Chorwacji oferuje pomoc finansową czarnogóorskim

⁹ Z kolei Mirella Korzeniewska-Wiszniewska upatruje w tej grupie mniejszość serbską (Korzeniewska-Wiszniewska 2017b: 85).

¹⁰ Czarnogórcy razem z Boszniakami, Słoweńcami, Macedończykami, Rosjanami, Bułgarami, Polakami, Romami, Rumunami, Turkami, Wołochami i Albańczykami dołączyli w prawodawstwie chorwackim jako mniejszości narodowe w Republice Chorwacji z nazwy w wyniku znowelizowania tekstu preambuły chorwackiej Konstytucji 30 czerwca 2010 roku (Bujwid-Kurek 2019: 75).

¹¹ Tę chorwacką żupaniją, a dokładniej miejscowość Peroj i okolice, zamieszkuje również diaspora czarnogóorska, która, uciekając przed Turkami, przybyła na tereny romańskiej wówczas Istrii w XVII wieku (Štoković 2005: 371–373). Pozostałą część mniejszości czarnogóorskiej w Chorwacji należy raczej rozpatrywać jako imigrantów ekonomicznych, którzy znaleźli się na terenie Chorwacji w XX i XXI wieku.

organizacjom i stowarzyszeniom działającym w tym państwie. Pomoc ta została zagwarantowana w późniejszym Porozumieniu o Ochronie Praw Mniejszości Czarnogórskiej w Republice Chorwacji i Chorwackiej Mniejszości w Czarnogórze (*Sporazum o zaštiti prava crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Crnoj Gori*) (*Sporazum...* 2009). Dokument ten został podpisany przez Chorwację i Czarnogórę 14 stycznia 2009 roku i potwierdzony przez obie strony 5 kwietnia 2011 roku.

Czarnogórcy w Republice Chorwacji, podobnie jak i inne uznane przez to państwo mniejszości narodowe, są zorganizowani na dwóch płaszczyznach: poprzez zrzeszenia lub stowarzyszenia [na podstawie Ustawy o zrzeszeniach (*Zakon o udrugama*, 2014)] oraz przez rady i przedstawicieli [na podstawie konstytucyjnego Aktu prawnego o prawach mniejszości narodowych w Republice Chorwacji (*Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina*) (*Ustavni...* 2002)]. Ten drugi dokument w art. 7 precyzuje również prawa każdej z mniejszości do posługiwania się własnym językiem, a także daje możliwość kształcenia w języku i piśmie danej mniejszości. Nie bez znaczenia jest tu także zapis, iż członkowie mniejszości narodowych mają prawo do dostępu do środków masowego przekazu, takich jak radio, telewizja i prasa, w swoim języku i piśmie. Mają również prawo do wykonywania działalności publicznego przekazu, czyli do tworzenia i rozpowszechniania informacji w swoim języku i piśmie (*Ustavni...* 2002). W 1998 roku Chorwacja ratyfikowała też *Europejską kartę języków regionalnych i mniejszościowych*, jednak język czarnogórski jako mniejszościowy w tym państwie w *Karcie...* nie jest wyszczególniony.

Bośnia i Hercegowina

Nieco inaczej należy spojrzeć na mniejszości w Bośni i Hercegowinie. Państwo to jest federacją składającą się z dwóch jednostek administracyjnych/federacyjnych – *entiteti*: Federacji Bośni i Hercegowiny (*Federacija Bosne i Hercegovine*) oraz Republikę Serbską (*Република Српска – Republika Srpska*). Na terenie obydwu tych części znajduje się, pozostający pod nadzorem międzynarodowym, Dystrykt Brčko (*Brčko Distrikt*). Zgodnie z konstytucją Bośni i Hercegowiny (*Ustav Bosne i Hercegovine*) (załącznik IV do porozumienia pokojowego z Dayton) narodami konstytutywnymi w tym państwie są Boszniacy (wcześniej funkcjonujący jako Muzułmanie

bośniaccy), Serbowie oraz Chorwaci¹². W związku z tym w Bośni i Hercegowinie urzędowymi są języki: bośniacki, serbski oraz chorwacki. Nowelizacje konstytucji poszczególnych jednostek federacyjnych również posiadają odrębny wpis na ten temat¹³. Pozostałe narodowości żyjące w Bośni i Hercegowinie traktowane są dziś jako mniejszości, a ich języki jako mniejszościowe. Uchwalona w 2003 roku bośniacka federalna Ustawa o ochronie praw członków mniejszości narodowych (*Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina*) w Bośni i Hercegowinie wskazuje na 17 mniejszości narodowych w tym państwie. Są nimi Albańczycy, Czarnogórcy, Czesi, Włosi, Żydzi, Węgrzy, Macedończycy, Niemcy, Polacy, Romowie, Rumuni, Rosjanie, Rusini, Słowacy, Słoweńcy, Turcy i Ukraińcy (čl. 3). Ustawa reguluje prawa członków mniejszości narodowych w Bośni i Hercegowinie i zapewnia im np.: prawo do zachowania tożsamości narodowej, językowej i kulturowej (čl. 3), prawo do korzystania z języka i pisma mniejszości narodowej w życiu publicznym (čl. 11 i 12), prawo do edukacji w języku mniejszości narodowej (čl. 14), czy prawo do informacji we własnym języku (čl. 15) (*Zakon o zaštiti...* 2003). Podobne akta o ochronie praw mniejszości narodowych zostały uchwalone w Republice Serbskiej (w 2004 roku), Federacji Bośni i Hercegowiny (w 2008 roku) oraz w Dystrykcie Brčko (w 2020 roku). Utworzono również Rady Narodowości na poziomie państwowym, podmiotowym i na poziomie Dystryktu Brčko (*Manjine u BiH*). Ponadto w 2010 roku Bośnia i Hercegowina ratyfikowała Ramową konwencję Rady Europy o ochronie mniejszości narodowych oraz *Europejską Kartę Języków Regionalnych lub Mniejszościowych*.

Sytuacja członków czarnogórskiej mniejszości narodowej w Bośni i Hercegowinie generalnie odpowiada sytuacji innych mniejszości narodowych w tym państwie. Mimo to jednak w porównaniu do innych mniejszości, status i pozycja Czarnogórców w Bośni i Hercegowinie ma

¹² „Podsjećajući se na Osnovna načela usaglašena u Ženevi 8. 9. 1995. godine i u Njujorku 26. 9. 1995. godine, Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (u zajednici s ostalima), i građani Bosne i Hercegovine ovim utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine (...)” (*Ustav Bosne i Hercegovine, Preambula*).

¹³ Por. nowelizację Konstytucji Federacji Bośni i Hercegowiny: „(1) Službeni jezici Federacije Bosne i Hercegovine su: bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik. Službena pisma su latinica i ćirilica. (2) Ostali jezici mogu se koristiti kao sredstvo komunikacije i nastave” (*Ustav Federacije...* 2002) oraz nowelizację Konstytucji Republiki Serbskiej: „1. Službeni jezici Republike Srpske su: jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda. Službena pisma su ćirilica i latinica” (*Ustav Srpske...* 2002: Amandman LXXI).

również pewne cechy specyficzne, które wynikają z ich etniczno-narodowego i kulturowo-religijnego pokrewieństwa z narodem boszniackim i serbskim w tym państwie, jak również ze związków z narodem boszniackim w Czarnogórze. W związku z tymi tendencjami do narodowej i religijnej „identyfikacji” nastąpiło również znaczne statystyczne zmniejszenie liczby obywateli Bośni i Hercegowiny, którzy w sensie przynależności etniczno-narodowej deklarują się jako Czarnogórcy (NY 2022b). Jeśli wziąć pod uwagę spis ludności Socjalistycznej Republiki Bośni i Hercegowiny z 1991 roku, to na jej terytorium zarejestrowano 10 071 Czarnogórców. W ostatnim spisie ludności w Bośni i Hercegowinie z 2013 roku zarejestrowano 1883 Czarnogórców¹⁴. Z powyższego wynika, że w latach 1992–2013 liczba Czarnogórców w Bośni i Hercegowinie zmniejszyła się o 8188 osób.

Historia Czarnogóry i Bośni i Hercegowiny w minionych stuleciach jest spleciona. Nierzadko, od najdawniejszych lat, w czasach średniowiecznych i osmańskich ludność tych regionów dzieliła ten sam los (Andrijašević, Rastoder 2006: 73–80). Jednak kiedy w 1918 roku Czarnogóra i Bośnia i Hercegowina weszły w skład Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, ich historia i więzi stały się jeszcze bliższe. Największa liczba Czarnogórców przybyła do Bośni i Hercegowiny w czasach byłej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (Zupančič 2015: 103–120). W poszukiwaniu wykształcenia, pracy i lepszych warunków materialnych Czarnogórcy zasiedlili wschodnie i północne części Bośni i Hercegowiny (Trebinje, Bilećę, Gacko, Nevesinje, Ljubinję, Fočę i Čajniče), a także duże centra miejskie, jak Sarajewo, Banja Lukę, Tuzłę, Mostar i inne (Valenta 2009: 16).

Bośnia i Hercegowina ratyfikowała *Europejską kartę języków regionalnych i mniejszościowych* w 2010 roku. Język czarnogórski, jako język mniejszościowy, widnieje w niej z nazwy (*Treći izvještaj...* 2022).

Republika Serbii

Liczebność czarnogórskiej społeczności narodowej w Republice Serbii można statystycznie śledzić od czasu II wojny światowej, pamiętając o tym, że emigracja/przesiedlenia ludności czarnogórskiej do Serbii trwają

¹⁴ Dane liczbowe za: (NY (2) 2022). Z kolei Mirella Korzeniewska-Wiszniewska w nawiązaniu do publikacji spisu z 2013 roku zwraca uwagę, iż został on opublikowany w czerwcu 2016 roku, a szczegółowe dane odnośnie do przynależności narodowej w tym wypadku zostały podane wyłącznie na temat narodów konstytutywnych w Bośni i Hercegowinie, a więc Boszniaków, Serbów i Chorwatów, natomiast pozostałe mniejszości ujęto obok niezadeklarowanych i bez odpowiedzi jako pozostałych (Korzeniewska-Wiszniewska 2017b: 228). Nie zmienia to jednak faktu, że Czarnogórcy w Bośni i Hercegowinie dalej są jedną z najliczniejszych, jeśli nie najliczniejszą, grupą mniejszościową w tym państwie.

już od ponad dwóch wieków. Istnieje przekonanie, zarówno w relacjach osobistych, jak i w opinii publicznej, że znaczna część obywateli Serbii postrzega Czarnogórę jako kraj swojego pochodzenia, ale nie deklaruje się narodowościowo jako Czarnogórcy.

Według danych serbskiego Republikańskiego Urzędu Statystycznego (*Republički zavod za statistiku Republike Srbije*) ostatni spis ludności z 2022 roku wykazał, iż Republikę Serbii zamieszkiwało łącznie 20 238 Czarnogórców¹⁵. W związku z tym stanowią oni jedną z liczniejszych grup mniejszościowych w tym państwie. Liczba Czarnogórców w Serbii w ciągu ostatnich trzech dekad znacznie się zmniejszyła, co pokazują dane spisu ludności Republiki Serbii: w 1981 roku było 147 466 Czarnogórców, w 1991 roku 118 934, w 2002 roku 69 049, w 2011 roku zaledwie 38 527, a w 2022 roku już tylko wspomnianych 20 238 (*Попис становништва... 2023*: 12), co obecnie stanowi 0,30% ogólnej populacji Republiki Serbii (*Попис становништва... 2023*: 13), z czego język czarnogórski jako swój język ojczysty deklaruje 1981 osób, podczas gdy prawie dziesięć razy więcej Czarnogórców w Serbii (17 885 osób) jako ojczysty uważa język serbski (*Popis 2022*). Największy spadek, ponad 50%, odnotowano w Belgradzie, podczas gdy największa koncentracja Czarnogórców znajduje się w Wojwodinie. Obecność Czarnogórców w Wojwodinie w znaczącym stopniu odnotowano po I wojnie światowej, w latach 1921–1933, z tego powodu okres ten nazywany jest Pierwszą Kolonizacją, podczas gdy po zakończeniu II wojny światowej, w latach 1945–1948, miała miejsce Druga Kolonizacja Czarnogórców w Wojwodinie (NY 2022a).

Do 1991 roku w Wojwodinie prawie 45 000 osób deklarowało narodowość czarnogórską, co jest największą liczbą Czarnogórców spisanych w Wojwodinie. Od tego czasu, a także podczas kolejnych spisów ludności w XXI wieku, liczba Czarnogórców gwałtownie spada. Pomimo trendu asymilacji Czarnogórców w Republice Serbii, nadal największa liczba Czarnogórców mieszka w Wojwodinie, według spisu ludności z 2011 roku było ich 22 166 osób (NY 2022a), a obecnie już tylko 12 424 (*Попис становништва... 2023*: 27).

Dane spisu ludności Republiki Serbii jasno wskazują na trend spadku liczby osób deklarujących narodowość czarnogórską. Chociaż procesy asymilacji są całkiem naturalne w środowiskach imigranckich, w przypadku Czarnogórców w Republice Serbii efekty te są wzmacniane nie tylko

¹⁵ Spis został opublikowany 27 IV 2023 roku przez Republički zavod za statistiku.

przez podobieństwo języka, religii itp., ale także przez brak jedności wśród czarnogórskiej mniejszości w Republice Serbii.

Serbia podpisała wiele dokumentów dotyczących ochrony mniejszości narodowych i ich języków¹⁶. Również najnowsza konstytucja serbska w zakresie języków mniejszościowych stwierdza, że „Службена употреба других језика и писама уређује се законом, на основу Устава” (*Устав Републике Србије* 2006: чл. 10). Oprócz tego w tej najważniejszej serbskiej ustawie zasadniczej, w rozdziale trzecim *Права припадника националних мањина*, znajdują się gwarancje dotyczące praw mniejszości narodowych, w tym prawo do języka (чл. 75–81).

Serbia ratyfikowała *Europejską Kartę Języków Regionalnych lub Mniejszościowych* w 2006 roku. Mimo iż język czarnogórski nie jest w jej Kartcie objęty ochroną – nie jest wyszczególniony z nazwy, to w Serbii uzyskał on status języka pomocniczego w jednym z samorządów Serbii – w gminie (*opština*) Mali Idoš w Wojwodinie. Dzięki temu gmina jako pierwsza oficjalnie wprowadziła język czarnogórski do oficjalnego użycia w Serbii (*Crnogorski jezik i zvanično...* 2010).

Republika Macedonii Północnej

Pierwsze migracje Czarnogórców zostały odnotowane w Macedonii po utworzeniu Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Kolejny okres osiedlania się Czarnogórców w Macedonii nastąpił w 1956 r. oraz po trzęsieniu ziemi w Skopju w 1963 roku.

Największe skupiska Czarnogórców w Republice Macedonii Północnej znajdują się dziś w zachodniej części kraju – w Ochrydzie i Tetowie, jednak spotkać je można także w Skopju, Bitoli, Gewgelii, Kumanowie, Prilepie i Welesie (Orlandić, Gjoševska, Spasić 2021: 7). Według ostatniego spisu ludności z 2021 roku państwo to zamieszkiwało 1023 mieszkańców,

¹⁶ Rozwiązania dotyczące zagadnienia mniejszości narodowych w przypadku Serbii według Komitetu Helsińskiego nie należy rozpatrywać wyłącznie pod kątem jej demokracji, ale także z punktu widzenia normalizacji stosunków z państwami sąsiednimi oraz integracji ze wspólnotą międzynarodową. W celu jak najszybszego odciążenia się od polityki Slobodana Miloševića, po przewrocie październikowym w 2000 roku, problem mniejszości stał się otwarty, jak nigdy wcześniej. Dnia 11 V 2001 roku, jeszcze w ramach Federacyjnej Republiki Jugosławii Serbia przystąpiła do Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych. Z końcem lutego 2002 roku uchwaliła Ustawę o Ochronie Praw i Wolności Mniejszości Narodowych (*Закон о заштити права и слобода националних мањина*) oraz rok później – 28 lutego 2003 roku – Kartę Praw Człowieka, Mniejszości Narodowych i Wolności Obywatelskich (*Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама*) (*Ljudska prava...* 2005: 530, 531). Akta te gwarantują równoprawienie i równość obywateli bez względu na przynależność narodową, religię i język.

którzy zadeklarowali swoją narodowość jako czarnogórską (*Вкупно...* 2022: 33)¹⁷. Językiem czarnogórskim natomiast, według tego spisu, posługiwało się jedynie 87 osób (*Вкупно...* 2022: 63).

Ze spisowych danych statystycznych wynika, że liczba Czarnogórców w Republice Macedonii Północnej maleje z roku na rok. Ponieważ dorastające już trzecie i czwarte pokolenie potomków czarnogórskich emigrantów nie mówi językiem czarnogórskim i nie zna czarnogórskiej historii, jest ono bardziej podatne na łączenie swojej tożsamości z dwoma bliższymi kulturowo i językowo społecznościami, które w Macedonii są uznane, tj. mniejszością bośniacką i mniejszością serbską.

Przed ogłoszeniem niepodległości przez Macedonię w 1991 roku Czarnogórcy posiadali na obszarze tej ówczesnej republiki jugosłowiańskiej, podobnie jak i w innych republikach państwa Słowian Południowych, status narodu konstytutywnego. Utracony on został w 1991 roku i Czarnogórcy znaleźli się od tej pory w gronie niekonstytutywnych grup mniejszościowych w tym nowo powstałym państwie. Pierwsza konstytucja macedońska z 17 XI 1991 roku nie przypisała Czarnogórcom statusu mniejszości narodowej i w preambule ustawy zasadniczej zakwalifikowano ich jedynie do grupy innych narodowości.

Preambuła macedońskiej konstytucji wskazuje na historyczną wspólnotę narodu macedońskiego z wymienionymi z nazwy Albańczykami, Turkami, Wołochami i Romami oraz innymi członkami mniejszości etnicznych¹⁸. Od tego czasu do dziś Konstytucja Macedonii była zmieniana 9 razy (w 1992, 1998, 2001, 2003, 2005, 2009, 2011 i dwa razy w 2019 roku). Przedostatnia z tych zmian objęła część preambuły dotyczącą nazwy i obywatelskiego charakteru państwa (już wcześniej w poprawce IV

¹⁷ *Вкупно резидентно население, домаќинства и станови во Република Северна Македонија, Попис 2021*, Република Северна Македонија, Државен завод за статистика, Скопје 2022, с. 33. W związku z tym Czarnogórcy w Macedonii Północnej stanowią obecnie dwunastą w kolejności najliczniejszą mniejszościową grupę etniczną. Jednak oficjalne dane ze spisów powszechnych z ostatnich 50 lat wskazywały na stałą obecność mniejszości czarnogórskiej w Macedonii, a jej liczebność wykazywała zróżnicowaną liczbę, która średnio wahała się w granicach od 2000 do 4000 obywateli (*Заедница...* [brak daty wydania]).

¹⁸ „Тргувајќи од историското културно, духовно и државно наследство на македонскиот народ (...) и од историскиот факт дека Македонија е конституирана како национална држава на македонскиот народ во која се обезбедува целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство на македонскиот народ со Албанците, Турците, Власите, Ромите и другите националности кои живеат во Република Македонија...” (*Устав на Република...* 1991).

z 2001 roku, uzupełniono wyszczególnione z nazwy mniejszości narodowe o mniejszość serbską i mniejszość boszniacką). Preambuła wskazuje więc teraz na obywateli Republiki Północnej Macedonii, naród macedoński i część narodu albańskiego, tureckiego, wołoskiego, serbskiego, romskiego, boszniackiego i innych¹⁹. W związku z tym sytuacja i status członków narodu czarnogórskiego w Macedonii Północnej, jeśli chodzi o prawa indywidualne, są na zadowalającym poziomie, tj. nie ma przykładów dyskryminacji ze względu na przynależność etniczną. Jednak, jeśli chodzi o prawa zbiorowe, można stwierdzić, że w sensie statystycznym członkowie czarnogórskiej mniejszości nie istnieją, natomiast w sensie prawnopolitycznym należą do grupy społeczności, które są całkowicie wykluczone z życia publicznego w Republice Macedonii Północnej (Orlandić, Gjoševska, Spasić 2021: 17).

Republika Kosowa

Pojawienie się szerszej fali migrantów czarnogórskich w Kosowie dotyczy okresu tuż po wojnach bałkańskich na początku XX wieku. Czarnogórcy kosowscy zajmują obecnie tereny na obszarze regionów Peja/Peć i Prishtina/Priština. W czasach Jugosławii, podobnie jak inne narody, Czarnogórcy byli uznani za jeden z konstytutywnych narodów Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii i byli uwzględniani jako odrębna społeczność w spisach ludności w latach 1981 i 1991. W 1991 roku prawie połowa z około 19 000 zarejestrowanych Czarnogórców w Kosowie mieszkała przy granicy z Czarnogórą w regionie Peja/Peć. Liczba członków społeczności czarnogórskiej w Kosowie znacznie zmniejszyła się w ciągu ostatnich kilku dekad, co spowodowane było względami bezpieczeństwa (konflikt albańsko-serbski) oraz uwarunkowaniami społeczno-ekonomicznymi. Przed, a zwłaszcza po 1999 roku (w trakcie i po konflikcie), większość opuściła kraj lub została przesiedlona w inne części Kosowa. Obecnie społeczność czarnogórska w Kosowie jest jedną z najmniej licznych społeczności w tym kraju. W raporcie OBWE z 2010 r. na temat profili społeczności (Kosovski... 2011) oraz w raporcie z 2013 r. na temat profili gminnych stwierdzono, że w Kosowie mieszka 265 Czarnogórców, czyli 0,01% całkowitej populacji Kosowa (NY 2022c).

¹⁹ „Граѓаните на Република Северна Македонија, македонскиот народ, дел од албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ и другите (...)”. (*Устав на Република...* 1991: Амандман IV).

Konstytucja Republiki Kosowa z 2008 roku, mimo wprowadzonych kilku poprawek, nie uznaje społeczności czarnogórskiej jako mniejszości narodowej, choć można spotkać się z sygnałami, że Agencja Statystyczna i Kancelaria Premiera Kosowa są przychylnie, aby mniejszość tę uwzględnić w spisie ludności, gospodarstw domowych i mieszkań, zaplanowanym pierwotnie na 2021 rok, a przesuniętym na drugą połowę 2023 roku (NY 2022c).

W związku z tym dzisiaj Konstytucja Republiki Kosowa, poza albańskim i serbskim, gwarantuje status języka urzędowego także tureckiemu, bośniackiemu i romskiemu, por.:

Službeni jezici u Republici Kosovo su albanski i srpski jezik. 2. Turski, bosanski i romski imaju status službenih jezika na opštinskom nivou ili će biti korišćeni kao službeni na svim nivoima, u skladu sa zakonom (*Ustav Kosova...* 2008: čl. 5).

Jednak w dalszej części konstytucji Kosowa znajduje się potwierdzenie ochrony prawa mniejszości (choć bez wskazania z nazwy), w tym i prawa do języka, por.:

[Opšta Načela] 1. Stanovnici koji pripadaju istoj nacionalnoj ili etničkoj, jezičkoj ili verskoj grupi koja je tradicionalno prisutna na teritoriji Kosova (zajednice), uživaju posebna prava koja su određena ovim Ustavom, pored ljudskih prava i osnovnih sloboda, određenih Poglavljem II ovog Ustava (*Ustav Kosova...* 2008: čl. 57).

Zakończenie

Analiza sytuacji języka czarnogórskiego jako języka mniejszościowego w ustawach zasadniczych i innych aktach prawnych państw byłej Jugosławii wskazuje na różnorodność gwarancji prawnych w tym zakresie. Ma to związek najczęściej z różnorodnością historyczną, z odmiennymi czynnikami i realiami społecznymi, ale nierzadko także z wolą polityczną samych ustawodawców. Z jednej strony Czarnogórcy jako mniejszość narodowa posiadają zagwarantowaną ochronę językową w Republice Chorwacji, w Bośni i Hercegowinie oraz w Serbii. Z drugiej zaś w pozostałych podmiotach państwowych byłej Jugosławii (poza, jak się wydaje, Republiką Słowenii) takich praw raczej nie posiadają.

Literatura

- Andrijašević, Ž. M.; Rastoder, Š. (ur.) (2006). *Istorija Crne Gore: od najstarijih vremena do 2003*. Podgorica: Biblioteka Dijaspóra Crne Gore / Centar za iseljenike.
- Bujwid–Kurek, E. (2019). *Legitymizacja ustroju politycznego państw pojugoślowski*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Crnogorski jezik i zvanično...* (2010). Crnogorski jezik i zvanično u službenoj upotrebi u Srbiji. (<https://www.vijece-crnogoraca-zagreb.hr/novosti/2010/crnogorski-jezik-u-sluzbenoj-upotrebi-u-srbiji> [9 I 2024]).
- Čirgić, A.; Šušanj, J. (ur.) (2019a). *Crnogorski jezik za prvi razred gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Čirgić, A.; Šušanj, J. (ur.) (2019b). *Crnogorski jezik za drugi razred gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Čirgić, A.; Šušanj, J. (ur.) (2019c). *Crnogorski jezik za treći razred gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Čirgić, A.; Deletić–Milačić, A. (ur.) (2019). *Crnogorski jezik za četvrti razred gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Deklaracija...* (2011) = *Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji*. Uradni list Republike Slovenije 7/11).
- Europejska...* (1992) = *Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych*, Strasburg, 5 XI 1992 roku (http://www.dbg.vdg.pl/attachments/article/10/Europejska_Karta_Jezykow_Regionalnych_lub_Mniejszościowych.pdf [9 IX 2023]).
- Glušica, R. (2020). *Crnogorski jezik i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Korzeniewska–Wiszniewska, M. (2015). Sytuacja formalno-prawna mniejszości oraz innych grup narodowych i etnicznych w Republice Słowenii. [W:] Nowak, K.; Szymeczek, J. (red.), *Mniejszości narodowe i prawodawstwo mniejszościowe w Europie Środkowo-Wschodniej: historia i współczesność*. Czeski Cieszyn: Kongres Polaków w Republice Czeskiej, 169–190.
- Korzeniewska–Wiszniewska, M. (2017a). Polityka Republiki Słowenii wobec kryzysu migracyjnego w Europie. [W:] *Studia środkowoeuropejskie i bałkańskie XXV*, 259–289. DOI: 10.4467/2543733XSSB.17.017.7263.
- Korzeniewska–Wiszniewska, M. (2017b). *Serbowie jako mniejszość w warunkach transformacji politycznej w państwach byłej Jugosławii 1995–2016*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kosovski... (2011) = *Kosovski Crnogorci*. [U:] *Profili zajednica na Kosovu 2010*. OSCE Organization for Security and Co-operation in Europe. Mission in Kosovo (<https://www.osce.org/files/f/documents/5/3/75452.pdf> [14–17 IX 2023]).

- Ljudska prava...* (2005) = *Ljudska prava i kolektivni identitet – Srbija 2004*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Manjine u BiH* [brak daty wydania] = *Nacionalne manjine u BiH*. Misija OESS-a u Bosni i Hercegovini (*OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina*), Visoki komesarijat OESS-a za nacionalne manjine (*OSCE High Commissioner on the National Minorities – HCNM*) (https://www.osce.org/files/f/ documents/7/3/468477_0.pdf [11 VIII 2023]).
- Miljić, M. M. (2017). *Zaboravljena dijaspora: Crnogorci u slovenačkoj Beloj krajini*. Vijesti 02.09.2017 (<https://www.vijesti.me/zabava/66488/zaboravljena-dijaspora-crnogorci-u-slovenačkoj-beloj-krajini> [15 VIII 2023]).
- NY (2022a). *Dijaspora u prošlosti i sadašnjosti (100): Dijaspóra Crne Gore – pregled po zemljama (Srbija)*. Fokus 22 March 2022 (<https://fokuspress.com/2022/03/28/dijaspora-u-proslosti-i-sadasnjosti-100-dijaspora-crne-gore-pregled-po-zemljama-srbija/> [12 VII 2023]).
- NY (2022b). NY. *Dijaspora u prošlosti i sadašnjosti (104): Dijaspóra Crne Gore – pregled po zemljama (Bosna i Hercegovina)*, Fokus 1 April 2022 (<https://fokuspress.com/2022/04/01/dijaspora-u-proslosti-i-sadasnjosti-104-dijaspora-crne-gore-pregled-po-zemljama-bosna-i-hercegovina/> [7 VIII 2023]).
- NY (2022c). *Dijaspora u prošlosti i sadašnjosti (105): Dijaspóra Crne Gore – pregled po zemljama (Republika Kosovo)*. Fokus 4 April 2022 (<https://fokuspress.com/2022/04/04/dijaspora-u-proslosti-i-sadasnjosti-105-dijaspora-crne-gore-pregled-po-zemljama-republika-kosovo/> [17 VIII 2023]).
- Orlandić, M.; Gjoševska, E.; Spasić, S. (ur.) (2021). *Crnogorski iseljenici u Sjevernoj Makedoniji*. Skopje: Istraživački centar MONTENRGRIN.
- Podaci* (2023). Podaci. Stanovništvo (<https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/stanovnistvo/> [9 I 2024])
- Popis 2002* (2002). *Popis 2002*. Statistical Office of the Republic of Slovenia, Census of population, households and housing 2002 (https://www.stat.si/popis2002/en/rezultati/rezultati_red.asp?ter=REG&st=17 [19 VIII 2023]).
- Popis 2022* (2023). <https://popis2022.stat.gov.rs/sr-latn/5-vestisaopstenja/news-events/20230616-st/>; <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020304?languageCode=sr-Cyrl> [9 I 2024].
- Puppel, S.; Wilczyńska, E. (2007). *Ochrona języków naturalnych*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- Sporazum...* (2009) = *Sporazum o zaštiti prava crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Crnoj Gori* (<https://www.vijece-crnogoraca-zagreb.hr/media/9840/sporazum-o-zastiti-prava-hrvatske-manjine-u-crnoj-gori-i-crnogorske-manjine-u-republici-hrvatskoj.pdf> [12 VII 2023]).
- Strategija...* (2020) = *Strategija saradnje sa diasporom-iseljenicima za period 2020–2023. godine sa akcionim planom realizacije za period 2020–2021. godine*.

- Vlada Crne Gore, Uprava za dijasporu (<https://wapi.gov.me/download/10cd8fe6-cd47-4c22-9047-ef4a04aa419f?version=1.0>. [17 VIII 2023]).
- Štoković, A. (2005). Crnogorska dijaspora u Istri u 17. i 18. stoljeću (crnogorski jezik i njegova norma u kontekstu romanskog prostora). [U:] Nikčević, V.P. (ur.), *Norma i kodifikacija crnogorskog jezika. Međunarodni naučni skup. Zbornik radova. Podgorica 28–30. X. 2004*, Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, 371–398.
- Treći izvještaj... (2022) = TREĆI IZVJEŠTAJ O EVALUACIJI BOSNE I HERCEGOVINE, Komitet eksperata Evropske povelje za regionalne ili manjinske zajednice jezika Vijeće Evrope, s. 70.
- Ustav Federacije... (2002) = *Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, AMANDMAN XXIX*. Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine 16/02.
- Ustav Kosova... (2008) = *Ustav Republike Kosovo*. Republika Kosovo, Nacionalna kancelaria revizije (https://zka-rks.org/wp-content/uploads/2017/06/USTAV_REPUBLIKE_KOSOVO.pdf [2 IX 2023]).
- Ustav RH... (2010) = *Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst)*. Narodne novine 85/2010.
- Ustav Srpske... (2002) = *Ustav Republike Srpske, Amandman LXXI*. Službeni glasnik Republike Srpske 26/2002.
- Ustava... (1991) = *Ustava Republike Slovenije*. Uradni list Republike Slovenije, 33/91–I.
- Ustavni... (2002) = *Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina*. Narodne Novine 155/02.
- Valenta, L. (2009). *Upoznajmo se! Priručnik za učenike o kulturi, baštini i tradiciji nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini.
- Vasiljeva, Lj. (2022). Udžbenik kao važno sredstvo upravljanja nastavnim procesom (na primjeru udžbenika „Crnogorski jezik“ za gimnazije). [U:] Vujović, N. (ur.), *Cetinjski filološki dani III. Zbornik radova s naučnoga skupa održanog na Cetinju 2. i 3. septembra 2021*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Kansas: Department of Slavic and Eurasian Languages and Literatures, University of Kansas and University of Kansas Libraries, 531–538.
- Zakon o saradnji... (2018, 2019) = *Zakon o saradnji Crne Gore sa dijasporom–iselenicima*. Službeni list Crne Gore 44/2018, 47/2019.
- Zakon o udrugama (2014). Narodne Novine 74/14.
- Zakon o zaštiti... (2003) = *Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina* (https://advokat-prnjavorac.com/zakon_o_zastiti_prava_nacionalnih_manjina_bih.html [10 VII 2023]).

- Zupančič, J. (2015). *Geografija Balkana in njegovega obrobja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Žagar, M. (2001). Položaj i prava nacionalnih manjina u Republici Sloveniji. *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 38 No. 3, 106–121.
- Вкупно... (2022) = *Вкупно резидентно население, домаќинства и станови во Република Северна Македонија, Попис 2021*. Скопје: Државен завод за статистика.
- Заедница... [b. d. wyd.] = *Заедница на Црногорци во Македонија*. Агенцијата за остварување на правата на заедниците (<https://aopz.gov.mk/zaednici/ostanati/> [9 IX 2023]).
- Попис становништва... (2023) = *Попис становништва, домаќинстава и станова 2022. Национална припадност*. Београд 2023: Републички завод за статистику.
- Устав на Република... (1991) = *Устав на Република Македонија* (i różniejsze nowelizacje). Службен весник на Република Македонија 52/1991, 91/2001).
- Устав Републике Србије (2006). Службени гласник Републике Србије 98/2006.

Transliteracja zapisów podanych cyrylicą (graždanką)

- Вкупно... (2022) = *Вкупно резидентно население, домаќинства i станови во Република Северна Македонија, Попис 2021*. Скопје: Државен завод за статистика.
- Заедница... [b. d. wyd.] = *Заедница на Црногорци во Македонија*. Агенцијата за остварување на правата на заедниците (<https://aopz.gov.mk/zaednici/ostanati/> [9 IX 2023]).
- Попис становништва... (2023) = *Попис становништва, домаќинстава i станова 2022. Национална припадност*. Београд 2023: Републички завод за статистику.
- Устав на Република... (1991) = *Устав на Република Македонија* (i późniejsze nowelizacje). Службен весник на Република Македонија 52/1991, 91/2001).
- Устав Републике Србије (2006). Службени гласник Републике Србије 98/2006.

Constitutional and legal status of the Montenegrin language as a minority language in the states of the former Yugoslavia

Summary

During the existence of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, there was a three-tier national division, of which initially five, and then six, nations had constitutional status. The remaining nations belonged to two categories of minority nations (*narodnosti*). After the collapse of the federation and the creation of independent nation-states, some of these nations automatically found themselves in another country and became a national minority and/or one of the constitutional

nations (in the case of Bosnia and Herzegovina). The article deals with the differentiated constitutional approach to the Montenegrin language as a minority language in the newly formed state entities, separated from the former Yugoslav republics (and in the case of the Republic of Kosovo – a district).

Robert Bońkowski – dr hab., prof. uczelni w Instytucie Językoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego. Zainteresowania badawcze: fonetyka, słowotwórstwo, etymologia oraz szeroko pojęta socjolingwistyka, zwłaszcza w odniesieniu do języków południowosłowiańskich, a także glottodydaktyka języka serbskiego. Autor dwóch monografii: *Słowianie środkowopółnocni na przełomie XX i XXI wieku. Język – religia – naród – państwo* (Katowice 2010); *Chorwackie słownictwo sportowe*, (Katowice 1999) oraz przeszło 70 artykułów opublikowanych w Polsce i innych krajach słowiańskich (Bośni i Hercegowinie, Bułgarii, Chorwacji, Czarnogórze, Czechach, Macedonii Północnej, Serbii, Słowenii, Ukrainie).

e-mail: robert.bonkowski@us.edu.pl

Milena Hebal–Jezierska¹
(Warszawa)

***Obecná čeština* – sporna nieliteracka odmiana języka czeskiego**

Słowa kluczowe: stratyfikacja języka czeskiego, obecná čeština
Keywords: stratification of Czech language, obecná čeština

O odmianie nieliterackiej języka czeskiego (*obecná čeština*) napisano już wiele zarówno w języku polskim, czeskim, jak i w innych językach. Spory dotyczą jej definicji, pozycji zajmowanej w modelu stratyfikacji narodowego języka czeskiego, pełnionych przez nią funkcji w czeszczyźnie, jej cech oraz zakresu terytorialnego. Na gruncie polskim są ponadto poruszane zagadnienia translatologiczne (m.in. Balowska 2006) i glottodydaktyczne (m.in. Ptak, Gwóźdź–Szewczenko 2019). Celem artykułu jest przedstawienie najnowszej problematyki odnoszącej się do postrzegania wymienionej odmiany nieliterackiej, przede wszystkim dyskusji toczących się w XXI wieku, sposobów jej definiowania w publikacjach naukowych oraz jej miejsca w najnowszych gramatykach i słownikach.

Wybór terminów stosowanych w artykule w kontekście określeń używanych w literaturze przedmiotu

Polska terminologia odnosząca się do odmian języka czeskiego nie jest jednolita. W zależności od przyjętej przez uczonego stratyfikacji języka czeskiego, co często łączy się z dominującą w danym okresie teorią językową, wpływów czeskich ośrodków naukowych i poszczególnych naukowców na polskiego badacza, w polskiej literaturze przedmiotu są stosowane różne terminy. Opisała je w swoim artykule Grażyna Balowska (2006). Wymienia ona następujące sposoby nazywania odmian języka czeskiego stosowane w polskiej literaturze przedmiotu przez poszczególnych naukowców:

¹ ORCID: 0000-0002-6325-3545

- użycie czeskich terminów:
spisovná čeština, hovorová čeština, obecná čeština (Labocha 2000, Szczepańska 2004, Tarajło–Lipowska 2006);
- stosowanie następujących polskich odpowiedników:
język czeski literacki, czeszczyzna literacka – *spisovná čeština*,
czeski potoczny język literacki (Siatkowski 1986), język czeski potoczny literacki (Balowski red. 2005), mówiona odmiana czeskiego języka literackiego (Balowski 2002, Orłoś 2005, Szczepańska 2004), mówiony wariant czeskiego języka literackiego (Labocha 2000), odmiana potoczna, język potoczny (Bluszcz 1996), czeski język potoczny (Tkaczewski 1996), język czeski mówiony, konwersacyjny (Tarajło–Lipowska 2006) – *hovorová čeština*,
potoczny mówiony język nieliteracki, potoczna czeszczyzna nieliteracka (Siatkowski 1986), język potoczny, czeszczyzna potoczna (Balowska 1999, Balowski 2002, Orłoś 2005, Szczepańska 1988), język czeski potoczny nieliteracki (Balowski red. 2005), warstwa języka nieliterackiego (Bluszcz 1996), interdialekt ogólnoczeski (Tkaczewski 1996), język czeski powszechny (w sensie: pospolity) (Tarajło–Lipowska 2006) – *obecná čeština* (Balowska 2006: 31–32).

W niniejszym artykule stosuję terminy czeskie odnoszące się do konkretnych odmian języka czeskiego oraz ich polskie odpowiedniki w zależności od ich znaczenia. Decyzja ta jest podyktowana brakiem jednego polskiego ekwiwalentu zestawień *obecná čeština*² i *hovorová čeština*. Odpowiednikami czeskiego sformułowania *hovorová čeština*, w znaczeniu niższej warstwy języka literackiego (najczęściej mówionego), są ustalone wcześniej przez polskich badaczy wyrażenia: (*język*) *czeski potoczny literacki*, *czeski potoczny język literacki*. Natomiast dla znaczenia odnoszącego się do komunikacji codziennej, warstwy niestanowiącej części języka literackiego (pojawiającego się również w czeskiej literaturze przedmiotu), stosuję odpowiednik *język komunikacji codziennej*. Ekwiwalentem terminu *obecná čeština* w znaczeniu powszechnej nieliterackiej odmiany mówionej czeszczyzny jest tu *język potoczny nieliteracki*, w znaczeniu odmiany ograniczonej terytorialnie – *interdialekt ogólnoczeski*.

Specyfika czeskiej sytuacji językowej

Swoistość czeskiej sytuacji językowej tkwi w historii czeszczyzny. Przedstawię ją pokrótce na podstawie publikacji Joanny Mielczarek (2013) i Marii Krčmovej (2005b). Na dzisiejszą sytuację języka czeskiego wpłynął przede

² O braku odpowiednika określającego czeskie sformułowanie *obecná čeština* pisała również J. Mielczarek (2013: 134).

wszystkim, w zależności od interpretacji dziejów, brak ciągłości rozwoju języka literackiego (Krčmová tamże: 86) lub utrata funkcji języka narodowego w XVII i XVIII wieku (Mielczarek tamże). Po przegranej bitwie na Białej Górze czeska inteligencja została zgermanizowana bądź zmuszona do emigracji. Język czeski był zatem używany w kontaktach prywatnych wśród ludzi niewykształconych; został usunięty z obszarów nauki i administracji (Mielczarek tamże). Gdy w XIX wieku kodyfikatory czeszczyzny podjęli próby odrodzenia języka narodowego, sięgnęli do wzorców z XVI wieku. Była to norma archaiczna, ale stabilna, czego nie można było powiedzieć o języku z XVII i XVIII wieku (Mielczarek tamże). W ten sposób powstał rozdźwięk między językiem mówionym a literackim, który trwa do dziś. Istotną rolę odegrała również Praga, wówczas ważny ośrodek przemysłowy, do której w XIX wieku napłynęła ludność wiejska mówiąca po czesku (Mielczarek tamże). Wzmocniło to pozycję potocznego neliterackiego języka czeskiego, którego zaczęły używać także warstwy wykształcone.

Jak twierdzi M. Krčmová (2005b: 86–87), język mówiony w XX wieku różnił się znacznie od czeszczyzny literackiej, szczególnie w zakresie fleksji. Nie dotyczyło to tylko języka potocznego neliterackiego (*obecná čeština*), ale również dialektów uznawanych za archaiczne. Rozbieżne było jednak podejście do opisywanego rozpięcia między odmianami mówionymi a językiem literackim użytkowników języka czeskiego pochodzących z Czech właściwych a Moraw i Śląska. Nosiciele gwary ze wschodnich i północnych Moraw zdawali sobie sprawę z różnic między stosowaniem języka w wypowiedziach prywatnych a oficjalnych. Skłaniali się zatem ku kodyfikacji języka, nawet jeśli niektóre środki językowe wydawały im się książkowe. Inne podejście prezentowali nosiciele języka literackiego. Czuli się oni ograniczeni przez kodyfikację zawierającą archaiczne rozwiązania językowe:

W ich wypowiedziach kształtowała się więc norma języka literackiego, która rozmijała się z tradycyjną kodyfikacją. Istniejące napięcie między omawianymi odmianami wzmocnił jeszcze stabilizujący się stopniowo czeski język potoczny neliteracki, który przejmował i przejmuje zwłaszcza od lat 60. XX wieku część funkcji właściwych jedynie językowi literackiemu (Krčmová 2005b: 87).

Wydaje się, że niekończący się spór o potoczny język neliteracki tkwi w tym, z której części Republiki Czeskiej lingwiści pochodzą, choć nie zawsze przekłada się to na ich poglądy naukowe.

Obecná čeština – definicje i jej miejsce w stratyfikacji języka czeskiego w najnowszych dyskusjach językoznawczych

Spór o odmianę nieliteracką języka czeskiego (*obecná čeština*) wpisuje się w trwającą od wielu dziesięcioleci dyskusję nad modelem stratyfikacji czeszczyzny. M. Krčmová (2005: 41) stwierdza, że pomimo uwzględniania przez wszystkich dyskutantów tych samych elementów³ w modelach rozwarstwienia czeszczyzny, różnią się one od siebie. Problematyczna jest zwłaszcza pozycja warstw określanych w języku czeskim jako *obecná čeština* i *hovorová čeština*. Sporną kwestią są również definicje terminów. Różnice w tej kwestii wynikają według M. Krčmowej (2005: 42) „ze stopnia uogólnienia, na który decyduje się autor, jak i też z celu, do którego dąży autor, a także ze stanu poznania tego, w jaki sposób odmiany funkcjonowały w minionym okresie i w jaki sposób ich pozycja zmienia się obecnie”. O różnicach w rozumieniu odmiany zwanej *obecná čeština* pisały m.in. M. Krčmová (2000), J. Mielczarek (2013), G. Balowska (2006), L. Ptak, I. Gwóźdź-Szewczenko (2019). W niniejszym artykule zostaną przytoczone głównie definicje, które pojawiały się w XXI wieku. W nowszej literaturze przedmiotu mamy do czynienia z kontynuacją sporu toczącego się wokół omawianej warstwy języka czeskiego. Dominują zatem jej główne dwa znaczenia. Pierwsze z nich wskazuje, że *obecná čeština* jest powszechną nieliteracką odmianą mówioną języka czeskiego, współcześnie o charakterze ponadinterdialektalnym, choć z pochodzenia jest interdialektem powstałym na skutek niwelizacji dialektów czeskich w węższym znaczeniu (Sgall, Hronek 1992, Bogoczová, Fic, Chloupek, Jandová, Krčmová, Müllerová 2000, Cvrček 2015).

W opisach wskazane jest, że *obecná čeština* obejmuje tereny Czech właściwych oraz zachodnią część Moraw, natomiast na pozostałym obszarze jest rozumiana. Zwolennicy tej koncepcji, najczęściej reprezentujący praskie ośrodki naukowe, umiejscawiają tę odmianę językową między czeszczyzną literacką (jej odmianą mówioną – *hovorová čeština*) a interdialektami (patrz Tab. 1). Nie jest zatem umiejscowiona na równi z innymi interdialektami Republiki Czeskiej. Jej użycie nie ogranicza się do komunikacji nieformalnej między członkami rodziny i znajomymi, ale rozprzestrzenia się na większość sytuacji, w których nie jest wymagany język stary. To oznacza, że elementy tej warstwy językowej znajdują się również w literaturze pięknej czy w mediach. Ponadto *obecná čeština* ma wpływ na język literacki i niektóre jej elementy są sukcesywnie kodyfikowane. M. Krčmová (2017) twierdzi, że część językoznawców, zarówno czeskich,

³ Czyli języka literackiego, interdialektów i dialektów.

jak i zagranicznych, traktuje tę odmianę jako drugi niższy język powszechny, a sytuację językową czeszczyzny przyrównują do dyglosji. Stanowisko językoznawców zagranicznych ma często źródło w miejscu, w którym zdobywają oni swoje językowe kompetencje. Jest nim najczęściej Praga. Istotne są również publikacje odnoszące się do czeszczyzny wydane zagranicą. Jak twierdzi M. Krčmová (tamże), nie odpowiada to sytuacji morawskiej, gdzie pojmowane „po prasku” *hovorová* i *obecná čeština* są uznawane za elementy obce.

Tab. 1:
Spisovná čeština,
hovorová čeština,
obecná čeština,
 interdialekty,
 dialekty.

Drugie znaczenie jest węższe. *Obecná čeština* jest definiowana jako jedna z odmian neliterackich czeszczyzny, jeden z interdialektów ograniczony terytorialnie, stosowany w komunikacji nieformalnej. W tym przypadku zatem *obecná čeština* jest umiejscawiana na poziomie innych interdialektów (por. tab. 2). Tę definicję znajdziemy najczęściej u badaczy reprezentujących ośrodki naukowe Śląska i Moraw, np. I. Bogoczová (2012). Ponadto niektórzy badacze podkreślają nieprzyjazny stosunek do tej warstwy neliterackiej (*obecná čeština*) użytkowników języka czeskiego ze Śląska i Moraw (Bogoczová tamże).

Tab. 2:
Spisovná čeština,
hovorová čeština,
 interdialekty, np. *obecná čeština,*
 dialekty.

Próbę pogodzenia obu stanowisk podjęła w nowym encyklopedycznym słowniku czeszczyzny M. Krčmová (2017), brneńska językoznawczyni. Rozróżnia ona dwa rodzaje omawianej warstwy neliterackiej. *Obecná čeština* to w jednym znaczeniu jeden z interdialektów, w drugim natomiast – warstwa ponadinterdialektalna, która jest uważana za drugi standard, choć o niższym poziomie. Przy opisie drugiego znaczenia autorka zaznacza, że nie odpowiada to sytuacji językowej mającej miejsce na Śląsku czy Morawach.

Tym samym stratyfikacja językowa wygląda następująco (na podst. Krčmová 2017):

Tab. 3:

spisovná čeština,

hovorová čeština (część czeszczyzny literackiej, określanej jako *spisovná čeština*),

obecná čeština „wyższego typu” (tj. taka, która jest stosowana w tekstach publicznych, zwłaszcza medialnych),

interdialekty (regionalna *obecná čeština*, interdialekt hanacki, wschodniomorawski, laski),

dialekt.

Próby podwyższenia statusu nieliterackiej warstwy czeszczyzny (*obecná čeština*⁴)

Próby podwyższenia statusu języka potocznego nieliterackiego miały miejsce niejednokrotnie. J. Mielczarek (2013) opisuje propozycję skodyfikowania czeszczyzny zgodnie z normą języka potocznego nieliterackiego, jaka pojawiła się na początku lat 50. XX wieku. Postulat ten wystosowało ówczesne młode środowisko lingwistów, m.in. Petr Sgall. Pomysł został skrytykowany przez środowisko językoznawcze. Następne próby podejmowane w latach 60. również nie spotkały się ze zrozumieniem.

W dalszej części artykułu skoncentruję się na dążeniach do podwyższenia statusu języka potocznego nieliterackiego, które miały miejsce pod koniec XX i na początku XXI wieku. Był to czas, w którym część znanych czeskich językoznawców, związanych z praskimi ośrodkami naukowymi, zabrała głos w tej sprawie na łamach gazet oraz pism i publikacji naukowych. Przytoczę tu wypowiedzi Petra Sgalla, Františka Čermáka oraz wówczas młodych naukowców – Václava Cvrčka i Petra Vybírala. Punktem wyjścia jest tu odrzucenie języka literackiego (*spisovná čeština*) jako języka ojczystego oraz rejestru niespełniającego norm komunikacyjnych. Za mowę ojczystą zostaje uznana tu *obecná čeština* jako język pierwszy, z którym większość Czechów ma kontakt od urodzenia. Dyskusja, która toczyła się na łamach serwera *lidovky.cz*, została rozpoczęta przez dwóch ówczesnych doktorantów: V. Cvrčka i P. Vybírala w artykule *Mluvme jak nám zobák narost*. Autorzy przekonują, że nie należy się wstydzić języka nieliterackiego⁵, a szczególnie błędów popełnianych w języku literackim,

⁴ Język czeski potoczny nieliteracki.

⁵ Wstydu uczy szkoła i niektórzy lingwiści, jak twierdzą wymienieni badacze.

mających źródło w czeszczyźnie potocznej neliterackiej, ponieważ to właśnie *obecná čeština* jest głównym źródłem odnowy języka literackiego, a jej standaryzacja jest tylko kwestią czasu. Przytaczają również argument ilościowy: języka potocznego neliterackiego używa 60% użytkowników czeszczyzny, oraz fakt, że *obecná čeština* w przeciwieństwie do dialektów morawskich i śląskich nie wskazuje na pochodzenie mówiącego. Artykuł wywołał burzę wśród językoznawców czeskich, włącznie z badaczami reprezentującymi praską siedzibę Instytutu Języka Czeskiego Czeskiej Akademii Nauk. Został on nawet umieszczony na specjalnej tablicy wraz z odpowiedzią Libuši Čižmárovej (2005), pracownicy brneńskiej siedziby Instytutu Języka Czeskiego. W artykule *Mluvme jak nám zobák narost, ale mezi svými*, zamieszczonym na łamach gazety „Lidové noviny”, autorka zarzuca P. Vybíralowi i V. Cvrčkowi nieznajomość różnic funkcyjnych w stosowaniu odmian językowych w Czechach i na Morawach. Niwelizowane dialekty stosowane na Morawach i na Śląsku pełnią inną funkcję niż *obecná čeština* w Czechach właściwych. O ile *obecná čeština* jest warstwą stosowaną również w sytuacjach oficjalnych, np. w urzędzie, na spotkaniach naukowców czy w wywiadach telewizyjnych/radiowych, to na Morawach i na Śląsku formy neliterackie są ograniczone wyłącznie do nieformalnych rozmów między przyjaciółmi i członkami rodziny. W pozostałych sytuacjach w urzędzie, szkole, mediach używa się, według autorki, języka literackiego. To obala tezę, że język literacki przestaje pełnić swoją funkcję. Ponadto *obecná čeština* jest znana i zrozumiała na Morawach i na Śląsku, ale jest warstwą językową niechcianą i nie do przyjęcia. Autorka swój wywód kończy zdaniem, że język literacki, co prawda, nie jest językiem ojczystym, ale jest jedyną warstwą, która jest wspólna dla wszystkich obywateli Republiki Czeskiej oraz stanowi wartość kulturową, której nie powinno się niszczyć.

Dyskusja toczy się również na łamach artykułów naukowych publikowanych w czasopiśmie naukowych, w monografiach, podręcznikach, na spotkaniach językoznawczych⁶. Przytoczę tu stanowiska P. Sgalla, F. Čermáka, P. Vybírala, V. Cvrčka, M. Krčmovej, O. Uličnego, J. Kořenského, K. Olivy, O. Bláhy, I. Bogoczovej.

Ostry spór rozgorzał w periodyku „Slovo a slovesnost“, w którym w 2005 roku ukazał się artykuł F. Čermáka, P. Sgalla, P. Vybírala *Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi*. Autorzy twierdzą, że

⁶ Przykładem może być referat prof. P. Sgalla *Kořeny mé životní dráhy – Můj otec, má matka a má mateřština*, wygłoszony na zebraniu Praskiego Koła Lingwistycznego.

w dzisiejszej sytuacji językowej zakres czeszczyzny kodyfikowanej, czyli literackiej, nie jest wystarczający ze względu na to, że poza nią znajduje się dużo elementów językowych przyjętych w wypowiedziach o charakterze literackim. Proponują zatem przyjęcie tzw. standardu⁷, który rozumieją jako twór szerszy uwzględniający zjawiska językowe znajdujące się w paśmie przejściowym między językiem pisanym a nieformalnym językiem mówionym, biorącym pod uwagę różnice terytorialne, generacyjne, funkcyjne i stylistyczne. Powołują się przy tym na czeskiego językoznawcę Mathesiusa (1932) i jego postulat elastycznej stabilności normy (*pružná stabilita*). Standard miałby być wyznaczony na podstawie uzusu i preferencji większości mówiących. Podają również przykłady zjawisk, które są według nich na granicy literackości: *pane Novák, bysme, města, které/který byly, lidma, kostma, koňma, ženama, přived, dyl*, oraz zjawiska nieliterackie, które można byłoby włączyć do standardu, ponieważ często występują w mowie na dużej części terytorium (szczególnie w Czechach), np.: *dobrý sportovci, velkej, velkýho, krásný města, von, vod, voba, voko, volej*, i inne słowa, w których protetyczne *v-* jest zleksykalizowane.

Autorzy uważają, że nie istnieje czarno-biała relacja między językiem literackim i nieliterackim. Podkreślają istotność języka mówionego jako języka pierwszego, ojczystego. Wprowadzenie dubletów mających swoje źródło w języku nieliterackim umożliwiłoby według nich korzystanie z własnej intuicji językowej. Sprawiłoby to również osłabienie silnie nacechowanego i trudnego do przyjęcia dyktatu językowego, zapobiegałoby dezaktualizacji opracowań językowych. Na standard nadawałby się właśnie język potoczny nieliteracki (*obecná čeština*) ze względu na brak nacechowania oraz na fakt stopniowego upadku dialektów morawskich związanych z migracją Morawian do Czech.

Bezpośrednią odpowiedzią na przytoczony wyżej tekst były dwa artykuły krytykujące nie tylko zawartość merytoryczną, ale również formę wypowiedzi zastosowaną przez wymienionych badaczy. Odpowiedź na przedstawione stanowisko napisał nie tylko reprezentujący uniwersytet ołomuniecki, prof. Jan Kořenský, ale również ówczesny dyrektor Instytutu Języka Czeskiego, prof. Karel Oliva. Obaj naukowcy wytknęli autorom przede wszystkim brak precyzyjnego zdefiniowania pojęcia *standard*. Skrytykowano również sposób przedstawienia nowej propozycji, wytknięto autorom błędy logiczne, językowe i terminologiczne. Oliva stwierdził, że zaproponowane elementy językowe, które miałyby wejść do standardu, wcale nie charakteryzują się wysoką frekwencją w języku, a nawet posunął

⁷ Pojęcie anglosaskie różni się znaczeniowo od terminu język literacki.

się do stwierdzenia, że artykuł nie zawiera żadnych nowych treści, bo tego typu postulaty są znane z historii języka. Na to ponownie odpowiedzieli autorzy, którzy po jakimś czasie doczekali się kolejnego krytykującego ich stanowiska artykułu, tym razem napisanego przez Roberta Adama, praskiego językoznawcę. Twierdzi on, że pomysł F. Čermáka, P. Sgalla i P. Vybírala ma „źródło w ekstremalnych wyobrażeniach o organizacji społeczeństwa i sensu edukacji oraz w bezpodstawnych twierdzeniach dotyczących współczesnej sytuacji czeskiej lingwistyki i szkolnego nauczania”. Autorzy według niego nie biorą pod uwagę „wyższej społecznej funkcji kulturowej języka literackiego ani podstawowych zasad czeskiej instytucjonalnej teorii lingwistycznej”. Niezadowolającą ich sytuację chcą rozwiązać przez wprowadzenie niejasnego określenia *standard*, a istniejący sposób ustalania normy pragną zastąpić prognozowaniem językowym. R. Adam uważa, że czescy lingwiści powinni odrzucić taką propozycję.

Na łamach czasopisma „Slovo a slovesnost“ w dalszej dyskusji udział wzięli również Vít Dovalil (2006) i V. Cvrček (2006). Po 2008 roku natomiast kwestia wprowadzenia pojęcia standardu czy skodyfikowania niektórych elementów z czeszczyzny potocznej neliterackiej nie była w SaS podejmowana. Od tej pory spór przeniósł się na łamy innych czasopism i monografii.

Istotny wkład w dyskusję, przedstawiający morawsko-śląski punkt widzenia, wniosła monografia Ondřeja Bláhy (2009) pt. *Funkční stratifikace češtiny*. Autor podkreśla reprezentacyjną i integracyjną funkcję języka literackiego. Na przekór zwolennikom wprowadzenia form potocznej czeszczyzny neliterackiej do literackiego języka czeskiego twierdzi, że w języku literackim wyrazić można wszystko. Odrzuca on również pogląd, że *obecná čeština* jest warstwą ogólnonarodową (tamże: 18), a włączenie elementów czeszczyzny potocznej neliterackiej do języka literackiego nazywa za Oldřichem Uličným (2004: 188–189) profanacją, dezaktualizacją oraz osłabieniem różnorodności języka literackiego. Podkreśla również, że postulaty postawione przez niektórych praskich lingwistów są nie do przyjęcia na Morawach i na Śląsku. Uważa, że skodyfikowanie dubletów typu *ty dobrý sportovci* doprowadzi do asymetrii w języku, a zjawisko to będzie postrzegane jako pragocentryczne przez 40% użytkowników czeszczyzny (Bláha 2009: 18).

O. Bláha (tamże: 19) przedstawia również dane statystyczne. Na podstawie próbki (5000 słów) języka mówionego typu zachodniego⁸

⁸ Język mówiony stosowany w zachodniej części Republiki Czeskiej (czyli na terenie Czech właściwych).

sprawdzono liczbę cech (fonetycznych, fonologicznych, morfologicznych i leksykalnych) języka potocznego nieliterackiego. Z badań tych wynika, że tylko 10% wyrazów zawiera odstępstwa od języka literackiego, czyli nosi cechy języka czeskiego potocznego. Jest to jeden z ważniejszych argumentów przytaczanych przeciw standaryzacji języka potocznego nieliterackiego. Pomimo tego *obecná čeština* występuje coraz częściej w opracowaniach gramatycznych i leksykograficznych.

***Obecná čeština* w najnowszych gramatykach i słownikach języka czeskiego**

Gramatyki języka czeskiego dotychczas koncentrowały się na elementach językowych wchodzących w skład języka literackiego. Nowe podejście do tej kwestii przedstawia gramatyka *Mluvnice současné češtiny* z podtytułem *Jak se píše a jak se mluví* pod redakcją V. Cvrčka, zwolennika wprowadzenia języka potocznego nieliterackiego do standardu czeszczyzny. W publikacji tej przyjęto koncepcję minimalnej regulacji języka. Jak twierdzą we wstępie autorzy, gramatyka ta różni się od pozostałych. Jej inność przejawia się w następujących kwestiach:

- nie jest publikacją normatywną,
- jej podstawą jest uzus mówiony i pisany identyfikowany na podstawie danych korpusowych.

Zatem na podstawie informacji zamieszczonych w omawianej książce uzyskujemy wiedzę o tym, jak język wygląda, a nie jak powinien wyglądać. Autorzy piszą, że w gramatyce często pojawiają się środki językowe należące właśnie do języka potocznego nieliterackiego (*obecná čeština*), co, według nich, odzwierciedla uzus. Standard odmian mówionych używanych na Morawach i na Śląsku nie został w książce scharakteryzowany ze względu na brak materiałów. Jest to zatem pierwsza gramatyka języka czeskiego, w której obok form literackich pojawiają się usystematyzowane dublety potoczne nieliterackie.

Inaczej ma się obecność języka czeskiego nieliterackiego w słownikach wykładowych czeszczyzny (PSJČ, SSJČ, SSČ), w których od wielu lat uwzględniano również słownictwo należące do odmian językowych, takich jak: *hovorova čeština* (*hov.*) i *obecná čeština* (*ob.*)⁹, definiowanych właśnie z praskiego punktu widzenia. Kwalifikator *hov.* odnosił się zatem do odmiany stanowiącej podzbior języka literackiego (Opavská, Kočová 2013: 145), natomiast kwalifikator *ob.* — do warstwy nieliterackiego języka potocznego. Nieznaczne różnice zachodzące w definicjach opisanych

⁹ Ponadto były również zastosowane kwalifikatory informujące o zasięgu szeroko regionalnym lub dialektałnym jednostki leksykalnej.

označení leksykalnych są związane z okresem, w którym dany słownik był wydany oraz w pojmovaniu konkretnej warstwy literackiej w danym czasie.

Wyrażną zmianę w tym zakresie można zaobserwować w najnowszym, jeszcze niedokończonym, akademickim słowniku języka českého (ASSČ). Autorzy zrezygnowali z kwalifikatorów *hovor.* i *ob.* Wprowadzają natomiast znaczniki *kolokv.* i *kolokv.vyš.* Charakterystyka wyrazów opatrzonych nimi jest następująca.

Kwalifikatorem *kolokv.*¹⁰ oznaczone są słowa i znaczenia, typowe dla wypowiedzi codziennej, a jednocześnie nie wydają się w niej wulgarne; tradycyjnie określa się je mianem neliterackich (Lišková 2016: 70).

Kwalifikatorem *kolokv. vyš.*¹¹ oznaczony jest „wyraz potoczny wykazujący tendencję do użycia nienacechowanego;” kwalifikatorem „potoczny wyższy” oznaczamy wyrazy potoczne i znaczenia potoczne, które dość często są stosowane w sytuacjach komunikacyjnych, w których preferuje się pisany język český; w takich sytuacjach wydają się one mniej formalne, mają niższy styl” (Lišková 2016: 70).

Ze wstępnej analizy haseł opatrzonych kwalifikatorami *kolokv.* wynika, że znajdują się w niej wyrazy i sformułowania mające charakterystyczne cechy czeszczyzny potocznej neliterackiej, np. dyftong *ej*, protetyczne *v-* czy zwięźenie *é* w *í*.

Za przykład może posłużyć hasło *být cítit* (określone jako ekspresywne), w którym znajdujemy zestawienie *bejt cejtít* (opatrzone kwalifikatorem *kolokv. expr.*). Ponadto egzemplifikacja zawiera sformułowania zapisane w postaci literackiej i neliterackiej, por.:

Pokoj byl cítit zatuchlinou.
Voda je cítit po chloru.
Nemám ráda, když je někdo cejtít pivem.
Z kuchyně je cítit jídlo.

Wyrazy, które w poprzednich słownikach były uznane za potoczne neliterackie, są kwalifikowane tu jako *kolokv.*, np. *furt*, *fotr*.

¹⁰ (...) *kolokviální výraz; kolokviálně* (jako *kolokviální* označujeme slova a významy, které jsou typické pro každodenní vyjadřování a zároveň v něm nepůsobí zhruběle; tradičně se označují jako nespisovné) (Lišková 2016: 70).

¹¹ (...) *kolokviální výraz směřující k bezpříznakovému užívání; kolokviální vyšší* (jako *kolokviální vyšší* označujeme *kolokviální* slova a významy, které se poměrně často užívají i v komunikačních situacích, v nichž se přednostně užívá spisovná čeština; v těchto situacích působí jako méně formální, stylově nižší) (Lišková 2016: 70).

Część czeskich lingwistów krytykuje wprowadzenie kwalifikatorów *kolokv.* i *kolokv. vyš.* do nowego słownika akademickiego, ponieważ uważa je za próbę włączenia wyrazów języka potocznego nieletterackiego do języka literackiego. Takie stanowisko zajmuje Josef Štěpán (2020), który przypomina, że pojęcie *kolokviální* 'potoczny' wprowadził F. Čermák, zwolennik standaryzacji czeszczyzny potocznej nieletterackiej, w słowniku frazeologicznym (Čermák, Hronek, Machač 1994: 16). Pomimo krytycznych głosów koncepcja nowego słownika akademickiego na razie nie uległa zmianie. Wydaje się zatem, że autorzy słownika w pewnym stopniu realizują postulat standardu proponowanego przez grupę językoznawców.

Dyskusja nad czeszczyzną potoczną nieletteracką nie została zakończona, nadal pozostaje najbardziej sporną z odmian języka czeskiego. W zależności od poglądów językoznawców jest nadal postrzegana bądź jako ponadinterdialektalna warstwa językowa konkurująca z czeszczyzną literacką, bądź jako interdialekt, obcy części użytkownikom. Bez względu jednak na opór przed jej standaryzacją, pojawia się ona coraz częściej w opracowaniach gramatycznych i leksykograficznych.

Bibliografia

- Adam, R. (2007). K diskusi o spisovné a „standardní“ češtině. *Slovo a slovesnost*, 68, 184–189.
- Balowska, G. (1999). Obecna čeština w utworach M. A. Šimáčka. In: Mieczkowska, H.; Orłoś, Z. (red.), *Odrodzenie Narodowe w Czechach i na Słowacji*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 259–267.
- Balowska, G. (2006). Problematyka czeszczyzny potocznej nieletterackiej (tzw. obecna čeština) na łamach czasopisma „Naše řeč” w latach dziewięćdziesiątych. *Bohemistyka* 2, 25–46.
- Balowski, M. (2002). Sytuacja językowa po aksamitnej rewolucji. *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo*, 5–13.
- Balowski, M. (red.) (2005). *Rozwój języka czeskiego po aksamitnej rewolucji*. Racibórz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu.
- Bláha, O. (2009). *Funkční stratifikace češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta
- Bluszcz, A. J. (1996). *Asymetria polskich i czeskich odmian języka ogólnonarodowego*. In: Bluszcz, A. J. (red.), *Rozwarstwienie stylistyczne języków słowiańskich. Style funkcjonalne i stylizacje literackie*, Katowice, 15–20.
- Bogoczová, I. (2012). *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.
- Bogoczová, I.; Fic, K.; Chloupek, J.; Jandová, E.; Krčmová, M.; Müllerová, O. (2000). *Tváře češtiny*, Ostrava: Ostravská univerzita.
- Cvrček, V. (2006). Spisovnost a její zdroje. *Slovo a slovesnost* 67, 46–60.

- Cvrček, V.; Vybíral, P. (2005). *Mluvme, jak nám zobák narost. lidovky.cz*. https://www.lidovky.cz/nazory/mluvme-jak-nam-zobak-narost.A050817_133930_in_nazory_hrn
- Cvrček, V. a kol. (2015). *Mluvnice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.
- Čermák, F.; Hronek, J.; Machač, J. (eds.) (1994). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A–P*. Praha: Academia.
- Čermák, F.; Sgall, P.; Vybíral, P. (2006). K diskusi o standardní a „spisovně“ češtině. *Slovo a slovesnost* 67, 267–282.
- Čizmarová, L. (2005). Ano, mluvme, jak nám zobák narost, ale jen mezi svými. In: *Lidové noviny*.
- Dovalil, V. (2006). K úvahám o spisovném/standardním jazyku: pohled z poněkud širší perspektivy. *Slovo a slovesnost* 2, 96–102.
- Lišková, M. (2016). Stylistická charakteristika. In: Kochová, P.; Opavská, Z. (eds.), *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*, Praha: ÚJČ AV ČR, 69–75.
- Kořenský, J. (2005). K článku Od školské spisovnosti ke standardní češtině: reakce na výzvu k diskusi. *Slovo a slovesnost* 4, 270–277.
- Krčmová, M. (2000). Termín obecná čeština a různost jeho chápání. In: Hladká, Z.; Karlík, P. (eds.), *Čeština – univerzália a specifika 2*. Brno: Masarykova univerzita, 63–77.
- Krčmová, M. (2005). Problemy terminologiczne. In: Balowski, M. (red.), *Rozwój języka czeskiego po aksamitnej rewolucji*. Racibórz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu, 41–42.
- Krčmová, M. (2005a). Odmiany języka czeskiego. In: Balowski, M. (red.), *Rozwój języka czeskiego po aksamitnej rewolucji*. Racibórz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu, 42–48.
- Krčmová, M. (2005b). Innowacje fleksyjne w czeszczyźnie w ostatnim dziesięcioleciu. In: Balowski, M. (red.), *Rozwój języka czeskiego po aksamitnej rewolucji*. Racibórz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu, 86–93.
- Krčmová, M. (2017). Obecná čeština. In: Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/OBECNÁ_ČEŠTINA [29 XI 2023].
- Krčmová, M.; Chloupek, J. (2017). Národní jazyk. In: Karlík, P.; Nekula, M.; Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/NÁRODNÍ_JAZYK [2 XII 2023].
- Labocha, J. (2000). O odmianach językowych współczesnej polszczyzny i czeszczyzny. In: Wróbel, H. (red.), *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej ofiarowane profesor Teresie Zofii Orłoś*, 131–135.
- Mathesius, V. (1932). O požadavku stability ve spisovném jazyce. In: Havránek, B.; Weingart, M. (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 14–31.
- Mielczarek, J. (2013). Współczesne odmiany mówione języka czeskiego i języka polskiego. *Rozprawy Komisji Językowej* 59, 135–142.

- Oliva, K. (2005). Požadavky na úroveň diskuse o spisovné/standardní češtině. *Slovo a slovesnost* 4, 278–290.
- Opavská, Z.; Kochová, P. (2013). Stylistická charakteristika lexikálních jednotek v českých výkladových slovnících. *Jazykovědné aktuality* 50 (3–4), 141–147.
- Orłoś, T. (2005). Współczesna czeszczyzna potoczna. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LXI, 137–143.
- Ptak, L.; Gwóźdź–Szewczenko, I. (2019). Problematyka odmian językowych współczesnego języka czeskiego w procesie glottodydaktycznym. *Językoznawstwo* 1 (13), 159–169.
- Sgall, P.; Čermák, F.; Vybíral, P. (2005). Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. *Slovo a slovesnost* 2, 103–115.
- Sgall, P.; Hronek, J. (1992). *Čeština bez příkras*. Praha: Academia.
- Siatkowski, J. (1986). O specyfice czeskiej sytuacji językowej. In: Majowa, J. (red.), *Język i jego odmiany w aspekcie porównawczym. Prace Slawistyczne* 53. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 75–83.
- Svobodová, J. (2011). *Aktuální stav vnímání spisovné češtiny v České republice*. In: Orgoňová, O. (ed.), *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Bratislava: Univerzita Komenského, 86–93.
- Svobodová, J.; Adámková, J.; Bogoczová, I.; Jandová, E.; Metelková, R.; Svobodová, D. (2011). *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta.
- Szczepeńska, E. (1988). Elementy języka potocznego (obecna čeština) w prozie I. Hermanna. *Zeszyty Naukowe UJ (Prace Językoznawcze)* 87, 103–109.
- Szczepeńska, E. (2004). *Cechy czeszczyzny okresu baroku a obecna čeština*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Štěpán, J. (2020). Ke kvalifikátoru kolokviální v Akademickém slovníku současné češtiny. *Bohemistika* 2, 177–185.
- Tarajło–Lipowska, Z. (2006). Gry językowe w „Trylogii kryminalnej” Josefa Škvo-reckiego i Jana Zabraný. *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego* XXXIII, 219–225.
- Tkaczewski, D. (1996). Styl funkcjonalny języka czeskiej reklamy telewizyjnej. In: Bluszcz, A. J. (red.), *Rozwarstwienie stylistyczne języków słowiańskich. Style funkcjonalne i stylizacje literackie*. Katowice–Bytków: Wydział Filologiczny Uniwersytetu Śląskiego, Instytut Filologii Słowiańskiej, 127–139.
- Uličný, O. (2004). K pojetí spisovné češtiny jako funkčního jazyka. In: Minářová, E.; Ondrášková, K. (eds.), *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny, perspektivy*. Brno, 188–190.

Skróty tytułów słowników

ASSČ – Akademický slovník současné češtiny [online] (2017–2023). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 02. 12. 2023. <<https://slovníkcestiny.cz>>.

PSJČ – Příruční slovník jazyka českého, red. Oldřich Hujer, Emil Smetánka, Miloš Weingart, Bohuslav Havránek, Vladimír Šmilauer, Alois Získal, 1935–1957.

SSČ – Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, red. Josef Fílipec, František Daneš, 1978.

SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého, gl. red. Bohuslav Havránek, 1960–1971.

***Obecná čeština* – the Controversial Non-Literary Variety of the Czech Language**

Summary

Much has been written about the non-literary variety of the Czech language (*obecná čeština*), both in Polish and Czech, and in other languages. The disputes concern its definition, its position in the model of stratification of the national Czech language, its functions in the Czech language, its territorial scope, and its features. In Poland, translation issues (e.g. Balowska 2006) and glottodidactics (e.g. Ptak, Gwóźdź–Szewczanko 2019) are also discussed. The aim of the article is to present the most recent problems relating to the perception of the mentioned non-literary variety, especially the discussions taking place in the 21st century, the ways in which the variety is defined in research publications, and its place in the latest grammar studies and dictionaries.

Milena Hebal-Jeziarska: dr, adiunkt w Instytucie Sławistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego, językoznawczyni, bohemistka.

e-mail: m.hebal-jeziarska@uw.edu.pl

Josip Lasić¹
(Zadar)

Željka Macan²
(Rijeka)

Leksik Moslavačkih razglednica

Ključne riječi: *Moslavačke razglednice*; Josip Badalić; leksik; dijalektizmi; stil
Key words: *Postcards from Moslavina*; Josip Badalić; lexis; dialecticism; style

Uvod

Slavist, književni povjesničar i putopisac Josip Badalić³ rođen je 1888. u Deanovcu, osnovnu je školu pohađao u Križu, klasičnu gimnaziju u Zagrebu i Slavonskoj Požegi, a studij klasične filologije i slavistike u Zagrebu i Berlinu. Za vrijeme je Prvoga svjetskog rata boravio u Rusiji kao zarobljenik i gimnazijski nastavnik u Zemljansku. Doktorirao je u Zagrebu 1919. godine, a 1920. bio je u Parizu na dopunskim slavističkim studijima. Radio je kao bibliotekar u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, bio je ravnatelj Drame Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu, a 1945. godine utemeljio je Katedru za rusku književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na kojoj je predavao do umirovljenja 1959. Bio je gostujući profesor na brojnim stranim sveučilištima, tajnik Društva hrvatskih književnika, predsjednik Društva hrvatskih bibliotekara, potpredsjednik Matice hrvatske. Nagradu za životno djelo dobio je 1971. godine. Pisao je slavističke rasprave i oglede iz ruske književnosti, posebice dramske, komparatističke studije o hrvatsko-ruskim književnim vezama, tekstološke i bibliografske radove. Priredio je i preveo više izdanja ruskih pisaca.

¹ ORCID 0000-0001-5254-7903

² ORCID 0000-0003-0067-5262.

³ Navedeni se podaci donose prema dvama izvorima – Hrvatskom biografskom leksikonu (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1031>) te mrežnom izdanju Hrvatske enciklopedije (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=5148>).

Dijelom su bogate autorske bibliografije Josipa Badalića i *Moslavačke razglednice*, putopisni zapisi iz njegova zavičaja objavljeni 1979. godine u Kutini. Njihov je izdavač Komisija za kulturu Konferencije sindikata Ina-Petrokemije Kutina, urednik Dragutin Pasarić, a izašle su u tisku Narodne tiskare i knjigovežnice Kutina. Izdanje je opremljeno crtežima akademskoga slikara iz Kutine Ivana Milata te kartom Moslavine. U leksiku se *Moslavačkih razglednica* ogleda hibridnost putopisa kao tekstne vrste, objektivnog lica razglednice i osobnog, subjektivnog, nerijetko i lirski obojenog teksta kao njezina konstitutivnog elementa, što svoj izraz nalazi u terminima, (mikro)toponimima, posuđenicama te u leksemima koji pripadaju moslavačkim kajkavskim dijalektizmima. Njihova se zastupljenost može promatrati kao odraz putopisne težnje za očuvanjem moslavačkih kajkavskih govora,⁴ koja u *Moslavačkim razglednicama* više puta biva i jasno izraženom i istaknutom⁵ kao neraskidiva poveznica između jezika i identiteta. Iz Badalićeva će se putopisnog zapisa po Moslavini izdvojiti obilježja njihova leksika, uz navođenje odabranih primjera, i to unutar nekoliko skupina koje se svojom zastupljenošću i funkcijom mogu izdvojiti kao prototipne, ilustrativne i zanimljive: dijalektizmi, imena, posuđenice, zastarjelice, posebne skupine naziva i novotvorenice. Provedenom se analizom i promatranjem jezičnih obilježja i sadržaja odabranoga tekstualnog izvora u njihovu suodnosu željelo pružiti doprinos istraživanjima o Josipu Badaliću kao putopiscu te izdvojiti obilježja leksika u tekstu koji pripada putopisnom žanru kao značajnom i zanimljivom dijelu njegova stvaralaštva.

Moslavačke razglednice

Izvor za provedeno istraživanje predstavljaju *Moslavačke razglednice* Josipa Badalića, u čijoj se lirski intoniranoj *Uvodnoj riječi* otkriva neposredan poticaj za nastanak „zapisa s puta po Moslavini“ građenih na suodnosu između starog i novog, prošlosti i vremenu njihova objavljivanja sadašnjeg.

⁴ O moslavačkim kajkavskim govorima v. u Kuzmić (2006); o južnomoslavačkom dijalektu kajkavskoga narječja v. u Kuzmić (2011); o kutinskom govoru u Horvat, Brlobaš, Čilaš (2002); o mjesnom govoru Obedišća u Macan, Zubčić (2018).

⁵ Usp.: „Nalazeći se ovaj put u Kutini, odlučio sam lukavo anketirati najstarije kutinske mještane, a zatim i stare žene (iz okolišnih kutinskih sela) kao okušane konzervatore izvorne leksike i fonetskih osobina mjesnoga izgovora – i na svoje čudo velje – ustanovio prisutnost, odnosno sačuvanost simbioze – ej – umjesto – i – (Kutejna) i pored današnjega službenoga toponima – Kutina. Naoko nevažna činjenica ali i ona rječito svjedoči, tako reći, o krvnoj povezanosti svih tvarnih i duhovnih komponenata čovjekova identiteta“ (Badalić 1979: 59).

Autorov se odnos prema Moslavini kao njegovu rodnu zavičaju ogleda i u atribuciji kojom je u samom uvodu opisuje, a do izražaja posebno dolazi u rečenici kojom se Uvodna riječ zaključuje: „Očitovanjem takvog voljenja neka budu i ove Razglednice njezina sina“. *Moslavačke se razglednice* kao vrsta teksta mogu odrediti kao putopis koji Solar (1990: 180) smatra književno-znanstvenom vrstom u sustavu suvremenih proznih vrsta koja:

[...] može biti naprosto doprinos geografiji ili etnografiji, ali on predstavlja također osobitu književnu vrstu u kojoj je putovanje i opis proputovanih predjela ili zemalja povod za šire umjetničko oblikovanje zapažanja, dojmova i razmišljanja o svemu onom što putopisca zaokuplja tokom putovanja (Solar 1990: 82).

Duda smatra da je putopis:

[...] književna vrsta tematski oblikovana vjerodostojnim putovanjem subjekta diskurza (putopisca) koji pripovijeda zgrade na putu, opisuje prostore kojima putuje i mjesta na kojima boravi, iznosi svoja zapažanja o ljudima koje na putu susreće, o njihovim običajima i načinu života te počesto o kulturnim i umjetničkim znamenitostima krajeva u kojima se zatječe (Duda 1998: 48).

Sadržaj je prvoga izdanja *Moslavačkih razglednica* iz 1979. godine podijeljen u više poglavlja čiji se tekstovi donose na ukupno 269 stranica. Nakon *Uvodne riječi* slijede ova poglavlja: *Legendarna Moslavina, Ivanić-Grad s Polonjem, Začesamlje, Kutina s okolicom, Oko Garešnice, Za „crnim zlatom“ u Moslavini, Moslavci u novome svijetu, Književna Moslavina, Vidici i vizije s Moslavačke gore, Moslavac na putu za svojom zvijezdom, Literatura o Moslavini te Pogovor*. Posebnost je *Moslavačkih razglednica* kao putopisnoga teksta što uz opis i doživljaj prostora obuhvaćenog putovanjem donose i višeslojnu vremensku perspektivu naglašenu već u *Uvodnoj riječi* stavljanjem u suodnos antonimnih pojmova *staro i novo* te putopišičeve *rodne Moslavine i nove, industrijalizirane Moslavine*. Potvrđuje to i zaključak poglavlja posvećenoga Ivaniću s Polonjem u kojem se naglašava važnost posljednjih triju desetljeća za gospodarski razvoj toga područja i oslikava izdvajanjem motiva i kontrastiranjem njihovih obilježja, odnosno gradi na leksiku u stilskoj upotrebi:

[...] u tome je razdoblju Moslavac ovoga kraja isprekrižao svoje teško ili nikako prohodne seoske puteve i rasputice – asfaltom, oživio svoja donekadno učmala polja – grlatim traktorima, a usporedno pogasio i posljednju

petrolejku („žmiru“) u svome elektrikom osvjetljenom domu (Badalić 1979: 38).

Nakon *Uvodne riječi* slijedi poglavlje naslovljeno *Legendarna Moslavina*, koje sadrži osvrt na geografska, etnografska, jezična i povijesna obilježja ovoga kraja za koji autor navodi da je i u prošlosti i u sadašnjosti bio „odličnim rezervoarom hrvatske materijalne i duhovne kulture“ (Badalić 1979: 16). Sljedeće je poglavlje posvećeno Ivaniću s Polonjem, a i u njemu se slijedi načelo građenja teksta na suodnosu staroga i novoga, najstarijega naselja Moslavine i razvoja zdravstvenoga turizma na njegovu području kao nove privredne grane. Ovo poglavlje sadrži i dva potpoglavlja koja se svojim podnaslovom određuju kao *sjećanja*: *Oko šumećanske „Petice“ 1949 – 1979.* te *„Bludeći jognji“ nad moslavačkim selima.* Povezuje ih motiv „crnoga zlata“, nafte koja je bila pokretačem industrijskoga razvoja ovoga kraja. Treće nas poglavlje vodi u Začesamlje, a četvrto u Kutinu s okolicom. Garešničkim krajem putopisac nas vodi u poglavlju *Oko Garešnice.* U šestom poglavlju kreće se *Za „crnim zlatom“ u Moslavini*, naglašavajući njegovu važnost za razvoj i industrijalizaciju ovoga kraja i vodeći čitatelja u Novu Žuticu, područje naftonosnih moslavačkih polja. Poglavlje *Moslavci u novome svijetu* putni je zapis iz 1938. godine, nastao tijekom autorova studijskog putovanja po Sjedinjenim Američkim Državama. Kako se navodi u uvodnoj bilješci, zapis je pod naslovom *Betika s Kanala* prvi put objavljen u Badalićevoj knjizi *Prašina s puta*,⁶ a ovdje se donosi „u novoj piščevoj redakciji i s novom, dodatnom završnicom“ (Badalić 1979: 108). *Moslavačke razglednice* u hibridnosti putopisne vrste sadrže i poglavlje *Književna Moslavina*, koje sadrži životopise moslavačkih književnika te donosi obilježja još jedne književno-znanstvene vrste koja „ujedinjuje povijesno-znanstveni interes s umjetničkim oblikovanjem“ (Solar 1990: 182), a to je biografija. Nakon poglavlja *Književna Moslavina* slijedi ono naslova *Vidici i vizije s Moslavačke gore.* Autobiografski zapis naslovljen *Moslavac na putu za svojom zvijezdom* sadrži popis Badalićevih znanstvenih i stručnih radova objavljenih u razdoblju od 1911. do 1978. godine. Poseban prilog *Moslavačkim razglednicama* predstavlja popis literature o Moslavini (*Vrela i prinosi*). Pogovor je sastavio Dragutin Pasarić, publicist, kulturni djelatnik, povjesničar, novinar i pjesnik iz Moslavine koji je svojim radom pružio izniman doprinos istraživanjima moslavačke povijesti i kulturne baštine, a zaključuje ga riječima:

⁶ Knjiga je objavljena u Zagrebu 1964. godine.

U ovoj knjizi Josip Badalić otkriva književni svijet Moslavine i daje dostojno mjesto stvaralačima rođenjem, životom ili radom vezanim uz ovaj kraj. No svojim znanstvenim i književnim radom također potvrđuje nepobitnu činjenicu da je i njemu mjesto u redu zaslužnih Moslavaca koji svojim djelom postižu međunarodni ugled, ali ne samo osjećajno već i radno ostaju vezani uz rodni zavičaj (u Badalić 1979: 268).

Obilježja leksika *Moslavačkih razglednica*

Za opći leksik *Moslavačkih razglednica* može se reći da je hrvatski, neutralan i neobilježen. Slijedeći kriterij njihove zastupljenosti i uloge u sadržajnom i motivsko-tematskom sloju ovoga putopisnog zapisa, u njegovu se leksiku može izdvojiti nekoliko obilježenih skupina leksema. Promotri li se taj putopisni tekst i izvor za provedeno istraživanje sa stajališta književnopovijesne retorike putopisa (v. u Duda 1998: 91–151), u obavijesti se obuhvaćene kategorijom itinerarija uključuju i one vezane uz jezik, običaje, kulturu i povijest određenoga kraja ili krajolika, a ti se elementi na jezičnoj razini ogledaju i u primjerima područno raslojenog i posuđenog leksika. Uz živo i slikovito pripovijedanje i opise, jednom su od pripovjednih tehnika zastupljenih u ovome putopisnom zapisu i dijalozi u kojima se izborom obilježenih jezičnih sredstava karakteriziraju likovi i situacije.⁷ Kao jedna od prototipnih leksičkih značajki u tom je kontekstu očekivana upotreba dijalektizama, posebno na nekim značenjskim područjima (odjeća i obuća), uglavnom u upravnom govoru, doslovnom navođenju riječi putopišćevih sugovornika. S obzirom na geografski položaj i povijest moslavačkoga područja te na putopišćev idiolekt i regionalna jezična obilježja, moglo se pretpostaviti da će se u leksiku javiti i posuđenice, u prvome redu germanizmi i hungarizmi. U leksiku će se *Moslavačkih razglednica* izdvojiti i imena, zastarjelice, posebne skupine naziva te novotvorenice kao izraz autorove stvaralačke domišljatosti.

Dijalektizmi

U uvodnome dijelu poglavlja *Legendarna Moslavina* autor ističe etnografske i jezične posebnosti ovoga kraja, naglašavajući da u naseljima na području donje Moslavine:

[...] još i danas, gdje valovi civilizatorske nivelacije sve neumitnije proždiru etnografske osebnosti najosamljenijih narodnih zakutaka naših, ovdje, u ovim lonjsko-poljskim (moslavačkim) „tundrama i tajgama“, i danas tu

⁷ Flaker (1998: 356) navodi kako dijalog može biti „dinamičan, tj. razvijati ili naknadno rekonstruirati fabulu, ili pak služiti karakterizaciji sudionika“.

i tamo odolijevaju vremenu bizarna ostrvca našega iskonskog folkloru: i u jeziku (dijalektu), i u nošnji, i u običajima (Badalić 1979: 11).

U svojoj je podjeli kajkavskoga narječja na petnaest dijalekata Lončarić (1996) moslavačke govore podijelio na „sjevernomoslavački“ i „donjo-lonjski (južnomoslavački)“ dijalekt. Cijelo je područje Moslavine, navodi u svom tekstu posvećenom govorima kriškoga područja Lončarić (1984: 127),

[...] prije dolaska Turaka i velikih migracija, koji su ovdje kao i u zapadnoj Slavoniji općenito, bitno izmijenili stanovništvo, a time i jezičnu sliku, bilo samo kajkavsko područje, tj. štokavština je ovamo došla kasnije, upravo za vrijeme navedenih povijesnih događaja.

Iz teksta će se *Moslavačkih razglednica* izdvojiti primjeri potvrđenih kajkavizama, a njihova se značenja u ovome radu donose prema rječniku *Moj kajkavsko-kekavski rječnik* (Brkan 2012: 223–301) koji sadrži *Kajkavska čitanka* Božice Brkan. Dijalektizmi potvrđeni u leksiku *Moslavačkih razglednica* mogu se promatrati kao primjeri leksema u stilskoj upotrebi. Njihov autor ističe potrebu za detaljnim istraživanjima moslavačke kajkavštine koju naziva i „baznom dijalekatskom osnovicom hrvatskoga jezika renesansnog razdoblja“ (Brkan 2012: 227). Putopiščevo zalaganje za istraživanja moslavačkih kajkavskih govora i njihovo očuvanje svoj odraz nalazi i u upotrebi dijalektizama koja je u tekstu potvrđena u dijelovima upravnoga govora. Kao potvrda se tomu ovdje izdvaja primjer navođenja komentara kojim bi starije autohtone stanovnice moslavačkoga sela Deanovec podrugljivo popratile odjeću djevojke Barice iz njegova siromašnijega naseljeničkog dijela u kojem su stanovali *dotepenci* (‘došljaci, doseljenici’): „Gle, gle, kak Baričini privezalki na jopleću zagorski govore... E, ne da se, ne da skriti šilo v vreće.“ (Badalić 1979: 115). Leksemi *jopleće* (‘ženska narodna nošnja’) i *privezalki* (‘nešto što služi za vezanje, što se privezuje’) odnose se na dio narodne nošnje kao vanjskog identifikatora pripadnosti određenomu geografskom području, svojevrsnog identitetskog obilježja. U dijelovima teksta *Moslavačkih razglednica* u kojima se u dokumentarističkoj putopiščevoj težnji vjerno bilježe riječi njegovih sugovornika u cijelosti (ne samo na leksičkoj razini) potvrđuju se značajke pojedinih moslavačkih govora, primjerice u tekstu potpoglavlja „*Bludeći jognji*“ nad *moslavačkim selima*:

Čera je, ste i sami čuli, celi dan nad Žuticom grmelno i pucalo. [...] To vam se, tak vele, oprlašćalo od nas vruće leto – uz mužiku: Žutičke stoletne (h)raste cepal je svojimi strelami sv. Ilija. A njegova je stara pogađačka ruka – em znate oslabela, pa su njegove strele pogađale i *šumske grle* [...] I to vam je, eto, planulo, a veter je to digle visoko u zrak i, eto, Žutica nam je poslala svoj svetli pozdrav... (Badalić 1979: 40).

Neke su od tih značajki općekajkavske, odnosno potvrđene su u većini kajkavskih govora, poput, primjerice, protetskoga j ispred početnoga samoglasnika o (*jognji*); dočelnoga l u glagolskom pridjevu radnom jednine muškoga roda (*cepal, digel*); ekavskoga refleksa jata (*strele, svetli*). Osim u upravnom govoru, kajkavizmi su potvrđeni i u (slobodnom) nepravnom govoru. U poglavlju *Moslavac na putu za svojom zvijezdom* naš putopisac-pripovjedač prisjeća se svojega dolaska na školovanje u Zagreb i trenutka kada je u džepu svojega *zobunca* ('prsluk') pronašao:

[...] stari austrougarski zlatnik od deset forinti. Prvi put sam ga u životu vidio. I u njemu svoju majku i njen, majčin „osebušek“ (Badalić 1979: 238).

Značenje je leksema *osebušek* 'oprema udavače, miraz, čak. dota; culo; prćija, ženinstvo, vlastita imovina člana zadruge, pren. popudbina'. Kao primjer se u leksiku *Moslavačkih razglednica* potvrđenog etnografskog dijalektizma mogu navesti *kipetnjaki* 'vrsta opanaka sličnih niskoj cipeli', proizvod iz po obrtnicima poznatoga Ivanića:

[...] *krema* njegovih žitelja [...] sastojala se od vrijednih, primarnih obrtničkih obitelji: odlični obućari i osobito opančari (paradni opančići *kipetnjaki* za gizdave Moslavčanke!)... (Badalić 1979: 22).

Imena

Jednim je od obilježja leksika *Moslavačkih razglednica* i za kajkavsko narječje tipična upotreba deminutiva i hipokoristika kojoj se potvrdu nalazi i u imenima koja su „znakovi *sui generis* leksičkoga sustava te imaju poseban status u odnosu na ostali, neimenski leksik“ (Frančić 2015: 75). U poglavlju se *Moslavci u novome svijetu* donosi priča o *Barici Deanovečkoj*, ljepotici uz čije je ime dodan pridjevak prema toponimu, vjerojatno upravo s distinktivnom funkcijom uvjetovanom velikom zastupljenošću samoga osobnog imena deminutivna oblika svojstvena kajkavskome narječju. U potrazi za boljim životom *Barica*, koju su u Deanovcu smatrali „dotepenkom“ jer se njezina obitelj doselila iz Zagorja, udajom odlazi u Križ,

„gizdavi obronak Moslavačke gore“ (Badalić 1979: 115), no ubrzo napušta svog graničara Iveka i s trgovcem Adolfom Polićem odlazi u Ameriku gdje postaje – *Betty*. Naš putopisac, našavši se u Milwaukeeju, na adresi Main Street 3522⁸, dolazi u veliku trgovačku kuću: „Čitavo prizemlje – ogromne trgovine specijalnih mliječnih proizvoda nosilo je amerikanizirano Baričino ime – *Betty*“ (Badalić 1979: 125). Tako je *Barica* postala *Betty*, no tu priči o imenu kao znaku nije kraj. Amerikanizirana inačica njezina osobnog imena ponovno se prilagođava govoru rodnoga kraja te ona tako postaje – *Betikom*.

U legendi o nastanku sela *Vezišća* spominju se imena trojice braće ribara: *Jandro*, *Bartol* i *Mato*, „vezišćanski Čeh, Leh i Meh“ (Badalić 1979: 13). Prezime im je bilo *Svetec*, a od njih:

[...] postadoše kasnije velike zadružne porodice na *Vezišću* imenom *Jandrinih*, *Bartolovih* i *Matinih* koje su donedavno činile srčiku starosjedilačkog *Vezišća*. Prezime *Svetec* u današnjoj je selskoj upotrebi sasvim zane mareno, očito s razlogom, što ono ne može da pruži, kraj nekdašnje razgranjenosti *Svetaca* na *Vezišću*, tako dobru distinkciju kao današnji nadimci: *Jandrini*, *Matini* i *Bartolovi* (Badalić 1979: 13).

Navedeni primjer pruža potvrdu tomu da imena čine najstariji dio hrvatske antroponimije, nakon njih su se, upravo radi distinkcije među većim brojem nositelja istoga imena, razvili nadimci. Najmlađi sloj hrvatske antroponimije čine prezimena, a izvor za neka od njih čine upravo imena i nadimci.⁹

Osim antroponima, u tekstu su *Moslavačkih razglednica* potvrđeni i toponimi. U *Uvodnoj se riječi* navode imena rijeka kojima je „obilato pomenjena mnogoriječna Moslavina“: *Crnec*, *Lonja*, *Česma*, *Ilova* i *Sava*. Uz navedene je hidronime, koji se navode u funkciji oslikavanja jednoga od temeljnih obilježja moslavačkoga kraja kao zavičajnoga itinerarija, u uvodnome dijelu *Moslavačkih razglednica* potvrđen i oronim koji će se u njihovu tekstu često spominjati, a to je *Moslavačka gora*, danas područje regionalnoga parka smještenoga usred nizine i omeđenoga rijekama, bogato biljnim i životinjskim svijetom te u svojim nižim predjelima voćnjacima i vinogradima. Upravo je po *Moslavačkoj gori* moslavačko područje i poznato i prepoznatljivo, ona je jednom od njegovih središnjih toponimijskih odrednica te je potpuna i ilustrativna moslavačka razglednica bez njezina motiva

⁸ O Badalićevim američkim putopisima objavljenima u knjizi *Prašina s puta* v. u Macan (2023).

⁹ O hrvatskom imenoslovlju v. u Šimunić (2009).

nezamisliva. U tekstu je *Moslavačkih razglednica* potvrđeno i ime jedne od najvećih srednjovjekovnih hrvatskih utvrda, a to je *Garić*, plemićki grad u sjevernom dijelu Moslavačke gore. Legenda o nastanku sela *Vezišća* otkriva i postanak tog toponima, njegovu, u duhu nasljedovanja starih pisaca hrvatskih u taj jednostavni oblik pretočenu, etimologiju. Ranije spomenuta braća Svetec bila su, naime, ribari te su plela, vezala mreže: „I tako je to malo ribarsko naselje postalo pravo pletelište ili „vezišće“ ribarskih mreža“ (Badalić 1979: 13). Ističe se i autorovo posebno zanimanje za kajkavske nazive naselja u zapadnom dijelu Moslavine koji su „i prosječnog promatrača upućivali na kajkavsko starosjedilaštvo“ (Badalić 1979: 14). Toponimi su to koji sadrže i stranu obale na kojoj se nalaze – *Trebarjevo Lijevo* i *Trebarjevo Desno*, *Martinska Ves Lijeva* i *Desna*, a autor naglašava „da se u tim starokajkavskim nazivima (bregi = obale, ves = vas, selo) do danas sačuvao autohtoni demografski identitet toga kraja – u njegovoj izvornoj kajkavskoj formaciji“ (Badalić 1979: 12). Navodi i da je u dualskom nazivu naselja *Bregi* (*Bregov*) „sačuvan staroslavenski (i ruski) semantički sadržaj [...] sa značenjem *obala* (ruski *bereg*)“ (Badalić 1979: 12) te da je u toponimu *Martinska Ves* „sačuvana kajkavska verzija staroslavenskoga vas“. (Badalić 1979: 12). Naglašava da je „narodni govorni konzervativizam“ sačuvan u toponimima zapadne Moslavine i u govoru i u pismu, dok je u istočnoj Moslavini „staro nazivlje službenom toponomastikom napušteno, ali se sačuvalo do danas u narodnom govoru [...]: Kutejna,¹⁰ Ludejna, Josekovo, Jokoli, Jobedišće, Jokešinci...“ (Badalić 1979: 12). Odraz nepoznavanja etimologije i kasnije štokavskoga purizma za svoju je posljedicu imao iskrivljavanje izvornoga naziva brojnih mjesta na području kajkavske Moslavine, a potvrdu tomu pruža i primjer imena Badalićeva rodnoga mjesta koje je od *Dijanovci* postalo *Deanovac*. U etimološkim se tumačenjima u tekstu *Moslavačkih razglednica* ogleđa filološka erudicija i obrazovanje njihova putopisca-pripovjedača, subjekta ovoga putopisnog zapisa.

U *Moslavačkim su razglednicama* potvrđeni i krematonimi, a ovdje se izdvaja naziv mlina („zadružni melin“) *Donji Sip* na rijeci Česmi u *Vezišću*, rodno mjesto svjetski poznate operne pjevačice Milke Trnine.

¹⁰ Usp. s bilješkom 5.

Posuđenice

Leksik *Moslavačkih razglednica* sadrži i posuđene elemente¹¹ te su, kao što je i pretpostavljeno, među njima zastupljeni i germanizmi i hungarizmi. Utjecaj njemačkoga jezika vidljiv je u posuđenicama sa supstandardnim statusom poput *Jelačić-plac* ('trg', usp. Klaić 1987: 1051), *šrajtoflin* ('novčanik', usp. Klaić 1987: 1306), *šmirnica* ('mjesto na kojem *šmira*, maže (premazuje) kolomazom', usp. Brkan 2012: 284; Klaić 1987: 1299). Za leksem *zobunec* Brkan (2012: 299) bilježi značenje 'prsluk' prema mađ. *zubbony* 'kratak kaput', tur. *zybyn*, ar. *gubbā* 'ženski prsluk bez rukava, bilo koji debeli prsluk, prsluk od ovčjega ili drugoga krzna odnosno kože'.¹² Pod utjecajem je mađarskoga jezika nastao i pridjev *đeđeran* upotrijebljen uz imenicu *stoka* u značenju 'zdrav, krepak' (usp. Klaić 1987: 229). Izdvojit ćemo još leksem *kinčpajdaštvo*, složenicu nastalu prema mađarskome *kincs* 'blago, nakit, ures, ljepota, krasota' te *pajdaš* 'prijatelj' koji Težak (2002: 87) smatra „posljedicom dvostrukoga utjecaja turskoga *padaş* i mađarskoga *pajtas*“. Zabilježiti ćemo i rusizam sa statusom egzonima *hutor* (potvrđen uz posvojni pridjev *kozački*) 'poljoprivredno dobro s domaćinstvom, stokom i zgradama' (usp. Klaić 1987: 562). Putopišćeva se erudicija i klasična izobrazba¹³ ogleda i u upotrebi latinizama, primjerice u terminu *libera villa* za Čazmu ili pak u komentaru koji se u cijelosti donosi na latinskome: „Ukratko: habent sua fata etiam toponimi...“ (Badalić 1979: 47). U na slovopisnoj razini neprilagođenu obliku potvrđeni su galicizmi *plateau*,¹⁴ *silhueta*,¹⁵ a u prilagođenu, primjerice, *branša*.¹⁶ Potvrđen je i galicizam *kavalkada* (*cavalcade*) značenja 'svečana konjanička povorka' (usp. Anić 2000: 399).

¹¹ Posuđenicom se smatra riječ stranoga podrijetla neovisno o svojemu stupnju prilagodbe hrvatskome kao jeziku primaocu i svom standardnojezičnom ili supstandardnom statusu.

¹² Klaić (1987: 1448) bilježi natuknicu *zobun* (tur. *zybyn*) sa značenjem 'vrsta prsluka'.

¹³ Erudicija se putopišćeva ogleda i u terminima koje koristi u opisu kulturno-povijesnih dokumenata iz manastira arhandela Gabrijela u Marči, primjerice *simetrijska sredina*, *simbolizacija*, *glavna figura*...

¹⁴ Anić (2000: 767) bilježi natuknicu *plato* sa značenjima '1. velika ravna površina s koje se pruža pogled, zaravan, 2. podij'.

¹⁵ U *Rječniku hrvatskoga jezika* (Anić 2000: 1050) donosi se riječ *silueta*, uz značenja 'jednobojno plošno prikazan, ob. izrezan, lik čovjeka ili predmeta, 2. obris, kontura'.

¹⁶ Anić (2000: 81) uz natuknicu *branša* bilježi značenje 'grana nekoga posla (najčešće u trgovačkim djelatnostima); struka'.

Zastarjelice

U leksiku su *Moslavačkih razglednica* potvrđeni i primjeri vremenski raslojenih leksema. Od zastarjelica potvrđenih u tekstu Moslavačkih razglednica ovdje se kao sadržajni arhaizam izdvaja leksem *podne* u izrazu *prema podnevu* sa značenjem ‘jug’: „... i okitila svoje obronke nizom brežuljkastih sela kao što su Bosiljevo, Palančani, Sovari, Dapci, Šumećani prema podnevu, a Dragancima, Štefanjem i Nartom prema sjeveru...“ (Badalić 1979: 43). Primjer vremenski raslojenoga leksika je i dvočlani naziv *kotarsko sjedište*; kotar¹⁷ je bila administrativno-teritorijalna jedinica koja se službeno ukida 1974. godine.

Posebne skupine naziva

U *Moslavačkim su razglednicama* potvrđeni i primjeri leksema koji pripadaju trima posebnim skupinama naziva: ornitonimi, ihtionimi i fitonimi. Na sadržajnoj razini se njihova zastupljenost može dovesti u vezu s određenjem žanra kojemu pripada tekst u kojem su sadržani i obilježjem opisivanja prostora, kraja kojim putopisni subjekt putuje i prolazi, a koji uključuje i značajke biljnoga i životinjskoga svijeta. Ornitonim *naisti*, kako u *Vezišću* nazivaju crne ždralove, našeg putopisca navodi na filološko promišljanje:

Riječ „naisti“ (nom pl. od naist, masc.) navela me na razmišljanje. Nikad je nisam čuo ni čitao. No sjetio sam se sličnih ptičurina koje sam nekoć viđao u Donskoj stepi u Rusiji, neka vrsta crne rode, sasvim kao ovi naši vezišćanski „naisti“. Tamo su ih zvali „aisti“. I dugo sam u sebi glagoljao „aisti, naisti“, tražeći filološko objašnjenje ove zagonetke. Nisam ga našao, ali sam instinktivno osjetio krvnu povezanost ne samo ovih „naista“ i „aista“ nego i mučeničkih burlaka s dalekog Dona i mukotrpnih ribara s donje, u lonj-skopljskom blatu zaglibjele Česme... (Badalić 1979: 15)

Od potvrđenih se fitonima izdvajaju *zukva* (ovdje u značenju ‘vrsta močvarne trave’)¹⁸, *sitina* (‘vrsta močvarne biljke’) i *šaš* (bot. oštrica (*Larex acuta*)¹⁹).

U Uvodnoj je riječi potvrđen ihtionim *karas* (lat. *Carassius vulgaris*) za koji se u *Rječniku stranih riječi* donosi sljedeće značenje ‘riba iz porodice šarana; u Kini se goji kao ukrasna zlatna ribica’ (Klaić 1987: 664). Donosi

¹⁷ O etimologiji riječi *kotar* v. u Matasović i dr. (2016: 488).

¹⁸ Usp. Andrić (2000).

¹⁹ Usp. Anić (2000: 1147).

se u kontekstu *mnogoriječne Moslavine*²⁰ uz atribut lukavi te povezuje s ribolovom kao jednom od aktivnosti koje su dijelom autorova djetinjstva.

Novotvorenice

Kao posebnost se leksika *Moslavačkih razglednica* može izdvojiti i primjer autorske stilogene novotvorenice. S ciljem upoznavanja djelatnosti INA-Petrokemije putopisac je pozvan na radni izlet na nalazište nafte i plina Gojilo, u glinokop u Gornjoj Jelenskoj i u naftno-plinske Paklenice. Na najvišoj uzvišici Gojila više nije bilo starih lipa po kojima je ona i dobila ime Podlipje, stoga predlaže novi naziv – *Bezlipje*, svoju autorsku novotvorenicu obojenu ironijom.

Zaključak

Moslavačke su razglednice zapis s putovanja po zavičaju u čijem se leksiku i stilu ogleda hibridnost putopisa kao književno-znanstvene vrste. Bogatstvo epiteta u opisima moslavačkoga kraja i snažan te emocionalno obojen osjećaj pripadnosti i neposredno izražene ljubavi prema zavičaju određuje ovoga putopisa mogu usmjeriti i prema odi Moslavini. Uz tu se izraženu liričnost, s druge strane, a u maniri dobra putopisa, teži dokumentarnosti i objektivnosti koje su potkrijepljene autentičnim navodima zabilježenim na putu po Moslavini ili pak onima koji se preuzimaju i donose iz različitih izvora. Tekst je *Moslavačkih razglednica* građen na kontrastu između staroga i novoga, nekadašnjeg i sadašnjeg, dječastva i odrasle dobi, prirode i industrijalizacije. U njihovu se leksiku i stilu zrcali i erudicija njihova autora, elementi njegova životnog puta, sjećanja i neposredna iskustva, promišljanja o doživljenom i bliskom njegovu zanimanju, ali i radost u otkrivanju novog i drugačijeg. Badalićev bogat i simboličan leksik kraj o kojemu piše dočarava i upotrebom dijalektizama. Njima se oslikava i jezični pejzaž moslavačkih kajkavskih govora u primjerima upravnoga i neupravnoga govora te leksika u stilskoj upotrebi, stoga upravo dijalektizmi čine poseban leksičko-semantički sloj ovoga putopisnog zapisa. Uz dijalektizme, odlikom su njegova leksika i posuđenice, imena, zastarjelice, posebne skupine naziva te autorska novotvorenica. Provedenom se analizom želio pružiti doprinos istraživanjima jezika i stila Badalićevih putopisnih zapisa. *Moslavačke su razglednice osebušek*, ostvarenje koje kao putopis pokazuje i put kojem cilj postaje univerzalno primjenjivo načelo ostavljanja pozitivnoga traga i poticaja za upoznavanjem, učenjem i širenjem vidika te očuvanjem izvornoga zavičajnog govora i njegovih dijalekatskih značajki.

²⁰ Navodi se prema izvorniku (op. a.).

Literatura

- Andrić, S. (2000). Zukva. Filološka bilješka iz Slavonije. *Vijenac* 166. Zagreb: Matica hrvatska. <https://www.matica.hr/vijenac/166/zukva-17839/>. [11 VI 2023]
- Anić, V. (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Badalić, J. (1979). *Moslavačke razglednice*. Kutina: Komisija za kulturu Konferencije sindikata INA-Petrokemije Kutina.
- Badalić, J. (2021). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5148>. [21 V 2023]
- Brkan, B. (2012). *Kajkavska čitanka*. Zagreb: Acumen.
- Duda, D. (1998). *Priča i putovanje. Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Flaker, A. (1998). Umjetnička proza. In: Škreb, Z.; Stamać, A. (ur.) *Uvod u književnost*. Zagreb: Globus, 335–377.
- Frančić, A. (2015). Suvremena hrvatska onomastika – izazovi, potrebe i mogućnosti. *Croatica* 59, Zagreb, 75–85.
- Horvat, M.; Brlobaš, Ž.; Čilaš, A. (2002). Kutinski govor. In: Pasarić, D. (ur.) *Kutina, povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*. Kutina: Matica hrvatska Kutina, 383–397.
- Hrvatski biografski leksikon: Badalić, Josip. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1031>. [28 V 2023]
- Klaić, B. (1987). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Kuzmić, M. (2006). Istraživanje moslavačkih kajkavskih govora. *Kaj*, br. 39/3, 45–51.
- Kuzmić, M. (2011). Južnomoslavački kajkavski govori. *Moslavačko zrcalo*, br. 1–2, 9–51.
- Lončarić, M. (1984). Govori kriškoga područja. Križ i okolica. Po dragome kraju. *Kaj*, XVII, 4–5, Zagreb, 127–138.
- Lončarić, M. (1996). *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Macan, Ž. (2023). Naši ljudi s druge strane Atlantika. Američki putopisi Mate Ujevića, Josipa Badalića i Aleksandra Flakera. In: Jović, M.; Gudelj, K.; Lasić, J. (ur.) *Mislina i pogledima – s harnošću Mati Ujeviću (1901. – 1967.)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 355–368.
- Macan, Ž.; Zubčić, S. (2018). Paremije kao pučki kalendar (na primjeru mjesnoga govora Obedišća). *Riječki filološki dani: Zbornik radova s Jedanaestoga znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Rijeci od 24. do 26. studenoga 2016*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 219–228.
- Matasović, R.; Pronk, T.; Ivšić, D.; Brozović Rončević, D. (2016). *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*. 1. svezak, A–Nj. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Solar, M. (1990). *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šimunić, P. (2009). *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga.

Težak, S. (2002). Leksički neslavizmi u ozaljskome govoru. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 12, 85–94.

A Few Words on the Lexis and Style of *Moslavačke razglednice* (“Postcards from Moslavina”)

Summary

Moslavačke razglednice (“Postcards from Moslavina”) belong to the oeuvre of professor Josip Badalić – Slavist, literary historian, travel writer, and founder of the Department of Russian Literature Studies at the University of Zagreb. The author records cultural, historical, linguistic, and economic particularities of his homeland, noted while travelling. The hybrid nature of the travelogue as a linguistic form is reflected in the lexis and style: from the dialect lexicon, the toponymy, original expressions and specific terms, through the reflections on foreign linguistic influences. Dynamic storytelling is interspersed with lyrical passages and informative sidenotes, reflected both in the multi-layered nature of the lexis and particularity of the style – on the one side rich in meticulously objective details of images, photographs (or illustrations) as one of the typical constitutive elements of the face of a postcard, and on the other, a prototypically subjective narrative dedicated to the recipient – the reader of “Postcards from Moslavina”.

Josip Lasić zaposlen je na Odjelu za izobrazbu učitelja i odgojitelja na Sveučilištu u Zadru i docent je za kroatističko predmetno područje. Znanstveno je usmjeren na istraživanja hrvatskoga jezikoslovlja u područjima: hrvatski kao materinski i hrvatski kao ini jezik, metodologija i metodika poučavanja materinskoga jezika, položaj hrvatskoga kao nasljednoga jezika u prekomorskim iseljeničkim zajednicama, (socio)onomastika i jezični krajolik, sinkronijski i dijakronijski odnosi dijalek(a)ta i standardnoga jezika, hrvatska jezična i kulturna povijest šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća, jezično-kulturna obilježja medija filma i televizije, etnolingvistički i sociolingvistički aspekti u govorima i kulturi nemorskoga dijela srednje Dalmacije. Član je Vijeća za učenje i poučavanje hrvatskoga kao drugoga, stranog i nasljednog jezika, Matice hrvatske, Hrvatskoga filološkoga društva i Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku.

e-mail: jlasic22@unizd.hr

Željka Macan zaposlena je na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završila je studij germanistike i kroatistike te poslijediplomski doktorski studij Lingvistike. Na Sveučilištu Karla-Franza u Grazu bila je razmjenskom lektoricom hrvatskoga jezika.

Područja su njezina znanstvenog interesa hrvatski kao ini jezik, leksikologija, frazeologija, audiovizualno i književno prevođenje. Od travnja 2014. do listopada 2022. bila je voditeljicom Riječke kroatističke škole, centra za učenje hrvatskoga kao drugoga, stranog i nasljednog jezika. Bila je članicom skupine za pokretanje Sveučilišnoga diplomskog prevoditeljskog studija i voditeljicom Katedre za translatologiju, suradnicom u Sveučilišnoj školi hrvatskoga jezika i kulture u Zagrebu, voditeljicom tečaja hrvatskoga kao stranoga jezika u Ljetnoj školi Bovec, voditeljicom međunarodnoga Erasmusova projekta filmskoga prevođenja Pronađeno u prijevodu, članicom Odbora za lektorate. Članicom je Vijeća za učenje i poučavanje hrvatskoga kao drugoga, stranog i nasljednog jezika i Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku.

e-mail: zmacan@ffri.uniri.hr

II

Sorabiana

Tadeusz Lewaszkiewicz¹
(Poznań)

Górnołużyckie wyrazy złożone z członem *wulko-* w „Nowej dobie” z lat 1977–1980 (na tle historii złożzeń z *wulko-*)

Słowa kluczowe: język górnołużycki, słowotwórstwo lużyckie, złożenia z członem *wulko-*, leksykografia lużycka
Keywords: Upper Sorbian language, Upper Sorbian, word formation, compounds with the *wulko-* element, Lusatian lexicography

Uwagi wstępne

Artykuł dotyczy języka górnołużyckiego, ale swoje rozważania rozpocznę od uwag o wyrazach złożonych w polszczyźnie i w języku niemieckim. Poruszona tematyka jest związana również z językiem górnołużyckim.

Wśród polonistów przeważa przekonanie, że w języku niemieckim jest znacznie więcej wyrazów złożonych² niż w polszczyźnie. Wprawdzie nikt jeszcze nie dokonał odpowiednich badań porównawczych i ilościowych na podstawie słowników tych języków i zwłaszcza piśmiennictwa niemieckiego oraz polskiego przynajmniej z kilku stuleci, ale mimo to wydaje się, że jest to pogląd nieprzekonujący lub wręcz niesłuszny.

Irena Klemensiewiczówna [Bajerowa] zamieściła w indeksie do swojej znanej książki (Klemensiewiczówna 1951) około 1600 złożzeń, jednak jej kartoteka liczyła 14 716 złożonych jednostek leksykalnych. Były to wyrazy wyekscerpowane głównie ze *Słownika języka polskiego* (tzw. *Słownika warszawskiego*, t. 1–8, Warszawa 1900–1927) oraz częściowo przejęte z żywego języka. Autorka odrzuciła jednak wyrazy staropolskie i gwarowe. Gdyby uwzględniła tego typu materiał, to jej kartoteka byłaby znacznie bogatsza.

¹ ORCID: 0000-0003-0676-9841

² Wyraz złożony/złożenie to jednostka leksykalna, która ma w obu członach wyrazy samodzielne.

Oto odpowiedni cytat z przywołanej książki:

Zgromadzony tak materiał przedstawia się bardzo obficie, gdyż liczy 14.716 pozycji, w tym 6381 (43%) rzeczowników, 7342 (50%) przymiotniki, 631 (4,21%) przysłówków, 154 (1,4%) czasowniki, 133 (0,9%) liczebniki i 75 (0,5%) zaimków. A jednak trzeba zdać sobie sprawę z tego, że wcale nie jest to cały zasób wyrazów złożonych naszego języka. Całego nie da się wyczerpać, gdyż istnieją typy tych wyrazów, które można na nowo tworzyć i tworzyć – teoretycznie biorąc – w nieskończoność. Tak np. – ileż to jeszcze można tworzyć wyrazów z *pół-* oprócz tego tysiąca (z górą), który wymienia Słownik Warszawski; (każdy chyba rzeczownik może być w jakimś sensie użyty z owym *pół-*) (Klemensiewiczówna 1951: 7).

Badaczka przywołuje również słuszny pogląd Witolda Doroszewskiego: „Ustalić liczbę przymiotników złożonych w języku polskim jest oczywiście rzeczą trudną, a nawet niemożliwą, przede wszystkim dlatego, że są to formacje fakultatywne, które można tworzyć doraźnie i w zakresie nieograniczonym” (Doroszewski 1935/1936: 60). I. Klemensiewiczówna dodaje własny komentarz: „Istotnie! Zauważmy choćby tylko wielość możliwych kombinacji nazywających różne dwubarwności, jak np. zielono-żółty, niebiesko-czerwony, biało-czarny (oba IK). Słownik wymienia znikomą stosunkowo ilość takich przymiotników” (Klemensiewiczówna 1951: 8). Duże bogactwo leksykalne złożzeń (tylko imiennych i wyłącznie we współczesnym języku polskim) ukazuje także książka Zofii Kurzowej (1976).

Jeśli chodzi o bogactwo ilościowe złożzeń wyrazowych w języku niemieckim i polskim (w aspekcie synchronicznym i diachronicznym), prawdopodobnie nie stwierdzi się wyraźnej różnicy. Natomiast jest pewne, że język niemiecki (przez stulecia kontaktujący się z polszczyzną, przez ponad sto lat jako urzędowy w zaborze pruskim i austriackim) wywarł duży wpływ na strukturę polskich wyrazów złożonych w postaci tzw. kalk (np. *czasopismo* – *Zeitschrift*, *duszpasterz* – *Seelsorger*, *krwiobieg* – *Blutumlauf*, *językoznawstwo* – *Sprachkunde*, *parowóz* – *Dampfwagen*). O oddziaływaniu wzorców niemieckich na powstanie polskich złożzeń wzmiankowali m.in.: Jan Łoś (1901), Adam Kleczkowski (1921), Irena Klemensiewiczówna (1951), Renata Grzegorzczkowska (1963), Jiří Damborský (1967), Jerzy Obara (1989), Zenon Klemensiewicz (1999 – wyd. VII), Bogusław Nowowiejski (2010), Tadeusz Lewaszkiewicz (2015, 2021). Język polski wzorował się w tym zakresie także na innych językach obcych – głównie na łacinie, greckim i francuskim.

Bardzo dużo wyrazów złożonych poświadczają również języki łużyckie – górnołużycki oraz dolnołużycki. Tutaj wpływ języka niemieckiego jest oczywisty, ponieważ Łużyczanie od tysiąca lat intensywnie kontaktują się z językiem niemieckim. Przynajmniej od połowy poprzedniego stulecia wszyscy są dwujęzyczni, a od kilku dziesięcioleci znaczna większość zna lepiej niemiecki niż górnołużycki lub dolnołużycki. O mechanizmie kalkowania niemieckich złożeń w górnołużyckim dobrze informuje monografia Helmuta Jentscha (1999).

Początkowo górnołużyckie złożenia z członem *wulko-* pojawiały się jako wynik kalkowania niemieckich jednostek leksykalnych z członem *Groß-*, *groß-*. Po pewnym czasie model ten zadomowił się w górnołużyczyźnie i częściowo funkcjonował również bez oddziaływania języka niemieckiego. Warto w tym miejscu nadmienić, że *Hornjoserbsko-němski słownik* (Völkel 1970 – 1. wyd.) rejestruje 87 złożeń z *wulko-*, gdy *Der Große Duden (...)*, 17. *neubearbeitete Auflage* (Leipzig 1976) prawie 70 wyrazów na *Groß-*, *groß-*. Nowy słownik ortograficzny PWN wraz z *zasadami pisowni i interpunkcji* (Polański red. 1996) dokumentuje 60 haseł z członem *wielko-*. Z danych tych wynika, że wzmiankowany model strukturalno-semantyczny złożeń nie wyróżnia języka niemieckiego. Główna różnica polega na tym, że w niemieckim zdarzają się czasowniki na *groß-* (np. *großmachen*, *großtun*, *großziehen*), zaś słowniki polskie i górnołużyckie nie dokumentują tego typu haseł czasownikowych.

Podstawa materiałowa artykułu

Z dziesięciu miesięcy (1 III 1977 – koniec grudnia 1977 r.) „Nowej doby” wyekscerpowałem wszystkie zauważone górnołużyckie wyrazy złożone z pierwszym członem *wulko-*; wykorzystałem również po kilkanaście numerów „Nowej doby” z lat 1978–1980. Jednak znaczna większość przykładów pochodzi z 1977 r. Zebrany materiał to 728 przykładów użycia jednostek leksykalnych (604 rzeczowniki, 123 przymiotniki i 1 przysłówki), które tworzą 124 hasła: 100 haseł rzeczownikowych (80% wszystkich haseł), 23 hasła przymiotnikowe (19%) i 1 hasło przysłówkowe (1%). Nie jest to materiał bardzo obfity, jednak może być podstawą do sformułowania wartościowych obserwacji.

Cel artykułu

Materiał wypisany z „Nowej doby” zaprezentuję w grupach znaczeniowych, scharakteryzuję pod względem frekwencyjnym oraz rozpatrzę na tle obecności tego typu złożeń w leksykografii języka górnołużyckiego. Powołałam się na najważniejsze słowniki górnołużyckie: Pful (1866), Kral

(1927–1931), Jakubaš (1954), Völkel (1970 ~ 1. wyd., 4. wyd. 1981, 5. wyd. 2005, 6. wyd. 2014).

Grupy znaczeniowe złożzeń z *wulko-* wyekscerpowanych z „Nowej doby” (1977–1980)

Zwykle znaczenie strukturalne złożzeń górnołużyckich pokrywa się ze znaczeniem realnym, np. *wulkokombinat* ‘duży kombinat’, *wulkomilinarja* ‘duża elektrownia’, ale czasem znaczenie realne trudno przewidzieć na podstawie składu leksykalnego złożenia, np. *wulkowikowar* (*wikowar* ‘handlowiec’) ‘hurtownik’, *wulkopřerada* (*řerada* ‘zdrada’) ‘zdrada stanu’. W niektórych wypadkach podałem w nawiasie tylko znaczenie drugiego członu, ponieważ nie byłem pewny znaczenia wyrazów nieobecnych w słownikach.

Rzeczowniki (100)

a) Nazwy rzeczy/przedmiotów (43): *wulkoagregat* (3); *wulkočěleso* (1) ‘duże urządzenie’; *wulkodom* (1); *wulkofajma* (18) ‘duża sterta czegoś, np. słomy, gnoju’; *wulkofoto* (1); *wulkograt* (2) ‘duże narzędzie (przyrząd, sprzęt)’; *wulkohat* (2) ‘duży staw’; *wulkohródž* (7) ‘duża obora, stajnia’; *wulkochlěw* (3); *wulkoizolator* (1); *wulkokombinat* (1); *wulkokompleks* (1); *wulkokontainer* (1); *wulkokormjernja* (1) ‘duża tuczarnia’; *wulkokuchnja* (2); *wulkolětadlo* (1) ‘duży samolot’; *wulkomašina* (1); *wulkoměsto* (25); *wulkomilinarnja* (1) ‘duża elektrownia’; *wulkomontaža* (1); *wulkonastroj* (5) ‘duże narzędzie (maszyna)’; *wulkoobjekt* (4); *wulkopjekarnja* (1); *wulkoplanetarij* (1); *wulkoplata* (2) ‘duża płyta’; *wulkoprodrustwo* (2) ‘duża spółdzielnia produkcyjna’; *wulkopřiprawa* (1) ‘duży przyrząd (urządzenie)’; *wulkorěka* (2); *wulkorumnosć* (1) ‘duże pomieszczenia’; *wulkosilo* (1) ‘duży silos’; *wulkosklad* (1) ‘duży magazyn’; *wulkostrój* (1) ‘duża maszyna’; *wulkostudnja* (1); *wulkosud* (1) ‘duża cysterna’; *wulkosudobjo* (1) ‘duże naczynie’; *wulkotraktor* (7); *wulkotransporter* (1); *wulkotwar* (1) ‘duża budowa’; *wulkotwarnišćo* (1) ‘duży plac budowy’; *wulkowagon* (1); *wulkowobchod* (1) ‘duży sklep’; *wulkowoheń* (6); *wulkozawod* (39) ‘wielki zakład przemysłowy’.

b) Nazwy ludzi (15): *wulkoagrarnik* (1) (*agrarnik* ‘obszarnik’); *wulkoakcionar* (1); *wulkobur* (1) (*bur* ‘chłop, rolnik’ – *wulkobur* ‘rolnik posiadający dużo ziemi; w czasach wczesnej kolektywizacji ‘kułak’); *wulkokapitalist* (1); *wulkokubler* (6) ‘obszarnik, kułak’; *wulkoleżownosćer* (2) ‘obszarnik’; *wulkomišter* (2) ‘wielki mistrz’; *wulkomišterka* (1) ‘wielkomistrzyni’; *wulkopokładnik* (6) (*pokładnik* ‘kasjer’ – ‘główny kasjer’); *wulkopóslanc* (122) ‘ambasador’; *wulkopřeradnik* (1) ‘zdrajca stanu’; *wulkopřetrjebowar* (1) (*řetrjebowar* ‘spożywca, konsument’); *wulkowikowar* (2) ‘hurtownik’;

wulkowjerch (4) ‘wielki książę’; *wulkowoteběrar* (2) (*woteběrar* ‘odbiorca, klient’) ‘klient hurtowy’.

c) Nazwy abstrakcyjne (tj. nazwy zjawisk, czynności, uogólnienia, nazwy klas społecznych, instytucji, jednostek podziału terytorialnego itd.) (42): *wulkoakcija* (9); *wulkoburžuazija* (4); *wulkodžěl* (2) ‘większość’; *wulkofigura* (1); *wulkogmejna* (5) ‘duża gmina’; *wulkoħórtwa* (2) ‘wielkie polowanie/polowanie zbiorowe’; *wulkoindustrija* (2) ‘wielki przemysł’; *wulkokapital* (5); *wulkoknihikupstwo* (2) (*knihikupstwo* ‘księgarstwo’); *wulkokonzert* (1); *wulkomanifestacija* (8); *wulkometropola* (1); *wulkomóc* (3); *wulkomysłność* (2) ‘wspaniałomyślność’; *wulkonadawk* (1) (*nadawk* ‘zadanie’); *wulkopčołkarstwo* (1) (*pčołkarstwo* ‘pszczelarstwo’); *wulkopodawk* (1) (*podawk* ‘zdarzenie, wydarzenie, zajście’); *wulkopóslanstwo* (32) ‘ambasada’; *wulkoprodukcija* (4); *wulkoprogram* (12); *wulkoprojekt* (3); *wulkopředewzaće* (2) (*předewzaće* ‘przedsięwzięcie’); *wulkopřerada* (2) ‘zdrada stanu’; *wulkopytanje* (1) ‘poszukiwanie na szeroką skalę’; *wulkoracija* (2); *wulkoreparatura* (5) ‘duża czynność naprawcza’; *wulkosezona* (5); *wulkoskutk* (2) (*skutk* ‘działanie’); *wulkoslalom* (1) ‘ślalom gigant’; *wulkosubotnik* (1) ‘sobotni czyn partyjny’; *wulkoswjedzeń* (1) ‘wielkie święto’; *wulkoswójba* (1) ‘duża rodzina’; *wulkotechnika* (1); *wulkowiki* (98) ‘targi’; *wulkowikowanje* (12) ‘handel hurtowy’; *wulkowjerchowstwo* (1) ‘wielkie księstwo’; *wulkowójwodstwo* (3) ‘wielkie księstwo’; *wulkowuměna* (1) (*wuměna* ‘wymiana’); *wulkozarjadowanje* (16) (*zarjadowanje* ‘zarządzenie, organizacja, impreza’); *wulkozasadženje* (3) (*zasadženje* ‘wprowadzenie’); *wulkozjednoćenstwo* (1) (*zjednoćenstwo* ‘towarzystwo, bractwo, zespolenie’); *wulkozwěrzata* (1).

Przymiotniki (23): *wulkobyrgarski* (3) ‘wielkoburżuazyjny’; *wulkodieselowy* (1); *wulkoformatowski* (1); *wulkoformatowy* (1) *wulkohubacy* (1) ‘samochwalczy, fanfaroni’; *wulkokécenjaty* (1) (*kécenjaty* ‘kwiecisty’); *wulkokružny* (2) (*kružny* ‘kołowy, kulisty’); *wulkoměščanski* (2); *wulkomocowy* (1); *wulkomócnarski* (2); *wulkomysłny* (36) ‘wspaniałomyślny’; *wulkopismikowy* (1) (*pismikowy* ‘literowy’); *wulkopłoninowy* (2) (*płonina* ‘równina, płaszczyna’); *wulkopłatowy* (1) ‘wielkopłytowy’; *wulkopóslanstwowy* (1) ‘ambasadorowy’; *wulkoratarski* (1) ‘obszarniczy’; *wulkorozměrowy* (1); *wulkorumowy* (2) ‘bardzo przestrzenny, rozległy’; *wulkosledženski* (1) (*sledženski* ‘badawczy’); *wulkošpodłaty* (1) ‘z dużym daszkiem (u czapki)’; *wulkowikowanski* (7) ‘hurtowy’; *wulkowikowy* (22) ‘hurtowy’; *wulkowukonity* (1) ‘nadzwyczaj sprawny, wydajny, produktywny’.

Przysłówek (1): *wulkomysłnje* (5) ‘wspaniałomyślnie’.

Listy frekwencyjne złożzeń rzeczownikowych i przymiotnikowych**Lista frekwencyjna złożzeń rzeczownikowych**

1. Frekwencja 122 (1 hasło): *wulkopóslanc*
2. Frekwencja 98 (1 hasło): *wulkowiki*
3. Frekwencja 39 (1 hasło): *wulkozawod*
4. Frekwencja 32 (1 hasło): *wulkopóslanstwo*
5. Frekwencja 25 (1 hasło): *wulkoměsto*
6. Frekwencja 18 (1 hasło): *wulkofajma*
7. Frekwencja 16 (1 hasło): *wulkozarjadowanje*
8. Frekwencja 12 (2 hasła): *wulkoprogram, wulkowikowanje*
9. Frekwencja 9 (1 hasło): *wulkoakcija*
10. Frekwencja 8 (1 hasło): *wulkomanifestacija*
11. Frekwencja 7 (2 hasła): *wulkohródź, wulkotraktor*
12. Frekwencja 6 (3 hasła): *wulkokubler, wulkopokladnik, wulkowoheń*
13. Frekwencja 5 (5 hasel): *wulkogmejna, wulkokapital, wulkonastroj, wulkoreparatura, wulkosezona*
14. Frekwencja 4 (4 hasła): *wulkoburžuazija, wulkoobjekt, wulkoprodukcija, wulkowjerch*
15. Frekwencja 3 (6 hasel): *wulkoagregat, wulkochlěw, wulkamóc, wulkoprojekt, wulkowójwodstwo, wulkozasadženje*
16. Frekwencja 2 (20 hasel): *wulkodźěl, wulkograt, wulkokohat, wulkohońtwa, wulkoindustrija, wulkoknihikupstwo, wulkokuchnja, wulkoleżownosćer, wulkomišter/wulkomištr, wulkomyslnosć, wulkoplata, wulkoprodrustwo, wulkopředewaće, wulkopřerada, wulkoracija, wulkorěka, wulkoskutk, wulkosudobjo, wulkowikowar, wulkowotebėrar*
17. Frekwencja 1 (49 hasel): *wulkoagrarnik, wulkoakcionar, wulkobur, wulkočěleso, wulkodom, wulkofigura, wulkofoto, wulkoizolator, wulkokapitalista, wulkokombinata, wulkokompleks, wulkokoncern, wulkokontainer, wulkokormjernja, wulkolětadło, wulkomašina, wulkometropola, wulkomilarnja, wulkomišterka, wulkomontaža, wulkonadawk, wulkopčołkarstwo, wulkopjekarnja, wulkoplanetarij, wulkopodawk, wulkopřeradnik, wulkopřetřebowar, wulkopřiprawa, wulkopytanje, wulkorumnosć, wulkosilo, wulkoskład, wulkoslalom, wulkostroj, wulkostudnja, wulkosubotnik, wulkosud, wulkoswjedźeń, wulkoswójba, wulkotechnika, wulkotransporter, wulkotwar, wulkotwarnišćo, wulkowagon, wulkowjerchowstwo, wulkowobchod, wulkowuměna, wulkozjednoćenstwo, wulkozwěrjata*

Powyższa lista 100 hasel rzeczownikowych (604 użycia) zawiera 17 pozycji frekwencyjnych. Dominują zdecydowanie 2 hasła (*wulkopóslanc*

122 r. i *wulkowiki* 98 r.), które stanowią 1,6% haseł, ale pokrywają 38,1% użyczeń złożonych rzeczownikowych. 5 najczęstszych haseł (4,3% haseł) pokrywa 52,3% użyczeń wyrazowych z członem *wulko-*. Złożenia użyte tylko 1 raz tworzą 49% haseł, ale pokrywają zaledwie 8,1% ich użyczeń; wyrazy użyte tylko 1 raz lub 2 razy w większości były okazjonalizmami leksykalnymi i nie weszły do słowników.

Lista frekwencyjna złożzeń przymiotnikowych

1. Frekwencja 36 (1 hasło): *wulkomyslny*
2. Frekwencja 22 (1 hasło): *wulkowikowy*
3. Frekwencja 7 (1 hasło): *wulkowikowanski*
4. Frekwencja 3 (1 hasło): *wulkobyrgarski*
5. Frekwencja 2 (5 haseł): *wulkokružny, wulkoměšćanski, wulkomócnarski, wulkorumowy, wulkoptoninowy*
6. Frekwencja 1 (14 haseł): *wulkodieselowy, wulkoformatowski, wulkoformatowy, wulkohubacy, wulkokćenjaty, wulkomocowy, wulkopismikowy, wulkoplatowy, wulkopóstanstwowo, wulkoratarski, wulkorozměrowy, wulkosledźenski, wulkošpodkaty, wulkowukonity*

23 hasła przymiotnikowe (123 użycia) tworzą 6 pozycji frekwencyjnych. Częste są 2 złożenia przymiotnikowe (*wulkomyslny* 36 r., *wulkowikowy* 22 r.) – 8,8% haseł przymiotnikowych pokrywa 48% ich użyczeń.

Złożenia z „Nowej doby” (1977–1980) w świetle leksykografii górnołużyckiej

Pful (1866) poświadcza 21 haseł z członem *wulko-*. Kral (1927–1931) pomija tylko dwa hasła swojego poprzednika (*wulkočastnička, wulkočłónnička*). Przejmuje natomiast 19 złożzeń: *wulkobrósnička, wulkoješećeřc, wulkomasanc, wulkomjetele, wulkomócnny, wulkomyslnosć, wulkomyslny, wulkonohaty, wulkonósnik, wulkorěčn(iw)osć, wulkorěčn(iw)y, wulkosćehnawc, wulkosparnik, wulkostarobny, wulkostrašny, wulkoškitnik, wulkowutrobny, wulkozważny, wulkozwěrjowc*. Kral zamieścił 39 dodatkowych haseł: *wulkobanka, wulkodostojnik, wulkohubak, wulkokłosaty, wulkokřiž, wulkokwětny, wulkoležomnosćeř, wulkoležomnosćeřjo coll., wulkoležomnostwo, wulkomaršałk, wulkoměsto, wulkoměšćan, wulkoměšćanka, wulkoměšćanski, wulkomócnarstwo, wulkomócnje, wulkomulernja, wulkopřemyslnik, wulkopřemysto, wulkopř(e)kupc, wulkoryćeř, wulkowikowanje, wulkowikowarstwo, wulkowikowař, wulkowikowařka, wulkowikowařski, wulkowjeřch, wulkowjeřchowka, wulkowjeřchowstwo, wulkowjeřchowski, wulkowobkhód, wulkowobkhodnik, wulkowobkhodnica, wulkowobkhodniski,*

wulkowójwoda, wulkowójwodka, wulkowójwodstwo, wulkowójwodski, wulkozornaty.

Jakubaš (1954) rejestruje 43 hasła, z których 29 znał Kral. Nowe hasła Jakubaša w stosunku do Pfula i Krala to: *wulkobłud, wulkoburstwo, wulkobyrgarstwo, wulkokubler, wulkomištr, wulkomlokarnja, wulkomóc, wulkomócnarski, wulkopóštanc, wulkopřekupstwo, wulkopřeradnik, wulkorěka, wulkowiki, wulkozawod.*

Pierwsze wydanie Völkel (1970) dokumentuje 89 haseł z członem *wulko-*. Słownik przejął 40 haseł Jakubaša, pominął 2 (*wulkopřekupstwo* i *wulkostrašny*), 1 zaś złożenie rejestruje w innej postaci morfologicznej (*wulkoležownosć* zamiast *wulkoležomnostwo* Jakubaša). Całkowicie nowe złożenia (nieznane Pfulowi, Kralowi i Jakubašowi) to 49 jednostek leksykalnych: *wulkoblokowy, wulkobur, wulkoburowka, wulkoburski, wulkobyrgar, wulkobyrgarski, wulkodobywanišćo, wulkodobywanje, wulkogenerator, wulkohospodarski, wulkohospodarstwo, wulkohubaty, wulkoindustrialny, wulkoindustrija, wulkoindustrijownik, wulkoindustrijowy, wulkokoksownja, wulkokružnica, wulkokružnicowy, wulkokublerka, wulkokublerski, wulkoležownosć, wulkoležownosćer, wulkomilinarńja, wulkomócnarstwo-wy, wulkomozowy, wulkomozy, wulkonastroj, wulkopisanje, wulkopjekarnja, wulkoprodukcija, wulkoprodukciski, wulkopřerada, wulkopřeradny, wulkopřistaw, wulkorěkowy, wulkorumny, wulkosušernja, wulkotransformator, wulkotransformatorowy, wulkotwar, wulkotwarnišćo, wulkotwarnišćowy, wulkowikowy, wulkowjedrowy, wulkowobchodny, wulkowójwodstwowy, wulkozawodowy.*

Spośród 124 złożzeń z *wulko-* (wyekscepowanych z „Nowej doby” 1977–1980) tylko 33 (25,6%) notuje Völkel (1970). Są to następujące hasła: *wulkobur* (1), *wulkobyrgarski* (3), *wulkohubaty* (1), *wulkoindustrija* (2), *wulkokubler* (6), *wulkoležownosćer* (2), *wulkoměsto* (25), *wulkoměšćanski* (2), *wulkomilinarńja* (1), *wulkomišter/wulkomištr* (2), *wulkomóc* (3), *wulkomócnarski* (2), *wulkomyslnosć* (2), *wulkomyslny* (36), *wulkonastroj* (5), *wulkopjekarnja* (1), *wulkopóštanc* (122), *wulkoprodukcija* (4), *wulkopřerada* (2), *wulkopřeradnik* (1), *wulkorěka* (2), *wulkotwar* (1), *wulkotwarnišćo* (1), *wulkowiki* (98), *wulkowikowanje* (12), *wulkowikowanski* (7), *wulkowikowar* (2), *wulkowikowy* (22), *wulkowjerch* (4), *wulkowjerchowstwo* (1), *wulkowobchod* (1), *wulkowójwodstwo* (3), *wulkozawod* (39).

Większości haseł z „Nowej doby” 1977–1980 (91, tj. 74,4% materiału) Völkel (1970) nie dokumentuje. Są to następujące złożenia: *wulkoagarnik* (1), *wulkoagregat* (3), *wulkoakcija* (9), *wulkoakcionar* (1), *wulkoburžuazija* (4), *wulkočěleso* (1), *wulkodieselowy* (1), *wulkodom* (1), *wulkodźěl* (2),

wulkofajma (18), wulkofigura (1), wulkoformatowski (1), wulkoformatowy (1), wulkofoto (1), wulkogmejna (5), wulkograt (2), wulkohat (2), wulkohońtwa (2), wulkohródź (7), wulkochlěw (3), wulkoizolator (1), wulkokapitalist (1), wulkokapital (5), wulkokćenjaty (1), wulkoknihikipstwo (2), wulkokombinat (1), wulkokompleks (1), wulkokoncern (1), wulkokontainer (1), wulkokormjernja (1), wulkokružny (2), wulkokuchnja (2), wulkolětadło (1), wulkomanifestacija (8), wulkomašina (1), wulkometropola (1), wulkomišterka (1), wulkomócowy (1), wulkomontaža (1), wulkomyslnje (5), wulkonadawk (1), wulkoobjekt (4), wulkopčoćkarstwo (1), wulkopismikowy (1), wulkopłoninowy (2), wulkoplanetarij (1), wulkoplata (2), wulkoplatowy (1), wulkopodawk (1), wulkopokładnik (6), wulkopóstanstwo (32), wulkopóstanstwowy (1), wulkoprodrustwo (2), wulkoprogram (12), wulkoprojekt (3), wulkopředewzaće (2), wulkopřetřebowar (1), wulkopřiprawa (1), wulkopytanje (1), wulkoracija (2), wulkoratarski (1), wulkoreparatura (5), wulkorozměrowy (1), wulkorumnosť (1), wulkorumowy (2), wulkosezona (5), wulkosilo (1), wulkoskład (1), wulkoskutk (2), wulkosłalom (1), wulkoslědźenski (1), wulkostroj (1), wulkostudnja (1), wulkosubotnik (1), wulkosud (1), wulkosudobjo (2), wulkoswjedzeń (1), wulkoswójba (1), wulkošpodkaty (1), wulkotechnika (1), wulkotraktor (7), wulkotransporter (1), wulkowagon (1), wulkowoheń (6), wulkowotebérar (2), wulkowukonity (1), wulkowuměna (1), wulkozarjadowanje (16), wulkozasadźenje (3), wulkozjednoćenstwo (1), wulkozwěryjata (1).

33 hasła z „Nowej doby” (1977–1980) – potwierdzone przez Völkela (1970) – występują również u Völkela (1981). Spośród zaś 91 haseł, których Völkel (1970) nie poświadczają, 5 haseł, tj. *wulkoburžuazija* (4), *wulkohródź* (7), *wulkokapitalist* (1), *wulkokapital* (5), *wulkoracija* (2), Völkel (1981) dokumentuje. Łącznie spośród 124 haseł „Nowej doby” (1977–1980) w tej edycji słownika znajduje się 38 haseł.

Völkel (2005) poświadczają 38 haseł – występujących w „Nowej dobie” (1977–1980) oraz u Völkela (1981), jak również 3 hasła (*wulkopóstanstwo*, *wulkopóstanstwowy* i *wulkoswójba*), które dokumentuje „Nowa doba” (1977–1980), ale brak ich u Völkela (1970, 1981) – łącznie 41 interesujących nas haseł. Wydanie Völkela (2014) nie różni się od wydania Völkela (2005) w zakresie obecności złożzeń z *wulko-*.

Podsumowanie

Materiał leksykalny – wyekscerpowany z „Nowej doby” (1977–1980) – to 124 hasłowe wyrazy złożone z członem *wulko-*, których użyto łącznie 728 razy. Tworzą one 17 pozycji frekwencyjnych – od frekwencji 122 (*wulkopóslanc*) do frekwencji 1 (49 haseł). Rzeczowniki (100 haseł) reprezentują

następujące grupy znaczeniowe: nazwy rzeczy/przedmiotów (43), nazwy ludzi (15), nazwy abstrakcyjne (42). Spośród 124 haseł „Nowej doby” (1977–1980) ostatnie wydanie Völkela z 2014 r. poświadcza tylko 41 jednostek leksykalnych (33,1%). Wiele tych słów nie weszło do różnych wydań Völkela, gdyż z pewnością występowały rzadko lub w wyjątkowych wypadkach. Wydaje się jednak, że niektóre złożenia z *wulko-* powinny się znaleźć w następnej edycji, ponieważ są dosyć często używane.

Na zbadanie zasługują złożenia z *wulko-*, udokumentowane w elektronicznym korpusie języka górnołużyckiego (Hornjoserbski tekstowy korpus HOTKO). Można będzie wykorzystać je w ogólnosłowiańskim opracowaniu budowy wyrazów złożonych. Należy też rozstrzygnąć teoretyczny problem, czy semantyka rzeczowników i przmiotników powoduje blokady lub ograniczenia w tworzeniu złożzeń z *wulko-*.

Bibliografia

- Damborský, J. (1967). Composita w języku polskim. Studium porównawcze. *Poradnik Językowy* (7), 323–333.
- Der Große Duden (...), 17. neubearbeitete Auflage.* Leipzig 1976: VEB Bibliographisches Institut.
- Doroszewski, W. (1935/1936). Przmiotniki złożone w języku polskim. *Poradnik Językowy* (3), 59–64; 1936 (4), 87–92.
- Grzegorzczkova, R. (1963). Charakterystyka słowotwórcza polskich rzeczowników złożonych. *Poradnik Językowy* (7), 255–264.
- Jakubaš, F. (1954). *Hornjoserbsko-němski słownik / Obersorbisch-deutsches Wörterbuch.* Budyšin/Bautzen: Domowina-Verlag.
- Jentsch, H. (1999). *Die Entwicklung der Lexik der obersorbischen Schriftsprache vom 18. Jahrhundert bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts.* Bautzen/Budyšin: Domowina-Verlag.
- Karłowicz, J.; Kryński, A.; Niedźwiedzki, W. (red.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego [tzw. Słownik warszawski]* (t. 1–8). Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Kleczkowski, A. (1927). Złożenia nominalne w języku polskim i niemieckim. *Prace Filologiczne* (12), 522–540.
- Klemensiewicz, Z. (1999). *Historia języka polskiego*, (wyd. VII). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Klemensiewiczówna, I. (1951). *Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej. Próba systematyki.* Kraków: Wydawnictwo Studium Słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kral, J. (1927–1931). *Serbsko-němski Słownik hornjołužiskeje řeče / Wendisch-deutsches Wörterbuch der oberlausitzer Sprache.* Bautzen: Verlag der Maćica Serbska.

- Kurzowa, Z. (1976). *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lewaszkiwicz, T. (2015). Wpływ języka niemieckiego na system gramatyczny języka ogólnopolskiego (na tle wpływów innojęzycznych), In: Wölke, S.; Bartels, H. (eds.) *Einflüsse des Deutschen auf die grammatische Struktur slawischer Sprachen*. Bautzen: Domowina-Verlag, 90–120.
- Lewaszkiwicz, T. (2021). Język niemiecki jako źródło kalk leksykalnych w polszczyźnie XIX i XX wieku. In: Ratajczak, W.; Osiewicz, M. (red.), *Projektowanie niepodległości i dziedzictwo polszczyzny. W stulecie odzyskania niepodległości*. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 337–351.
- Łoś, J. (1901). *Složnyja slova w polskom jazyke*. Petersburg: Trenke.
- Nowowiejski, B. (2010). W sprawie wpływów języka niemieckiego na polszczyznę. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza* (17), 113–129.
- Obara, J. (1989). *Teoretyczne problemy kalkowania*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Pful, K. B. (1866). *Łużiski serbski słownik/Lausitzisch wendisches Wörterbuch*. Budyšin: Verlag der Maćica Serbska.
- Polański, E. (red.) (1996). *Nowy słownik ortograficzny PWN wraz z zasadami interpunkcji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Völkel, P. (1970, 1981, 2005, 2014). *Hornjoserbsko-němski słownik / Obersorbisch-deutsches Wörterbuch. Prawopisny słownik hornjoserbskeje řeče*. Budyšin: Domowina-Verlag.wv

Upper Sorbian compound words with the *wulko-* element in “Nowa doba” from 1977 to 1980 (based on the history of compounds with *wulko-*)

Summary

The material used as a basis for this article includes 124 entries (100 nouns, 23 adjectives and 1 adverb) used 728 times in total. The entries have been ranked into 17 frequency groups – from frequency 678 (*wulkoposlanec*) to frequency 1 (49 entries). Among 124 entries found in “Nowa doba” (1977–1980), 41 lexical units are attested in the most recent edition of Völkel’s dictionary of 2014. It appears that some compounds with *wulko-* should be included in the next edition of Völkel because they are used relatively frequently.

Tadeusz Lewaszkiwicz – prof. emer. dr hab., Instytut Filologii Polskiej UAM. Specjalność naukowa: sorabistyka, polonistyka, wybrane zagadnienia ogólnosłowiańskie. Zainteresowania badawcze: historia języka polskiego i języków łużyckich, wybrane zagadnienia z historii języków słowiańskich (szczególnie zagadnienie roli przekładów Biblii w rozwoju języków słowiańskich), leksykologia polska

i łużycka, słowotwórstwo łużyckie, polszczyzna kresowa, polsko-niemieckie kontakty językowe, historia slawistyki językoznawczej i słowianofilstwa. Wybrane publikacje książkowe: *Słowotwórstwo apelatywnych nazw miejsc w języku górno-łużyckim* (Wrocław 1988); *Łużyckie przekłady Biblii. Przewodnik bibliograficzny* (Warszawa 1995); *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy* (Poznań 2017).

e-mail: lewtad@interia.pl

Slavka Keremidchieva¹
(Sofia)

Sorbian kinship terminology according to the data in Volume 11. “Degrees of Kinship” of the Slavic Linguistic Atlas (preliminary results)

Keywords: kinship names, Upper Sorbian, Lower Sorbian, dialects, OLA

The eleventh volume of the multi-year international project involving partners from all countries with a Slavic population – thirteen national commissions in total, is dedicated to kinship terminology. This terminology evidently belongs to the most archaic lexical stratum of any language, and as far as the Slavic languages are concerned, reaches back to the Proto-Slavic basic word-stock, with its core traced back to the Proto-Indo-European language (Толстая 2009: 9). Slavic linguistic studies exploring kinship names based on a multi-aspect approach account for hundreds of publications (a major part of them being contrastive), with some publications incorporating linguistic maps of separate kinship names. However, the lexis and morphology volume “Степени родства” [Degrees of kinship]², is the first of its kind as a collective and inclusive study reflecting – in a linguo-geographical aspect – the linguistic unity and diversity of the Slavic languages with regard to the kinship terminology (i.e. linguistic expression of the kinship system traditional for every nation, varying in complexity, and branched to a different extent). Tracing the chronotope isoglosses of the dialect lexemes from this thematic lexical group on the Slavic language continuum provides new and credible data relating to dialect division, the

¹ ORCID: 0000-0003-0615-6332.

² The volume has been accepted for publication in 2023, by the Scientific Council of the Institute for Bulgarian Language (“Prof. L. Andreichin”). The names of its authors who are members of various national commissions are marked on each map.

similarities and differences between the three Slavic language groups – the East Slavic, West Slavic, and the South Slavic languages – and in this sense will be of use to Slavic scholars including dialectologists, language geographers, etymologists, and language historians. At the same time, the analysis of the totality of kinship terms presented in the volume with their interconnection, correlation, and strict definiteness (Георгиева 2016: 47), reflecting accurately the connections and relationships between members in the hierarchy of the kinship system, reveals in full detail the structure of the kinship system and its degrees in the conceptual sphere of Slavic societies.

The volume includes maps of the main terms reflecting the system of blood kinship (biological, by origin, the so-called *nomina consanguinitatis*): L³ 1747 ‘отец’⁴ [father]; PM 1758 N sg mati; [mother], LSl 1794 ‘дочь’ [daughter]; Sl 1837 ‘отец матери или отца’ [mother’s or father’s father]; Sl 1842 ‘мать отца или матери’ [father’s or mother’s mother] etc., including the hypocoristic or pejorative forms of some of the basic terms in the direct line of consanguinity: (Sl 1793° *hypocor* (N V sg) сынъ ‘син’ [son], Sl 1805° *hypocor* (N V sg) ‘дочь’ [daughter], Sl 1839° *pejor* (N sg) ‘отец матери или отца’ [mother’s or father’s father], Sl 1843° *hypocor* (N V sg) ‘мать отца или матери’ [father’s or mother’s mother]. The methods of linguistic geography have been used to interpret also names for collateral blood kinship in which two or more persons have the same ancestor but do not descend or ascend from each other, e.g. (map Sl 1815° *hypocor* (N V sg) братъ [brother], (Sl 1829° *hypocor* (N V sg) sestra [sister], [male cousin] (maps L 1882 ‘сын дяди со стороны матери’ [son of an uncle on the mother’s side] and L 1884 ‘сын дяди со стороны отца’ [son of an uncle on the father’s side]), [female cousin] (maps L 1883 ‘дочь дяди со стороны матери’ [daughter of an uncle on the mother’s side], L 1885 ‘дочь дяди со стороны отца’ [daughter of an uncle on the father’s side]), as well as names for other collateral relatives: [uncle] (map L 1868 ‘брат отца’ [father’s brother]), [uncle] (maps LSl 1871 ‘брат матери’ [mother’s brother] and Sl 1872° *hypocor* (N V sg) ‘брат матери’ [mother’s brother]), [aunt]

³ Abbreviations with Latin letters preceding the title of the map mean that the material is collected by subject: F – phonetics, L – vocabulary, M – morphology, MP – morphology and prosody. Sl – word formation, LSl – vocabulary and word formation.

⁴ The names of the cards are aligned with the formulated question in the OLA Questionnaire which contains over 3,500 questions. The OLA network includes ca. 850 settlements, for which each national commission has presented the relevant authentic material collected in the 1960s.

(Sl 1876° *hypocor* (NV sg) *teta* || -ѣка), [nephew] (maps L 1878 'сын брата' [brother's son], L 1880 'сын сестры' [sister's son]), [niece] (L 1879 'дочь брата' [brother's daughter], L 1881 'дочь сестры' [sister's daughter]). The volume also features maps with the terms for [twins] (L 1806 'двое детей, одновременно родившихся у одной матери' [two children born simultaneously to the same mother]) in the naming of which the dominant attribute is the time of birth, as well as the names for [orphan] (F 1833 *sirota*) in which the semantic structure of the basic noun [child] is upgraded with a supplementary dominant motivational sign – [a child without parents].

A few maps encode with *nomina affinitatis* the relationships in the system of affinal kinship (kinship by bond of marriage and by matchmaking) which is a result of relationships between two families after their representatives – a man and a woman – get married: [son-in-law] (L 1855 'зять'), [daughter-in-law] (L 1857 'жена сына' [son's wife], L 1859 'жена брата' [brother's wife]), [father-in-law] (L 1848 'отец мужа' [husband's father]), [mother-in-law] (L 1850 'мать мужа' [husband's mother]), [father-in-law] (L 1852 'отец жены' [wife's father]), [mother-in-law] (L 1854 'мать жены' [wife's mother]), [brother-in-law] (L 1860 'брат мужа' [husband's brother]), [sister-in-law] (L 1865 'сестра мужа' [husband's sister]), [brother-in-law] (L 1866 'брат жены' [wife's brother]), etc. Other mapped names reflect the complex system of another type of institutional kinship – i.e. that in which one individual becomes a member of the family via adoption by one of the parents and thus enters into family relations with him/her – [stepfather] (L 1831 'отчим, неродной отец' [father not by blood, stepfather] and a supplementary map with the same title), [stepson] (L 1834 'сын от первого брака одного из супругов' [son from the first marriage of one of the spouses] (для отчима или мачехи – [for the stepfather or the stepmother]), [stepdaughter] (L 1835 'дочь от первого брака одного из супругов' [daughter from the first marriage of one of the spouses] (для отчима или мачехи – [for the stepfather or the stepmother])). These names emerged on the Slavic territory at a later stage of social development and reflect a more complex and branched kinship naming system.

Dozens of linguistic maps – following lexical, lexical word formation, word formation, motivational and semantic criteria – present the linguistic areas of various chronological layers of lexis in Slavic kinship terminology – ancient Indo-European terms such as: *oťьs [father], *mati [mother], *dъkti [daughter], *synъ [son], *brat(r)ъ [brother], *sestra [sister], *stryjъ [uncle], *svekrъ [father-in-law], *svekry [mother-in-law], *snъxa [daughter-in-law], *zѣtъ [son-in-law], *dѣverъ [brother-in-law], *jѣtry

[sister-in-law], *šurь [brother-in-law]; Proto-Slavic forms of Indo-European origin, such as: *baba [grandmother], *dědъ [grandfather], *vъnukъ [grandson], *dětę [child], *otrokъ [child], *orbę [child], *tъstъ [father-in-law], *tъstja [mother-in-law], *pastorъkъ [stepfather], *svěstъ [sister-in-law], *svojakъ [uncle], among others; many derivatives in different Slavic languages from common Slavic roots such as: *bab-, *děd-, *bat-, *brat(r)-, *sestr- etc., which are still in use in Slavic languages today, albeit with irregular distribution.

This volume also includes maps supplemented with comments on loanwords from non-Slavic languages which illustrate fairly well, in terms of both quantity and geography, the expansion of foreign lexemes or elements over the Slavic language territory.

The present brief study seeks to show the degree of survival of the old Slavic kinship terminology in the Sorbian languages (Upper Sorbian and Lower Sorbian), as well as the frequency and distribution of loanwords (incl. foreign-language elements and hybrids) therein. In OLA, the Sorbian languages, as part of the community of West Slavic languages, are presented with four points located in the territory of Germany (near to its eastern border with Poland): 234. Dissen // Dešno, Kr. Cottbus // wokr. Chošebuz; 235. Baergen // Hory, Kr. Kamenz // wokr. Kamjenc; 236. Halbendorf // Brězowka, Kr. Weißwasser // wokr. Běla Woda; 237. Radibor // Radwor, Kr. Bautzen // wokr. Budyšin. As classified by Sorbian dialectologists who have collected and processed the on-site material, p. 234 is representative of Lower Sorbian, p. 237 – of Upper Sorbian, and points 235 and 236 represent the transition between Lower Sorbian and Upper Sorbian. As early as at this stage an observation shall be adduced: notably, that in the majority of maps, p. 234 and p. 236, on the one hand, form a uniform linguistic area of kinship names, and on the other hand, p. 235 and p. 237 account for another uniform linguistic area.

This study shall be conducted based on a brief contrastive aspect with the rest of the Slavic dialects, however the limited volume of this particular format does not allow for an analysis of all Sorbian kinship names mapped in the atlas.

Although kinship terminology accounts for an archaic and rather conservative group of names, linguistic data from the maps in “Степени родства” [Degrees of kinship] confirms the conclusion that as far as this type of terminology is concerned, contraction of the area of Proto-Slavic lexemes at the expense of the expansion of regional dialect words (Вендина 2009: 70) is definitely evident and distinct as a trend. This group also has a small number of **universal Slavic lexemes** covering the entire language

territory, though not evenly and densely, e.g.: **mqž-ъ** on map L 1729 ‘муж, сунпур’ [man, husband] has a large continual area in a major part of South Slavic dialects, and *čel-o-věk-ъ*⁵ [man, human] – also a native word occurring infrequently as competitive, is already dominant in the Serbian and Bosnian points. The isogloss of **mqž-ъ** again migrates to all West Slavic dialects where it forms a fragmented area in Czech and Sorbian dialects, and an almost monolithic one in Slovak dialects. Consequently, the Sorbian dialects have kept two lexemes of native origin denoting [man, husband]: *mqž-ъ* (Upper Sorbian) and *čel-o-věk-ъ* (Lower Sorbian). What is more, the respective semantic map suggests that the lexeme *mqž-ъ* has developed two meanings – [man, husband] and [man, human] – in Sorbian, Slovak, sporadically in Ukrainian, and its large distant area in the South Slavic languages is fragmented only in the Serbian and Bosnian points where it functions with the sole meaning of [man, husband]. Moreover, as is evident on map L 1730 ‘мужчина’ [man], the Lower Sorbian dialects have kept other Slavic names as well: the word with the same root *mqž-ъsk-ъ* which is dominant in the Czech, Slovenian, and Croatian dialects, but also the prominently archaic lexeme *děd-ъ* which apart from here is also found in one single Slovenian and in one Russian point.

By keeping the all-Slavic word for blood kinship of the first degree **dět-ę** (L 1775 ‘ребенок’ [child]), the Upper Sorbian dialects connect predominantly with the dialects from the West Slavic group – the West and Central Slovak and West Czech ones, as well as with the South Slavic dialects where its areas are compact and continual without a competitive lexeme. Their fragmentation begins in the Slovenian dialects in which the competitive lexeme *otrok-ъ* prevails. Another native lexeme with a clear motivational sign – *gol-ę*, is mainly characteristic of the Lower Sorbian dialects. It is worth noting that by its nature *gol-ę* is an exclusive lexeme in the Slavic linguistic landscape, because, apart from Sorbian, it is not found in any other Slavic language. Perhaps it is not too early to sum up here that although in a number of cases the Sorbian dialects have not preserved the all-Slavic kinship terminology heritage, they stand out with their original, dialectal word formation which, especially in the case of names of blood relatives, competes successfully with loanwords. Many of the native words are unique because their areas are confined to the Sorbian grid, and confirm the rule that the lexical exclusives, unlike the derivatives, are more often than not new to the Slavic language community in either formal or

⁵ The dialect forms (construct) are spelled according to the principles of the morphological transcription accepted by OLA.

semantic terms. In addition, the maps clearly show that the isoglosses of chronologically more recent names draw up an area picture in which “the scenario of a universal Slavic distribution is absent” (Вендина 2014: 375), something which applies fully to Sorbian dialects as well.

The names of direct blood kinship of the second degree – [grandfather] and [grandmother] – should also be included in the common Slavic lexis, with the proviso that despite being commonly Slavic in form, they have developed different meanings in different Slavic languages. They are used for both blood kinship of the second degree (in this case, there is a hidden possessive reference – [my grandfather], [my grandmother]), as well as any [older man] or any [older woman] in general. This can be well traced on maps Sl 1837 ‘отец матери или отца’ [mother’s or father’s father], Sl 1841 ‘старый мужчина’ [old man], Sl 1842 ‘мать отца или матери’ [father’s or mother’s mother], Sl 1844° ‘старая женщина’ [old woman], whereas the respective semantic maps present the clearest picture. The primary form **děd-ъ** which is still used to refer to [mother’s or father’s father], [grandfather], is best preserved in the East Slavic group of languages. Among the West Slavic languages, only Upper Sorbian has kept the lexeme *děd-ъ*, while the rest use various derivatives or descriptive constructions, incl. in Lower Sorbian – *star-Ъ nan-ъ*. In the South Slavic grid of OLA, the Proto-Slavic heritage has been preserved unevenly – as points and islands, and only in the Croatian and Bosnian grids its area spreads almost homogeneously and continually, whilst in the Bulgarian grid it is absent altogether. However, if we also refer to the Proto-Slavic continuants and the forms with the same root *děd-* with endings -a, -o, -e, (*děd-a*, *děd-o*, *děd-e*, *děd-ъ=-a*, *děd-ъ=-o*), we can put forward a claim about the all-Slavic character of this name for a direct blood relative of the second degree. The semantic map № 71 illustrates very well how starting from the east (above all in Ukrainian), partly in the west (Slovak), and especially in the south (Slovenian excluded), the lexeme gradually expands its semantic range and while in Russian and Belarusian it means [grandfather] only, in almost all points in Ukrainian the meaning of [old man] appears to be present already, and in the south-westernmost Ukrainian dialects the meaning of [maternal uncle] is added. Among West Slavic languages the lexeme displays two meanings, [grandfather] and [old man], only in island Slovak areas. In Polish, the lexeme is not found and in Sorbian it is monosemantic: in p. 234 it means only [man] and in p. 235 and p. 237 its only meaning is [grandfather]. To the south, the semantics of the lexeme expands, and in Macedonian and Bulgarian points the lexeme *děd-o*

regularly manifests two, often three and even four meanings in one and the same point: [grandfather], [old man], [wife's father], [husband's father].

As far as the name **bab-a** is concerned however, its all-Slavic distribution would be possible to accept only formally, because in the individual Slavic languages this kinship term designates different referents and demonstrates different manners of distribution. For example, *bab-a* is used to designate a direct blood relative of the second degree [father's or mother's mother] in all Slavic languages except Polish which uses only derivatives of *bab-a* (Sl 1842 [father's or mother's mother]). The distribution of this lexeme throughout the Slavic linguistic lands is as follows: in the South Slavic languages its area is monolithic but its fragmentation begins on Bosnian and Croatian territory, to become a point area (only one point) on Slovenian territory. The *bab-a* areas in Czech and Sorbian are dotted and scattered, while in eastern Slovak points the isogloss forms a complete range which continues in Ukrainian and is broken in Belarusian and Russian. More specifically, the diverse mosaic of names for 'father's or mother's mother' in Sorbian is presented on map Sl 1842 as follows: p. 234 *star-A mam-a*, p. 235 *bab-a*, p. 236 *star-A mat-ъ* and the exclusive lexeme *ov-ъk-a* at p. 237.

Similar to *děd-ъ*, *bab-a* too has expanded its meaning at the macro level (all-Slavic) and has transferred it to non-kinship names. It is noteworthy that the lexeme *bab-a* has expanded its semantics predominantly in points where its primary meaning is [father's or mother's mother], as is the case in South Slavic languages (except Slovenian), where it is a polysemantic lexeme in the same point and refers to, in addition to [father's or mother's mother], also to [old woman], [wife's mother], and in some south-eastern Bulgarian dialects – to [husband's mother]. In eastern Slovak points and in a large part of Ukrainian dialects *bab-a* beside [mother of the father or mother] and [old woman] also means [woman], and in Belarusian – [father's or mother's mother] and [woman]. Russian dialects witness the prevalence of points in which the lexeme only means either [father's or mother's mother] or [woman], as in Czech – only [father's or mother's mother] or only [old woman] or only [woman], while in Lower Sorbian it means only [old woman]⁶.

Present-day Slavic languages use numerous inherited Proto-Slavic lexemes (a significant part of these are Indo-Europeanisms) which are kinship

⁶ In many Slavic languages, including Sorbian, *bab-a* also has the meaning of 'folk midwife'; however, such semantics is not recorded in the OLA indexes and therefore cannot be noted and commented upon here.

names in all Slavic languages except one or two. Such lexeme is for example **зѣт-ъ** [son-in-law], whose large and almost homogeneous pan-Slavic area has been completely destroyed only in Sorbian by the German element in the hybrid name (*šviger*)-*syn-ъ* (map L 1855 'зять' [son-in-law]). With the original and exclusive name *nan-ъ* for first-degree blood relative **от-ѣс-ъ** [father] (map L 1747 'отец'), the Sorbian dialects are detached from most of the Slavic languages where *ot-vc-ъ*, though with various degrees of distribution, is still in use.

It is interesting to explore the distribution and frequency of the old names for [mother] which survive, as suggested by the maps of Volume 11, in all Slavic languages. These are names which originate from the Proto-Slavic **mati*, -*ere* which is of Indo-European origin, as well as from the reduplicated expressive form **mam-a* (and its derivatives). Map PM 1758 N sg *mati* suggests that the more archaic noun *mat-i* characterizes all East Slavic dialects and also part of the West Slavic ones – Czech and Slovak. *Mat-i* is the only lexeme in Slovenian which dominates in Croatian and Bosnian points, while in Serbian it is replaced by *ma-j-ka*, which prevails over the far less widespread *mam-a* in Macedonian and Bulgarian points. Sorbian dialects use *mam-a* (p. 234–235) and the more recent form *mat-ъ* (p. 236–237).

The monolithic eastern area of the Proto-Slavic lexeme **SVEk//r-ъ** [father-in-law] has been gradually penetrated in Ukrainian by *tvst-ъ* which has become dominant in Polish, therefore there **SVEk//r-ъ** has some scattered point areas, to be completely displaced by loanwords and descriptive constructions in Sorbian and Czech. All Sorbian points see the domination of a hybrid name unique across the Slavic language world – (*šviger*)-*nan-ъ* which is still in competitive usage with the native words *pri-xod-ъn-ъ nan-ъ* (p. 236) and *mōž-ov-ъ nan-ъ* (p. 237) both referring to [husband's father]. With all these lexemes, the Sorbian dialects stand apart from the large and compact eastern areas and part of the western (Slovak) and southern areas of the Proto-Slavic lexeme **SVEk//r-ъ** and from the western (Polish), part of the southern (Slovenian), and part of the eastern (Ukrainian) areas of *tvst-ъ* (map L 1848 'отец мужа' [husband's father]). The absence of the lexeme **тѣст-ъ** [father-in-law] (map L 1852 'отец жены' [wife's father]) again in Czech and Sorbian where it has been displaced by loanwords and other lexemes (the hybrid (*šviger*)-*nan-ъ* across the entire Sorbian grid and the constructions in competitive usage *žen-in-ъ nan-ъ* in p. 237, *pri-xod-ъn-ъ nan-ъ* in p. 236) does not give grounds to include this name of Proto-Slavic origin referring to a non-blood relative by marriage into the list of kinship terms with pan-Slavic distribution today. The picture

is analogous with regard to the Sorbian names for ‘husband’s mother’ (map Sl 1850 ‘мать мужа’), where the same type of competition occurs between native derivative constructions and hybrid names with German elements such as (*šviger*)-*mat-a* (p. 234–235), (*šviger*)-*mat-ѡ* (p. 236–237), *pri-xod-ѡn-A mat-ѡ* (p. 236), *mŕž-ov-A mat-ѡ* (p. 237).

Again in Czech and Sorbian only, ((*šviger*)-*nan-ѡ* in all points and in competition with *pri-xod-ѡn-Ѣ nan-ѡ* (p. 236) and *mŕž-ov-Ѣ nan-ѡ* (p. 237)), the Slavic lexeme **děver-ъ** [husband’s brother] (map L 1860 ‘брат мужа’) has been replaced by German-Slavic lexemes or native constructions, while its areas to the east and the south are large and continual.

The Sorbian dialects have inherited neither the basic terms (*dŕkt-I*; the morphologically reformed *dŕkt-ѡ*, *dŕkt-ę*; the accusative form with an ancient stem ending -er- *dŕkt-er-ѡ*), nor their derivatives (*dŕkt-ѡk-a*; *Dŕkt-er-a*, *Dŕkt-er-ѡ=-a*, *Dŕkt-er-ѡk-a*) in the names for [daughter], as is seen on map LSl 1794 ‘дочь’. Here too, the names are Slavic, however formed with the root *děv-* – *děv-ѡč-ę* (p. 234), *děv-ѡk-a* (p. 236–237), as is predominantly the case in Slovak and sporadically in Polish and East Slavic dialects; as well as with a root *gol-* – *gol-ic-a* (p. 235) which is again an isolated name in the Slavic linguistic lands.

Certainly, the number of preserved Proto-Slavic roots in the Slavic language territory is much larger, and this confirms the conclusion drawn by T. Vendina, namely, that from a synchronic point of view the closeness between Slavic languages should rather be sought at the morphological level (Вендина 2009: 24; 74). Evidence is available practically in every lexical, lexical-morphological and motivational map from the volume “Степени родства” [Degrees of kinship]. For example, the all-Slavic unity in the roots of names shows on map F 1833 *sirota* [orphan] where all registered names derive from the Proto-Slavic **siръ*. The Sorbian dialects are part of the large and almost monolithic eastern, western and partly southern area of the preserved Proto-Slavic lexeme *sir-ot-a* which, coupled with the competitive lexeme *sir-ot-ѡk-a* registered in p. 234, corresponds to certain Russian dialects.

Map L 1831 ‘отчим, неродной отец’ [stepfather, father not by blood] displays some lexemes and descriptive constructions naming the referent ‘stepfather’, however areas with the Proto-Slavic root **отъс-*, though varying in configuration and continuity, are found in every Slavic language with the exception of Sorbian where the referent is named via another descriptive construction of native origin – *pri-rod-ѡn-Ѣ nan-ѡ*, and in p. 234 – with the exclusive *nan-ѡk-ѡ*.

Although Slavic names for the main term of kinship are available, these are formed with a different root – *prvja-tel-vestv-o* in Upper Sorbian *v* and *svoj-it-~~bb~~-a* in Lower Sorbian, thus disrupting the all-Slavic unity at the level of lexis with regard to the Proto-Slavic **rodъ* which occurs as a root in the remaining the Slavic dialects, though to a varying degree (L 1886 ‘родня, совокупность, родственников’ [family, relatives]).

The absence of a single older and chronologically heterogeneous term for one of the relatives by marriage, notably the [wife of the mother’s brother], has resulted in an exceptional lexical and word-formation diversity in the names on map LSI 1874 ‘жена брата матери’ [wife of the mother’s brother]. This map displays various derivatives of the all-Slavic roots *DaD-*, *tet-*, *uj-*, *stryj*, but also a series of loanwords from neighbouring, non-Slavic languages like Turkish, Hungarian, Romanian, and German. Nevertheless, the Sorbian dialects do share the usage of the native word *tet-a* whose areas though not compact, are found also in Czech, Slovak, and Croatian.

Native names with the Proto-Slavic root **ujъ* are used in the Sorbian dialects for [husband of mother’s sister] and [mother’s brother], however there is a non-distinction of the terms for the two relatives: in p. 234 – //*uj-Bk-ъ* and //*Uj-b* in the rest of the points (map L 1877 ‘муж сестры матери’). The same finding of non-distinction of the names for fourth-degree blood relatives by marriage applies also to the monolexic words for the cousins on both the mother’s and the father’s sides in Sorbian, Czech, Slovak, and part of the South Slavic dialects (L 1882 ‘сын дяди со стороны матери’ [son of the maternal uncle, male cousin], L 1884 ‘сын дяди со стороны отца’; [son of the paternal uncle, male cousin], L 1883 ‘дочь дяди со стороны матери’ [daughter of the maternal uncle, cousin – she], L 1885 ‘дочь дяди со стороны отца’ [daughter of the paternal uncle, female cousin]). In Sorbian, the native words referring to [male cousin] and [female cousin] have only been preserved in p. 234 – *tet-~~vk~~-o* and *tet-en-~~vc~~-a*, while in the remaining points, the French loanwords (*kuzen*)-*ъk-ъ* and (*kuzin*)-*a* settled via German mediation, and have fully replaced Slavic words. The same case of competition between native words and loanwords is seen on maps L 1878 ‘сын брата’ [brother’s son, nephew], L 1879 ‘дочь брата’ [brother’s daughter, niece], L 1880 ‘сын сестры’ [sister’s son, nephew] and L 1881 ‘дочь сестры’ [sister’s daughter, niece] where with regard to Sorbian dialects a conclusion can be drawn that native names *bratr-ov-Ъ syn-ъ* (p. 237), *bratr-ov-Ъ gol-~~vc~~-b* (p. 235); *bratr-a gol-ic-a* (p. 235), *bratr-ov-A gol-ic-a* (p. 237); *sestr-in-Ъ<-jъ>syn-ъ* (p. 237), *sestr-in-Ъ gol-~~vc~~-b* (p. 235); *sestr-in-A gol-ic-a* (p. 235, 237) – have

been kept in Upper Sorbian while in Lower Sorbian the expansion of the German loanwords is complete – (*nef*)-*e* and (*nixt*)-*a* (exclusive) (p. 234, 236). The lexical wealth of the native kinship terminology compared to loanwords is immediately obvious.

Wherever they have spread, no matter whether numerous as in Polish and Sorbian (the map of German loanwords shows that Sorbian ranks first among the Slavic languages in terms of loanwords with German elements), or few, the loanwords have settled permanently and have no variant use. And while the foreign-language elements adopted for both lineal and collateral consanguinity names (though having completely displaced the Slavic names in some places), are neither numerous nor have a significant impact on the old Slavic naming system as a whole, in the case of *nomina affinitatis* the picture is entirely different. The terms for affinal kinship (by marriage or by matchmaking) display not only a partial breakdown but a total disappearance of the original Slavic naming system which is replaced by a foreign one and forms chronologically new areas. Exploring the linguistic areas with regard to the displacement of the native lexis by the foreign-language one results in the logical conclusion that the more distant a relative, i.e. the more peripheral his/her place in the branched kinship system, the more often his/her naming stops being precise.

The above said is confirmed by the registered lexemes, like for example on map L 1857 ‘жена сына’ [son’s wife] and L 1859 ‘жена брата’ [brother’s wife]. The first map exhibits the preserved wealth of native names in all Slavic languages, with the old word *s{nɔ}χ-a* kept alive and exhibiting high frequency in all South Slavic dialects, partly in competition in Czech, and only in Sorbian – fully displaced by the native construction *pri-χod-ɔn-A dɛv-ɔk-a* (p. 236–237) and by the semi-calques (*šviger*)-*dɛv-ɔk-a* (p. 234–236), (*šviger*)-*gol-ic-a* (p. 235). An altogether different picture is seen in the names used for the more distant relative [brother’s wife] (map L 1859). While in the South Slavic dialects the situation remains almost the same and *s{nɔ}χ-a* has a compact and continual area which in Slovenian alone has been fully destroyed by German and Italian loanwords, the dominance of the loanwords is complete in Czech, Slovak and Sorbian – (*švager*)-*ɔn-ic-a* (p. 234, 236), (*švager*)-*ɔn-a* (p. 237) and (*šveger*)-*ɔn-ic-a* (p. 235). The same distribution and frequency characterize the names for [husband’s brother] (L 1860), [husband’s sister] (L 1865), [wife’s brother] (L 1866), [wife’s sister] (L 1867) – all of these referring to more distant relatives by marriage or by matchmaking.

In all West Slavic languages, including a number of cases in Slovenian, part of Ukrainian, and not infrequently Belarusian, the areas of loanwords

are large, monolithic, and continual, often delineated by the isoglosses of different word-formation variants of one and the same loanword. With the invasion of foreign language elements in the kinship terminology, the tendency to simplify the expression of kinship ties became more prominent, and with the loss of the old Slavic names, the names of differentiation disappeared. This tendency is most clearly manifested in West Slavic languages in which for example, German elements form the words for [son's wife], [brother's wife], [husband's sister] and [wife's sister]. Further on, in all West Slavic languages and additionally in Belarusian, in the better part of Ukrainian, and in Slovenian, the German loanword (*švager*)-*Ъ* refers to [sister's husband], [wife's brother] and [husband's brother] (semantic map № 76). Contrary to this situation, the East Slavic and South Slavic dialects with the exception of Slovenian for most of the cases, have kept quite intact the old Slavic system of *nomina affinitatis*.

The motivational map for [twins] (map L 1806 'двое детей, одновременно родившихся у одной матери' [two children born simultaneously to the same mother] (*N pl*)), which illustrates well the mental models of name-givers from different Slavic languages in the choice of one motivational sign or another, as well as the diversity of native word-formation methods used to create various names (e.g. in Upper Sorbian, names have been formed from the stem *dv-uj-ъn-*, not unlike in East Slavic dialects), also contains foreign-language elements having penetrated dialects, elements which in Lower Sorbian derive from a stem with identical semantics in the German language – (*cviling*)-.

Words of foreign origin that have penetrated the Slavic languages attest to dynamic changes in lexis determined by extralinguistic factors – geographic location and contacts with non-Slavic ethnic groups. In many cases, as maps clearly suggest, the expansion of loanwords is complete leading to two main consequences of great importance: the breakdown of the old system of kinship terminology, and the emergence of a number of characteristic and distinctive features in individual Slavic languages or groups thereof. For example, German loanwords are more widespread in Slavic languages which at an early stage of language development have come into contact with a foreign intonation environment (Sorbian, Czech, Slovak, Polish) (Žigo 2015: 16).

The volume "Степени родства" [Degrees of kinship] interprets, in the light of linguistic geography, the archaic lexis from the basic vocabulary in a bid to ascertain whether, where, and to what extent the Slavic dialects have preserved the most ancient kinship names of Indo-European origin, as well as names having emerged in the Proto-Slavic language

from Indo-European roots. The maps capture adequately the continuity in Slavic languages regarding kinship names since the disintegration of the Proto-Slavic family to the present day. The language material adduced in the volume proves that a similar hierarchy in family relations has persisted for centuries in this relatively conservative system. The inevitable dynamic processes determined by extralinguistic circumstances (geographical, historical, cultural, etc.) resulting in linguistic and ethno-cultural contacts with non-Slavic peoples, are the most important trigger for the changes, especially in names for affinal kinship (by marriage or by matchmaking) which most clearly display the breakdown of the ancient, primary system of naming and the emergence of differences in the Slavic language territory (Žigo 2015: 17).

The atlas provides a good opportunity, when reading the chronotope isoglosses on the maps and taking into account the linguistic criteria, to determine to a relative degree the time of origin of the linguistic areas. The isoglosses unmistakably delineate the new and old areas, and tracing them makes it possible to see the typology of the process of breakdown of Proto-Slavic areas and allows for interpretations according to different aspects of the dialectal differentiation that has emerged over the Slavic language continuum.

Works of reference

- Žigo, P. (2015). Tendencie v pomenovaní rodinných vzťahov v slovenčine. In: Wierzbicka–Piotrowska, E. (ed.). *Dialog pokoleń w języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury*. Warszawa: Towarzystwo Kultury Języka, 331–342.
- Вендина, Т. И. (2009). *Русские диалекты в общеславянском контексте*. Москва, Нестор–История.
- Вендина, Т. И. (2014). *Типология лексических ареалов Славии*. Москва – Санкт-Петербург: Нестор–История.
- Георгиева, Цв. (2016). *Родството и роднинските названия в българския език (семантика и лексикографско представяне)*. София: Авангард Прима.
- Толстая, С. М. (2009). Категория родства в этнолингвистической перспективе. В: Толстая, С. М.; Агапкина, Т. А.; Узенёва, Е. С. (ред.) *Категория родства в языке и культуре*. Библиотека Института славяноведения РАН. Москва Индрик, 7–22.

Transliteration of references in Cyrillic script

- Vendina, T. I. (2009). *Russkie dialekty v obshcheslavjanskome kontekste*. Moskva, Nestor-Istoriia.
- Vendina, T. I. (2014). *Tipologija leksicheskikh arealov Slavii*. Moskva – Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia.
- Georgieva, TŠv. (2016). *Rodstvoto i rodninskite nazvaniia v bulgarskii ezik (semantika i leksikografsko predstaviane)*. Sofiia: Avangard Prima.
- Tolstaia, S. M. (2009). *Kategoriia rodstva v etnolingvističeskoj perspektive*. V: Tolstaia, S. M.; Agapkina, T. A.; Uzenëva, E. S. (red.) *Kategoriia rodstva v iazyke i kul'ture*. Biblioteka Instituta slavjanovedeniia RAN. Moskva: Indrik, 7–22.

Abstract

The study expounds up-to-date data on kinship names in the Sorbian dialects based on an analysis of linguistic maps with commentary available in Volume 11. “Степени родства” [Degrees of kinship] of the Slavic Linguistic Atlas which has been prepared for publication by the Bulgarian National Commission. The language material is authentic, collected and verified on site by Sorbian dialectologists. Emphasis is put on kinship names that belong to the all-Slavic vocabulary, as well as on own dialect word formation which lends originality to the Sorbian kinship names. The study outlines the linguistic areas of foreign language loanwords and elements which have replaced completely the native lexis. With *nomina affinitatis*, a disintegration of the old original naming system and an emergence of differences in the Slavic language territory can be traced. Particular attention is paid to the place of Sorbian dialects both among West Slavic languages, and in the entire Slavic language span. The key methods used in the study are linguo-geographical and comparative.

Slavka Keremidchieva, Ph.D, Professor in the Department of Bulgarian Dialectology and Linguistic Geography at the Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”, Bulgarian Academy of Sciences. Participated in the development of the collective academic works of the *Bulgarian Dialect Dictionary* (leader) and the *Bulgarian Dialect Atlas. Generalizing volume*. Head of the Bulgarian commission of the international project Slavic Linguistic Atlas (until 2023). Author and co-author of the following works: *Говорът на Ропката (Родопска граматика)* “The speech of Ropkata. Rhodope grammar” (1993), *Говорът на село Зарово, Солунско* “Speech of the village of Zarovo, Thessaloniki” (2000, with M. Vacheva–Hoteva), *Кратък речник на диалектните думи* “Short dictionary of dialect words” (2001, with L. Antonova–Vasileva), *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика* “Bulgarian

Dialect Atlas. Generalizing volume. I–III. Phonetics. Accentology. Lexicon” (2001), *Копривицица – история и език* “Koprivshtitsa – History and Language” (2007), *Казано на каменски. Етнолингвистично изследване на кв. Каменица – Велинград* “Told in Kamensky. Ethnolinguistic study of the district of Kamenitsa – Velingrad” (2008, with G. Puhalev and I. Genev–Puhaleva), *Еркеч – паметта на езика* “Erkech – the Memory of the Language” (2012, collective), *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. IV. Морфология* “Bulgarian Dialect Atlas. Generalizing volume. IV. Morphology” (2016), *Речник на един архаичен родопски говор – говора на Ропката* “Dictionary of an archaic Rhodope dialect – the dialect of Ropkata” (2022 with L. Vasileva), *Езикът на българската кухня* “The Language of Bulgarian Cuisine” (2023, with M. Koteva, A. Kocheva), et al. She has published over 160 studies, articles, reports, and reviews dedicated to various problems of Bulgarian and Slavic dialect phonology, lexicology, lexicography, and geolinguistics.

e-mail: slavka_ker@abv.bg

II

Varia

Zbigniew Kopociński¹
(Żary)

Krzysztof Kopociński²
(Żary)

Polemika z recenzją książki *Horka – łůżycka Golgota słuźby zdrowia 2. Armii Wojska Polskiego*

Z uwagą przeczytaliśmy recenzję naszej książki pt. *Horka – łůżycka Golgota słuźby zdrowia 2. Armii Wojska Polskiego* autorstwa Zuzanny Woszczerowicz (Woszczerowicz 2022: 257–260), która ukazała się na łamach „Zeszytów Łużyckich” [„ZŁ”, t. 57 (2022), s. 257–260 – red.]. Bardzo cieszy nas zainteresowanie tą publikacją naukowców, którzy na co dzień działają na innym polu badań niż historia medycyny czy historia wojskowości.

Miło nam, że autorka recenzji docenia fakt, iż w publikacji zawarliśmy skany dokumentów archiwalnych, fotografie, mapy i szkice sytuacyjne. Podzielamy również jej opinię wyrażoną w zdaniu: „Zaletę monografii stanowi fakt, że wydano ją w dwóch językach – polskim oraz niemieckim, dzięki czemu jest przystępna także dla niemieckojęzycznych czytelników” (Woszczerowicz 2022: 258, 260). Należy natomiast uzupełnić informacje podane przez autorkę recenzji odnośnie wykorzystanych przez nas materiałów źródłowych. Napisała ona bowiem: „Zgromadzone i przeanalizowane zostały także liczne materiały w postaci dokumentów pochodzących z polskich archiwów państwowych, kościelnych oraz ze zbiorów prywatnych” (Woszczerowicz 2022: 260). Zdanie to może sugerować, iż nie sięgnęliśmy do archiwów zagranicznych, a tymczasem jako pierwsi badacze tej tematyki skonfrontowaliśmy zapisy zawarte w polskiej dokumentacji z niemieckimi archiwaliami zgromadzonymi w Archiwum Parafii

¹ ORCID 0000-0002-0973-3265

² ORCID 0000-0002-4920-697X

Rzymskokatolickiej pw. Świętych Apostołów Szymona i Judy w Crostwitz [górnoluż. Chróścicy – red.] w Niemczech, co czytelnie zostało przedstawione w bibliografii (Kopociński Z. i Kopociński K. 2021: 164, 325–326).

Autorka recenzji nie jest historykiem wojskowości i historykiem medycyny, toteż raczej na co dzień nie posługuje się terminologią z zakresu tych dwóch dziedzin, stąd zapewne pojawiły się w jej recenzji pewne błędy wymagające sprostowania. Napisała ona m.in.:

Poruszono w niej kwestię kolumny sanitarnej należącej do 9 Dywizji Pancernejszego Wojska Polskiego. Pod koniec kwietnia 1945 roku, w trakcie operacji łuzycyjskiej, której celem było przełamanie obrony i rozbicie sił niemieckich na południe od Berlina, kolumna ta stacjonowała na terenie Łużyc, gdzie została zniszczona przez wojska hitlerowskie. Śmierć poniosło około 300 osób, głównie rannych żołnierzy oraz medyków. (Woszczerowicz 2022: 257)

Autorka recenzji błędnie interpretuje skrót używany w publikacji dla określenia dywizji piechoty (DP), uznając, iż oznacza on dywizję pancerną, choć w monografii w wykazie skrótów jest czytelnie i prawidłowo opisany (Kopociński Z. i Kopociński K. 2021: 194). Można odnieść wrażenie, iż przedstawioną przez nas kolumnę sanitarną zorganizowaną przez 15 samodzielny batalion sanitarny (sbs) 9 DP autorka recenzji postrzega błędnie jako oddzielną jednostkę wojskową, „która stacjonowała na terenie Łużyc”, gdy tymczasem ta została utworzona doraźnie w ciągu kilku godzin przez personel sanitarny z dostępnych wówczas środków transportowych:

(...) 15. sbs musiał w szybkim tempie przygotować ewakuację pacjentów zgromadzonych w DMP, nie dysponował jednak odpowiednią ilością środków transportowych dla przewiezienia ponad 300 osób (...) posiadał głównie wozy konne. Ppłk W. Józwińkiewicz zdecydował, że wsparcia udzieli mu 13. kompania samochodowa (...). Spowodowało to opóźnienie wyjazdu kolumny sanitarnej z Pulsnitz (...). (Kopociński Z. i Kopociński K. 2021: 83)

W zdaniu nieco wyżej cytowanym autorka recenzji podaje także liczbę ofiar zbrodni dokonanej w Horce, która miałyby się kształtować na poziomie ok. 300 osób. Jednocześnie napisała:

W rozdziale czwartym przedstawiono także wyniki wnikliwej analizy zachowanej polskiej dokumentacji medycznej. Na ich podstawie autorzy podjęli próbę oszacowania liczby poległych, która jest, ich zdaniem, większa niż początkowo zakładano (...). (Woszczerowicz 2022: 259)

Tymczasem jest dokładnie odwrotnie niż podaje Woszczerowicz, gdyż ok. 300 zabitych to liczba przyjęta w ramach hipotezy badawczej na podstawie wcześniejszych źródeł, natomiast w wyniku dalszych badań ustaliliśmy, iż liczba ofiar była mniejsza:

(...) łącznie straty kolumny sanitarnej 15. sbs wyniosły ok. 150–200 zabitych. Pojawiające się w artykułach publicystycznych informacje o 300 zabitych są z całą pewnością przesadzone, gdyż cała kolumna w przybliżeniu liczyła niewiele więcej osób, a przecież nie wszyscy zginęli. W zachowanych relacjach jest wyraźnie mowa o tym, że wielu lżej rannych zdołało zbiec do lasu, co pozwoliło im uniknąć kaźni i dotrzeć następnie do naszych lub sowieckich wojsk. (Kopociński Z. i Kopociński K. 2021: 95)

Wydaje się, iż autorka recenzji błędnie zinterpretowała nasze uwagi dotyczące liczby ekshumowanych ofiar w stosunku do wszystkich zamordowanych:

(...) liczba osób zabitych w Horce może być znacznie większa niż 44. Jednocześnie relacje mieszkańców wsi wskazują, iż w pobliskim lesie nadal znajdują się mogiły polskich żołnierzy z kolumny sanitarnej, które nigdy nie zostały ekshumowane i mogą kryć ciała innych poległych. (Kopociński Z. i Kopociński K. 2021: 95)

W rozdziale trzecim i czwartym występuje kilka zdań, w których powracamy do tematyki omówionej w rozdziałach wcześniejszych, co trafnie dostrzegła autorka recenzji: „Tego rodzaju rozwiązanie kompozycyjne nieco zaskakuje, ponieważ wspomniana tematyka została już poruszona (...)” (Woszczerowicz 2022: 258). Cel takiego zabiegu przedstawiliśmy we wstępie naszej monografii:

Książka powstała w układzie chronologiczno-rzeczowym, co stwarza pewne ryzyko powtórzeń faktów i zdarzeń, które miały wpływ jednocześnie na różne poruszane zagadnienia. Jednak wydaje się, że pominięcie części tych

powtórzeń zmniejszyłoby czytelność opisywanych zjawisk. (Kopociński Z. i Kopociński K. 2021: 14)

Mieliśmy nadzieję, iż naszą książką, w związku z podjętą tematyką, zainteresują się osoby na co dzień zajmujące się zupełnie innym polem badawczym (np. lekarze, sorabiści, sławiści etc.), toteż staraliśmy się w sposób najbardziej przystępny przedstawić im kwestie dla nich dość odległe i podkreślać najbardziej istotne rzeczy, aby były bardziej zrozumiałe. Na ile się to udało, niech ocenią inni, natomiast zasygnalizowane przez nas błędy popełnione przez autorkę recenzji wskazują, iż chyba warto uwypuklać w szczególny sposób bardziej skomplikowane kwestie.

Autorka recenzji, prezentując nasze osoby, napisała:

Zbigniew i Krzysztof Kopocińscy to z wykształcenia lekarze specjalizujący się w okulistyce. Pochodzą z Żar, a ich pasją jest historia wojskowej służby zdrowia. Z tych zainteresowań zrodziło się kilka ich dotychczasowych publikacji historycznych (...). (Woszczerowicz 2021: 257)

Gwoli ścisłości niech nam będzie wolno zauważyć, że tematyką historii polskiej wojskowej służby zdrowia zajmujemy się od ponad dwudziestu lat, co zaowocowało znacznie większą niż „kilka” liczbą publikacji, w tym m.in. ośmioma monografiami.

W kwestii formalnej musimy także zwrócić uwagę, iż monografia nasza liczy 393 strony, a nie 391, jak podała autorka recenzji w tytule: „**Rec.: Zbigniew Kopociński, Krzysztof Kopociński, *Horka – lużycka Golgota służby zdrowia 2. Armii Wojska Polskiego*, Wydawnictwo Uczelniane PWSZ, Głogów 2021, 391 s.**” (Woszczerowicz 2022: 257).

Z pełną pokorą i zrozumieniem przyjmujemy słowa krytyki dotyczące zauważonych przez autorkę recenzji błędów gramatycznych, stylistycznych, interpunkcyjnych etc. Dziękujemy za te uwagi, które skłonią nas z całą pewnością do jeszcze staranniejszej i uważniejszej pracy podczas tworzenia kolejnych publikacji, choć trudno nam obiecać, że w przyszłości uda się ich zupełnie uniknąć, jednak zawsze będziemy dążyć do ich minimalizacji. Autorce recenzji dziękujemy za podjęcie trudu przeprowadzenia wnikliwej recenzji naszej pracy.

Bibliografia

- Kopociński, Z.; Kopociński, K. (2021). *Horka – łużycka Golgota służby zdrowia 2. Armii Wojska Polskiego*=*Horka – das Lausitzer Drama des Sanitätsdienstes der 2. Polnischen Armee*, Głogów, 393 s.
- Woszczerowicz, Z. (2022), Rec.: Zbigniew Kopociński, Krzysztof Kopociński, *Horka – łużycka Golgota służby zdrowia 2. Armii Wojska Polskiego*, Wydawnictwo Uczelniane PWSZ, Głogów 2021, 391 s., „Zeszyty Łużyckie”, 57, 257–260.

Krzysztof Kopociński, dr n. med., lekarz, specjalista chorób oczu, historyk medycyny, społecznik i działacz organizacji kresowych. Absolwent Wydziału Lekarskiego Wojskowej Akademii Medycznej im. gen. dyw. prof. Bolesława Szareckiego w Łodzi, od wielu lat związany zawodowo ze 105. Kresowym Szpitalem Wojskowym z Przychodnią w Żarach. W swojej aktywności naukowej koncentruje się na badaniach dziejów wojskowej służby zdrowia, jest autorem i współautorem ponad stu publikacji naukowych i popularnonaukowych, w tym ośmiu monografii, m.in.: *105 Szpital Wojskowy w Żarach. Duma Ziemi Lubuskiej* (2014), *Lekarze szpitala wojskowego w Żarach* (2014), *Szpital Wojskowy w Równem w latach 1919–1939* (2020), *Horka – łużycka Golgota służby zdrowia 2. Armii Wojska Polskiego = Horka – das Lausitzer Drama des Sanitätsdienstes der 2. Polnischen Armee* (2021). Laureat nagrody „Praemium Honoris Cresovianae” za wybitne zasługi w działalności na rzecz przywracania narodowej pamięci o polskich Kresach.

e-mail: krzysztof.kopocinski@wp.pl

Zbigniew Kopociński, dr n. med., lekarz, specjalista chorób oczu, historyk medycyny, społecznik i działacz organizacji kresowych oraz kombatanckich. Absolwent Wydziału Lekarskiego Wojskowej Akademii Medycznej im. gen. dyw. prof. Bolesława Szareckiego w Łodzi, od wielu lat związany zawodowo ze 105. Kresowym Szpitalem Wojskowym z Przychodnią w Żarach. Głównym polem jego zainteresowań naukowych jest historia polskiej wojskowej służby, wyniki swych badań zaprezentował jako autor i współautor w ponad stu publikacjach naukowych i popularno-naukowych, w tym ośmiu monografiach, m.in.: *Sanatorium Rehabilitacyjne Leczenia Zeza w Sobótce* (2016), *Szpital Wojskowy w Równem w latach 1919--1939* (2020), *Horka – łużycka Golgota służby zdrowia 2. Armii Wojska Polskiego = Horka – das Lausitzer Drama des Sanitätsdienstes der 2. Polnischen Armee* (2021), *Szpital Główny 1. Korpusu Polskiego w Bobrujsku* (2023). Wspólnie z bratem, dr. Krzysztofem Kopocińskim, był pomysłodawcą i wnioskodawcą nadania 105. Szpitalowi

Wojskowemu w Żarach nazwy wyróżniającej „Kresowy”. Za swoją działalność uhonorowany przez Światowy Kongres Kresowian nagrodą „Praemium Honoris Cresovianae” za wybitne zasługi w działalności na rzecz przywracania narodowej pamięci o polskich Kresach, a także „Buzdyganem Polski Zbrojnej”, prestiżową nagrodą przyznawaną corocznie dla osób szczególnie zasłużonych dla Wojska Polskiego.

e-mail: zkopocinski@wp.pl

Karolina Gortych–Michalak¹
(Poznań)

Life cycle of Greko. *In memoriam* of Domenico Nucera – Mimmo Nucera “Milinari”

Keywords: Italiot Greek, Calabrian Greek, Greko language, Greko Community, revitalization
Słowa kluczowe: język grekański, kalabryjski grecki, język greko, społeczność Greko, rewitalizacja

Introductory remarks

Domenico – Mimmo Nucera passed away on May 17th, 2022, mourned by the entire Grecanic Calabria. His work and engagement were invaluable in preserving the Greko language and culture. He was a treasure trove of knowledge about the Greko community that he enthusiastically shared with everyone, especially with young people. Milinari was involved in many activities promoting the Greko language and culture, including actively teaching at the summer schools *To ddomadi greko – La settimana greka* (EN: The Greko Week). His death is an irreparable loss to the community.

Mimmo Nucera was born in Condofuri on 12th of April 1947 and lived in Galliciano. He owed his nickname (“Milinari”)², to the part of a miller in a theater performance which he had played as a child (Καραναστάσης 1988). Since his early years, Mimmo had been involved in activities fostering the protection, sustenance, and transmission of the Greko-Calabrian language, culture, and musical tradition. He danced and played the

¹ ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8149-779X>.

² *Ο μιλινάρη* [o milinári] – means ‘miller’ in Greko, especially in Galliciano, Condofuri, and Bova.

tambourine, accompanying the accordion and zampogna (an instrument similar to a bagpipe) players, himself an excellent zampogna player as well.

For the Greko community in Calabria, Mimmo was a point of reference not only in matters of language, but also in the organization of cultural events. The members of *Jalò tu Vua* refer to him as their rolemodel, dearest friend, a force of energy and perseverance inexhaustibly striving to pass the Greko values onto new generations. The community at large has expressed immense gratitude for his input in the Greko community, and for the great friendship.

This brief memorial note aims to honor not only the memory of Mimmo, but also that of the last generations of the Greko people who were native speakers of the language. Thanks to these individuals, the Greko language and culture have had a chance to undergo a revival, hence their key role in language and culture transmission should be both emphasized and appreciated.

The Greko People

The inhabitants of Gallicianò, similarly to other Greko villages, were exposed to nearly all factors typically associated with language extinction (Bromham, Dinnage, Skirgård et al. 2022). In the 16th century, the cultural connection with the Byzantine Empire was interrupted, which caused an ever strengthening process of Calabria's latinization. Byzantine culture and religion directly associated with the Greek language and heritage, were superseded by their Catholic and Latin counterparts in an attempt oriented towards cultural homogenization in this area (Violi 2005). Cultural centers which could contribute to the systematic continuation of the Greko language and culture remained absent in Bovesia until the 1960s-70s (Πετροπούλου 2023). Paralelly, Calabria shared the fate of Southern Italy losing its importance along with the development of civilization and industry, especially in Northern Italy. This situation caused many Calabrian people to emigrate to more economically developed regions, especially considering that the predominantly agricultural character of Bovesia was dependent on natural dynamics, cyclically exposing its inhabitants to bouts of hunger and cold (Crupi 1979). The strongest decline of the Greko language began in the early 20th century (Squillaci 2017); by 1975, the International Association for the Defence of Threatened Languages and Culture

noted that Greko language and culture to be nearly extinct (AIDCLCM 1975). Some researches have even evoked the notion of language death (Stamuli 2007).

Domenico Nucera

Mimmo's domicile, sometimes referred to as the "Acropolis of Magna Graecia", is recognized not only as the place where the Greko language has survived (Condemi 1995), but also a cradle for the revitalization and rebirth of Greek culture and Orthodox religion (Schwaderer 2018). Until 1968, when the first Greek speaking cultural association "La Ionica dei Greci di Calabria" was established, Gallicianò had been one of the many villages where the Greko language was spoken (Πετροπούλου 1994).³ The Ionica association tried to act against the sentiment of shame and social inferiority. Moreover, the establishing of the association was an incentive for further activities aimed at preserving the Greko linguistic heritage via teaching, among others (Πετροπούλου 2007).

The movement in its entirety led to an awakening and re-discovery of the Greko identity (Πετροπούλου 2023), as the revival took place not only in villages like Gallicianò, but also in Reggio di Calabria, where Greko people partially moved from their villages. Domenico Nucera thus witnessed a range of activities performed by the members of "La Ionica dei Greci di Calabria", and inevitably realized the fact that he and his generation were the main living "transmitters" of a unique culture and language.

Nonwithstanding, the living conditions were still difficult in the Greko rural areas. Consequently, due to socioeconomic and political circumstances, the speakers were forced to disperse throughout Calabria, the rest of Italy, and abroad. For example, many inhabitants of Gallicianò emigrated, permanently or temporarily, to Switzerland or to Northern Italy. Mimmo did not leave his homeland and continued to live in the Reggio di Calabria district where he worked in the forest industry, eventually settling down in Condofuri where he was buried on May 19th, 2022.

³ Other such villages include: Αμυγδαλέα (Amendolea), Βούα (Bova), Γιαλό του Βούα (Bova Marina), Βουνί (Roccaforte), Χωρίο του Βουνίου (Chorio di Roccaforte), Κοντοφούρι (Condofuri), Ρηγούδι/Ρογούδι (Roghudi), Χωρίο του Ρηγουδίου (Chorio di Roghudi).

Having gathered the experiences of Ionica and CUMELCA⁴, i.e., the older associations uniting the Greko people, Milinari became an energetic leader who shared his knowledge, language, and music-making skills with all of the Greko generations he met in his lifetime. Though not a teacher of language and music, he was a guardian spirit for the youngest generation of Greko activists.

Milinari did not officially participate as a member of the Jalò tu Vua association⁵, he was nevertheless invariably involved in the numerous activities of this association. Among these was the Summer School of the Greko Language and Culture *To ddomadi greko – La settimana greka* where he met students of different age groups and taught them to speak and sing in Greko.

Mimmo's funeral was attended by numerous members of the Greko community and by those whom Milinari encouraged to explore and sustain the Greko language and culture.

Pame ambrò!⁶

The Greko language and culture have been actively struggling for survival in the changing circumstances, for many decades. Domenico Nucera was affected by these processes. Although his generation, i.e., the generation whose first language was Greko, disappeared, their valuable input in preserving the Greko language and culture has remained. Milinari was aware that it is the young people, especially local activists and Greko language and culture practitioners, who offer a new hope. His faith that the vitality of Calabrian Greek heritage can be passed onto the next generations fueled his efforts to preserve the tradition in a difficult time when many resigned from transmitting the Greko language to their descendants. In this perspective, the life of Mimmo Nucera mirrors the fate of the Greko language and culture. Even without his physical presence, his words and teachings remain with the Greko people and activists whom he endowed with hope, vision, and inspiration to undertake more systematic activities which became possible in 1999 when the Law 482 on linguistic minorities in Italy was passed (Pietropaolo 2016).

⁴ Cumunia tos Ellenofono tis Calavria.

⁵ <https://www.jalotuvua.com/>

⁶ 'Let's go forward!' in Greko language.

As an active keeper of Greko language and culture, Mimmo always engaged in the activities of the summer school *To ddomadi greko*. The 8th edition of the school, organized in Bova Marina on 1–7 August 2022, was dedicated to his memory. Since the very beginnings, Domenico Nucera's voice and music were warmly received; in 2022, the coordinators of the school decided not to organize loud events. Even though the school fell silent without Milinari, his message resounded as clear as ever. He gave the floor to younger generations and allowed them to share the unique Greko heritage. At this point, a new stage in the life of the Greko language and culture has begun.

References

- A.I.D.C.L.C.M. (1975). *La situation des communautés linguistique-culturelles de la région de Calabria. Rapport établi par la Commission Internationale d'Information et d'Enquête désignée par l'AIDCLM*. Perpignan – Reggio Calabria.
- Bromham, L.; Dinnage, R.; Skirgård, H. et al. (2022). *Global predictors of language endangerment and the future of linguistic diversity*. *Nat Ecol Evol* 6, 163–173 (2022). <https://doi.org/10.1038/s41559-021-01604-y> [8 Feb 2024]
- Condemi, F. (1995). *La grammatica grecanica. La lingua, la vita e l'anima degli ultimi Ellenofoni di Calabria*. Saloniki: Editrice Ellenofoni di Calabria – CUMELCA.
- Crupi, G. A. (1979). *La glossa di Bova: schema grammaticale e lessico*. Rocella Jonica: Associazione Culturale Jonica.
- Pietro Paolo, T. (2016). La lingua dei Greci di Calabria: un'identità. In: *Conoscere per tutelare. Studi proposte e riflessioni sulla salvaguardia e la valorizzazione del patrimonio culturale dei Greci di Calabria*. Reggio di Calabria: Provincia di Reggio di Calabria. Assessorato alle Minoranze Linguistiche.
- Schwaderer, I. (2018). "Grecità" and Orthodox Religion in Calabria: From Linguistic Identity to Transnational Religious Space. In: Kahl, T.; Krapova, I.; Turano, Gi. (Hg.): *Balkan and South Slavic Enclaves in Italy*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 177–196.
- Squillaci, M. O. (2017). When a language becomes old. The case of Calabrian Greek. In: *Selected Papers from the XV International Conference on Minority Languages*. Belgrade: University of Belgrade, 143–161.
- Stamuli, M. F. (2007). 'Language decay' e lessico nel greco di Calabria. In: G. Marcato (ed.) *Dialetto, memoria e fantasia – Atti del Convegno, Sappada/Plodn 28 giugno – 2 luglio 2006*. Padova: Unipress, 363–368.

- Violi, F. (2005). *I nuovi testi neogreci di Calabria. Antologia della letteratura greco calabrese. Inedito, poesia e prosa. Vol. I: La poesia in terra di Gallicianò*. Reggio di Calabria: Iiriti Editore.
- Καραναστάσης, Α. (1988). *Ιστορικόν λεξικόν των ελληνικών ιδιωμάτων της κάτω Ιταλίας. Τόμος Γ (κ-μ)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Πετροπούλου, Χ. (1994). Τα ελληνικά της Καλαβρίας μεταξύ περιθωριοποίησης και επανεκτίμησης: προβλήματα και προοπτικές, *Εθνολογία*, 2, 189–214.
- Πετροπούλου, Χ. (2007). Προοπτικές γλωσσικής παραγωγής και αναπαραγωγής των ελληνικών της Καλαβρίας (Κάτω Ιταλία). Χ. Πετροπούλου & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_b_4_4/index.html [8 Feb 2024].
- Πετροπούλου, Χ. (2023). *Τα εγγόνια του Ομήρου*. Αθήνα: Επίκεντρο.

Transliteration of references in Greek

- Karanastāsēs, A. (1988). *Istorikon lexikon tōn ellēnikōn idiōmatōn tēs katō Italias. Tomos 3 (k-m)*. Athēna: Akadēmia Athēnōn.
- Petropoulou, Ch. (1994). Ta ellēnika tēs Kalavrias metaxy perithōriopiēsēs kai epanektimēsēs: provlēmata kai prooptikes, *Ethnologia*, 2, 189–214.
- Petropoulou, Ch. (2007). Prooptikes glōssikēs paragōgēs kai anaparagōgēs tōn ellēnikōn tēs Kalavrias (Katō Italia). Ch. Petropoulou & Kentro Ellēnikēs Glōssas. https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_b_4_4/index.html [8 Feb 2024].
- Petropoulou, Ch. (2023). *Ta engonia tou Omērou*. Athēna: Epikentro.

Research work financed from the funds for science granted of the Ministry of Science of the Republic of Poland for the implementation of an international project co-financed under contract No. 4089/H2020/2018/2 in the years 2018–2023 and COLING project on Minority Languages, Major Opportunities. Collaborative Research, Community Engagement and Innovative Educational Tools, realized under the Maria Skłodowska–Curie EU grant agreement 778384.

Abstract

The text was written in honor of the memory of Domenico Nucera of Gallicianò, known as Milinari ('the Miller'); its aim is to emphasize the key role of his generation for the Greko language and culture revitalization movement. Milinari was both an outstanding figure and a crucial agent in the preservation and

revitalization of Greko language and culture. His life reflects the plight of many members in the Greko community in Greko-speaking Calabria, Italy. Though not officially considered an activist, he collaborated with nearly all organizations and groups whose goal was to preserve and revitalize the Greko heritage in South Calabria. His most recent activities centered around the summer school of Greko language and culture; its 8th edition which took place in Bova Marina on August 1–7, 2022, was dedicated to his memory.

Karolina Gortych-Michalak, Modern Greek researcher. Her PhD Thesis was devoted to the political rhetoric of 20th-century Greece and her Post-Doc Thesis to Greek-Polish legal translation. In the last decade, she was a participant of a number of research projects concerning the parameterization of legilinguistic translology (Polish National Science Center) and minorized languages, especially the Greco language in Calabria (MSCA). She independently managed a project in which she examined the distance between Modern Greek and the Greko and Griko languages (Polish National Science Center). Her current work focuses on sociolinguistic research and research within the frames of anthropological and cultural linguistics; in her current research, she makes frequent use of linguistic landscape as a tool. She works at the Adam Mickiewicz University in Poznań, where she leads the Department of Unique Languages and Literatures.

e-mail: gortych@amu.edu.pl

